

**Kazinczy és a *Debreceni Grammatika* –
a mű és vitatott részletei**

Gáborjáni Szabó Botond

történész, ny. gyűjteményi igazgató, Debreceni Református
Egyházkerület Gyűjteményei, Debrecen

„Még mielőtt az új irodalom ... hozzáfoghatott volna a maga mesterséges nyelv-, és stílfarmjához, ismét csak idegen mintára, ... az induló népiesség a forráshoz hajolt le s a népi és régi nyelv kincseit igyekezett kimeríteni.”

(Horváth János)

Azt a nyelvészeti munkát, amelyről e tanulmány szól, a gombamód sokasodó európai tudós társaságok világában hozta létre egy olyan „Magyar Társaság”, amely *országos hatáskörű nyelvművelő társaság* alapítását javasolta.¹ Ez a cél végül nagyra hivatott formában valósult meg. A Magyar Tudós Társaság létrehozását szellemi életünk legjobbjai már az 1730-as évektől indítványozták – kiváltképpen 1770 után –, de az Akadémia létesítéséről szóló 1827. évi XI. törvénycikk még kifejezetten a „*hazai nyelv* művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” rendelkezik.² A DGr szerzőinek másik összegző jellegű felvetése „*az egész Haza*” által *elfogadható grammatika* megalkotását sürgette. Művüket tehát előmunkálatnak tekintették. A debreceni közreműködők egy városi, egyházi és iskolai közszereplőket egyesítő testületnek, a Konzisztóriumnak voltak a tagjai,³ amely érdemben foglalkozott oktatási, nyomdai és művelődési kérdésekkel is.

---

¹ *Magyar Grammatika melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*, Bétsbenn, a Magyar Hírmondó Íróinak költségével, 1795. (A továbbiakban DGr.) A javaslat az Előljáró Beszéd egyik végső konklúziójaként jelenik meg. (Az előszó lapjai római számozásúak, ezekre a szöveg közben, zárójelben hivatkozom, szükség esetén a DGr főszövegének lapszámaival kiegészítve!)

² Bényei Miklós, *A nemzeti és polgári kultúra felé*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, 41–44. Kazinczy a legvégső döntésig ellenezte az Akadémia alapítását, az írók befolyását féltve.

³ Az öt pályamű értékelése után a debreceni bírálók a pályázatot kiíró szerkesztőség és gróf Széchényi Ferenc hozzájárulásával (akihez az előszavakkal együtt másodjára is

Ez a „Magyar Társaság” tehát alkalmi csoportosulás volt, melyet az 1739 óta működő Egyháztanács néhány grammatikai irodalomban jártas tagja alkotott. A város értelmisége e csoport körein kívül is érzékenyen követte a nyelvkérdés forrongását: a magyar grammatika írására ösztönző bécsi pályázat második díját (a nyertes Földi János után) a nagyenyedi és kolozsvári bírálók szerint is egy bizonyos „Debreczeni Nemes Lakos Tudós Veres Mihály” nyerte el (X.). Hogy ez a téma bő két évtizeden keresztül a közérdeklődés tárgya lehetett Debrecenben, arról nem csupán Szentgyörgyi József írásai (a *Mondolat* alapszövege és Kazinczyhoz eljuttatott stílusparódiái⁴) árulkodnak, de erre véletlenszerűen fennmaradt szatirikus fiktív levelek is utalnak.⁵ E paródiák kedvező fogadtatása és terjesztése évtizedek múlva is befolyásolta a széphalmi mester viszonyulását a városhoz, mint ahogy azt is feltűnő érdeklődéssel követte, hogy a pataki professzorok közül kik kedvelték e műfaj termékeit. (Szentgyörgyi doktor – és a szintén paródiákat író Böszörményi Pál debreceni szenátor – világi tagja volt annak az egyházkerületi tankönyv bizottságnak is, amely 1801-ben a DGr tankönyv változatának kiadásáról döntött.⁶)

A DGr szerzőinek köréből Domokos Lajos főbíró – az országgyűlések bihari követeként, a Kollégium főkurátoraként és Fénelon-fordítóként is – sokat tett a magyar nyelv érvényesüléséért.⁷ A mű tulajdonképpeni szerkesztője Benedek Mihály, a „szent nyelveken”, azaz a latinon, görögön és héberen kívül az arab, a szlovák, a francia és a német nyelvet is elsajátította, és (egyres források szerint) a cigány nyelvet is tanulmányozta. Teológiai tanulmányai után három évig Bazel-

---

eljutott a kéziratuk) hasznosabbnak vélték a beérkezett művek „változást kívánó” részeinek átdolgozását, egybeszerkesztését és bőséges kiegészítését. Görög Demeter és Kerekes Sámuel levelét lásd: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (a továbbiakban TtREK) Kézirattára, R585/30k.; Vö. Antal Alexandra, *A Bécsi Magyar Hírmondó mecenatúrájának működéséről (Görög Demeter levelei gróf Széchényi Ferenchez)*. Magyar Könyvszemle, 2013/4, 486.

⁴ Szentgyörgyi József szellemes levelét lásd *Kazinczy Ferenc, Levelezése*, kiad. (I–XXI:) Váczy János, 3:167–168, 653.sz. (A továbbiakban KazLev, kötetszám, lapszám és a levél sorszáma.)

⁵ Egy Benedek Mihály hagyatékában őrzött episztola („A’ módi szerént valójában ijjesztő és leghíresebb Úr!” címzésű levél) jelzete: TtREK Kézirattára R 585/30p. Hunyadi Ferenc és Böszörményi Pál hasonló írásairól: Thienemann Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*, Budapest, Pfeiffer Ferdinánd, 1912, 60.

⁶ Konzisztórium-i jegyzőkönyv, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.1. a. 9., 83. pont, 183. lap.

⁷ Gáborjáni Szabó Botond, *Hitvitáktól a grammatikusok dühéig, debreceniségtől a civismentalitásig*, *Studia Litteraria*, 2021/1–2, 287–291.

ben, Utrechtben, Oxfordban és Göttingában tanult.⁸ A hasonló tanulmányutakat bejáró, tekintélyes életművet alkotó Hunyadi Ferenc illetve Szikszai György (a közel százszor kiadott *Keresztyéni tanítások* szerzője), szintén figyelemre méltó literátorok. Nagy valószínűséggel az utóbbi szerző a DGr egyik legeredetibb fejezetének, a „Származtatásról, vagy a Szók Formálódásáról” szóló XI. részének az írója. Jóllehet a Grammatika sokat köszönhet a közreműködők előtanulmányai során használt grammatikák mellett a három első helyezett pályaműveinek, ezt a részletet Sebestyén Árpád „összehasonlíthatatlanul jobb”-nak minősíti Földi János hasonló fejezeténél.⁹ (A XI. Résznek a „Szók formálódásáról” szóló „Tóldalékai” adják a nyomtatvány terjedelmének közel harmadrészét.) Benkő Loránd a század utolsó harmadának nyomtatásban megjelent grammatikáit, szám szerint 34 olyan művet elemzett, amelyek „normatív szándékkal nyelvi részletkérdéseket” tárgyalnak. A kor nyelvfejlődésének összegzője éppen (az összes közül a legszínvonalasabbnak értékelt) Debreceni Grammatikát említi példaként a szabályozott írásbeliségre, amit elsősorban Benedek Mihály szerkesztői tevékenységének tulajdonít.¹⁰

A több mint 225 éve megjelent mű tartalmának és vitatott részleteinek ismertetése azért is indokolt, mert a szakirodalom nagyobb figyelmet szentelt az irodalmi vezér haragvásaira,¹¹ mint a Grammatika szövegének önmagáért is figyelmet érdemlő értelmezésére. A DGr egyik legrészletesebb tartalomismertetése rendkívül jelentős felismerésekre jutott Kazinczy fellépésének irodalmi hátterét illetően,¹² maga az ismertetés azonban nem csupán a Grammatika mondandóját közvetíti, hanem a mester róla alkotott ítéletét is hordozza. Hasznos lehet

⁸ Tóth Ferenc, *A' Helvétziai vallástételt követő, túl a tiszai superintendentiában élt református püspökök élete ...* Györbenn, Streibig, 1812, 238–245.

⁹ Sebestyén Árpád, *Kétszázéves a „Debreceni Grammatika,” Megjegyzések egy máig tartó vitához*, A Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, XXXIV, Debrecen, 1997. 21–41. A tanulmány 8. pontjának záró bekezdésében. <http://mnytud.arts.unideb.hu/sebesty.htm>

¹⁰ Benkő Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Budapest, 1960, 323, 327–328, 361.

¹¹ Kazinczy legfőbb aggodalma: „ezeknek tanításaik szerint literatúránk sohse előbbre lépni nem fog.” *KazLev*, 3:386, 786. sz. (1805.)

¹² A széphalmi vezér „irodalmi értékrendszerének kizárólagosságát az kezdhette ki legjobban, ha olyan nagy költő tűnt fel, aki számos ponton kapcsolódott az övével szembenálló normákhoz” – adott esetben a DGr szemléletéhez. Azért tartotta „veszélyesnek” Csokonait, mert a hazai hagyományt is folytatta és éltette, „szemben az ő klasszikus külföldi minták alapján tájékozódó ízlésével...” A debreceni poéta „megítélésének tehát nemcsak egy költői életmű a tétje, hanem bizonyos fokig a neológia elvei is...” GYAPAY László, *Kazinczy a debreceniségről, (Kölcsey Csokonai-recenziójának hátteréhez)*, *ItK*, 1998/1–2, 45. és 55–56.

ezúttal egy másik nézőpontból, a DGr alapelvei és a kor általános vélekedései felől tekinteni az ügy részleteire. Lényeges, hogy a burjánzó indulatok korántsem nyelvészeti szempontokra – ezek ritkán, sőt említést is alig érdemlő ürügyként jelennek meg –, hanem

1. A DGr köznépi hivatkozásaira és az ezzel egyértelmű kapcsolatba hozott irodalomszemléletre vezethetőek vissza.
2. Az említett indulatok másik fő oka, hogy Kazinczy szerint a szépíró az – és nem a grammatikus – aki „szabad kéjű”, azaz „szabad hatalmú Ura 's Törvény szabója a' Nyelvnek,” aki az általános nyelvszokással és a nyelvtani szabályozással szemben akár erőszaktételre is jogosult.¹³
3. Mindezekon túl azért is érzékeny területet érintett a DGr szerzőinek tiltakozása a terjedő magyartalanságok és idegenszerűségek ellen,¹⁴ mert ezt Kazinczy és követői a nyugati irodalmi hatásoktól elválaszthatatlannak gondolták, és tudatosan kezdték alkalmazni.

A DGr állásfoglalása a „szófaragók” ellen

A Grammatika elvi bevezető része a magyar nyelv régóta elhanyagolt és mellőzött állapotának, a latin (mint európai közvetítő nyelv) hazai elterjedtségének, illetve a nagy nyugati nyelvek divatjának közhelyeszerű leírásával indít (XIII–XIV–XV.). A magyar nyelv presztízsének hanyatlásán sajnálkozó szerzők állást foglaltak a „*tsinosodás*” szükségessége, illetve az idegen, a szomszéd és a közötünk lakó nemzetek nyelvének tanulása mellett is (XV.).¹⁵

Anyanyelvünk egy ideje „*lábra kezdett kapni*” – eveztek a szerzők veszélyes vizekre –, felébredt a tökéletesítés szándéka, de ezzel „*ismét új bajok és akadályok következtek; a mellyek Nyelvünk ékesítése helyett, annak rútitására 's rontására szolgáltak.*” Ezt a bajt „*a szükségtelen és helytelen*” új szavak okozzák, amelyek „*rész szerint igen vadak és alkalmatlanok,*” ezért „*az igaz Magyar fülleknek botránkozására*” szolgálnak. (Csokonai a kor rendkívül pejoratív megnevezésével mondja „*pajkos szófaragóknak*” a sikerületlen új kifejezések alkotóit, „*törvénytelen ágyból született, tsonka, bénna Idétlen*”-nek minősítve iparkodásuk termékét.¹⁶) Az „*ékesség gyanánt*” alkalmazott idegenszerűségek oly gyako-

¹³ Lásd KazLev, 13:481, 3126. sz. 1816. és KazLev, 3:303, 741.sz. 1805. :„[N]em akarjuk e, hogy a' mi Nyelvünk is szenvedje az erőszakot?”

¹⁴ A mester joggal tartott attól, hogy műveinek idegenszerűségei (soloecismusai) miatt „Klavigóban és Emiliában ξεινοῦν” (idegennek) fogják szólítani. KazLev 2:421, 477. sz. Kazinczy Kis Jánosnak. Novemb. 16d. 1797.

¹⁵ Bővebben: *Kazinczy és a Debreceni Grammatika kortörténeti háttere – csinosodás, izlés és idegenszerűség* c. dolgozatomban. (Debreceni Szemle, 2022/3. 288–296.)

¹⁶ Csokonai Kleist fordításának *Előbeszéd a Tavaszhoz*, c. előszavában a költő gúnyolódik azokon, akik az általuk nem ismert szavakat ellenzik, ugyanakkor ítélik az el-

riakká váltak, hogy ezek már a vármegyei hivatalos iratokban is feltűntek (XVI.). A fölöslegesnek vélt jövevényszavak között természetesen nem csupán fűlsértőek akadtak: ének szavunkat szinte kiszorította az olasz „cancone”.

A kor valamennyi grammatikájával kapcsolatban mérlegelendő, hogy a „déliabos nyelvészet” hőskorában járunk, amelyben megbecsült személyiségek fejtegették, hogy Finnország elnevezése tulajdonképpen Finom országot jelent, sőt nyelvudósok, így a Czuczor – Fogarasi szótár is szentesítették ezeket a vad elképzeléseket.¹⁷ A DGr alkotói hangsúlyozzák, hogy „Az új Szók tsinálása ugyan nem tilalmas, sőt hasznos és kellő, kivált a Tudományokban...” (XVI.), sőt a mesterségek terén is „Új szók nélkül szűkölködünk”.¹⁸ A példaként felsorolt torzulásokból az is kikövetkeztethető, hogy egyéb területeken – legalábbis az általuk kifogásolt formában – nem látták ennyire szükségesnek a változtatásokat. A szerzők ugyanis amellet kardoskodtak, hogy új szavak „találása” csak két esetben indokolt: „midőnn szükség van reá, és tsak úgy, ha helyesenn lészen.” A helyi közreműködők – valószínűleg Földi János álláspontját elfogadva – vélekedhettek úgy, hogy a „helyesen”, azaz a magyar nyelvi analógiák, („a’ Hasonló következés”) figyelembe vételével megalkotott új szavak tulajdonképpen nem újak.¹⁹ A DGr egyik legterjedelmesebb és legfontosabb, helyi szerzők által hozzáadott része éppen ezért kínált a *szavak helyes formálásához* könnyen követhető mintát, és ezért törekedtek olyan görcsösen a „helytelenkedés” kimutatására.²⁰ Többen vélekednek úgy, hogy valójában ez a Grammatika „kapatta rá a nyelvújítókat” a szóalkotás egyik legelterjedtebb módjára.²¹ Ez a következmény már azért sem tekinthető véletlenszerűnek, mert a Hadi és Más Nevezetes Történetek pályázati felhívása eleve megkívánta, hogy „a’ szók öszve rakásának módját-is, más esméretesebb nyelvektől megkülöm-

---

hatalmasodó nyelvi borzalmakon.

http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_szesp_51

¹⁷ Tolnai Vilmos, *A nyelvújítás, A nyelvújítás elmélete és története*, MTA, Bp., 1929, 50.

¹⁸ DGr, *i.m.*, 158. Jellemző módon egyedül Földi János 1118 új állatnevet alkotott. Nagy Sándor, *Földi János a grammatikus és a nyelvújító*, Hajdúhadház, 1929, 25.

¹⁹ “Nem is új szók ezek, mert igaz és valóságos magyar folyamatok...” *Földi János Magyar Grammatikája*, Közzéteszi Gulyás Károly, Régi Magyar Könyvtár, Szerkeszti Heinrich Gusztáv, 28. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 1912, 11.

²⁰ Mert szabálytalanság, azaz „... *Anomalia, mikor valamely szó másképpenn változik, mint sem az ahoz hasonló fzőnek formája, vagy a közönséges Regula hozná magával.*” (DGr, 158.)

²¹ *A Tóldalékok a XI. részhez, melyly vagyon a Szók formálódásáról c.* (Szikszai Györggyel kapcsolatban már említett) fejezet. DGr, *i.m.*, 239–352. Vö. Tolnai Vilmos, *A Debreczeni Grammatika és az elvonás*, Nyelvőr, 1904. XXXIII. 211-212. illetve Sebestyén Árpád, *i.m.*, (A 9. pont első bekezdésében.)

böztetve, értelmes Regulákba” foglalják, illetve a tudós írók dolgozzák ki, hogyan lehetne „Nyelvünk természetével legmegegyezőbben a’ szóknak más neveit is formálni.”²²

A hibásnak vélt szóképzésekkel kapcsolatos rugalmatlan, olykor akadémikus-kodó érvelésükből arra lehet következtetni, hogy a szerzők a nyelvtani helyességet szinte mechanikusan fogták fel, holott a nyelv sokszor nem az ésszerűséget követő szabályok, szokások és logika mentén fejlődik. (Amint Gyarmathi Sámuel a pályázatra beküldött munkájában találóan megjegyzi: „Gróf Peterdi, Bárány Kuntzogi ... *Ez németes*, hogy elől a’ titulus, de mit tehetünk rólla, ha e’ hibát már meg-szokták?²³) Kazinczy más ellenfeleivel – sőt a grammatikusokkal szemben általánosságban is – ezt a „cirkulussal” (közövel és nem szabad kézzel) dolgozó racionális attitűdöt kárhóztatta. Mert a kor legismertebb magyar tudósai szintén a rögeszmék következetességével, egyértelmű, kizárólagos és merev szemlélettel óhajtották szabályozni nyelvhasználatunkat, sőt mindezt Révai Miklós és Verseghy Ferenc kötelező országgyűlési törvények által tervezte foganatosítani. Kétségtelen, hogy akár tévednek a nyelvészek, akár igazuk van elemzéseikben, „az élet gyakran eljár az elmélet mellett ... a törvényest elvetve, a korcsot fogadja el...”²⁴ Ami a DGr-t illeti, különös, hogy a legapróbb nézetkülönbségek miatt is féktelenül mennydörgő Révai²⁵ többek között ezen a vitatható területeken is – a hibásnak minősített szóképzések terén, akárcsak a gyökérelmélet lehetőségeit illetően – támogatta a DGr felfogását,²⁶ sőt azért is bírálta az írókat, hogy „a köznyelvnél külön nyelv akartak teremteni”.²⁷

A Grammatika szerzői az V. Toldalékban – miközben rámutattak néhány hibára az új szavak alkotása terén – helytelenítettek olyan szavakat is, amelyek később beépültek nyelvünkbe.²⁸ A közreműködők hangsúlyozták, hogy a szóalkotás kényesebb vállalkozás annál, amint azt sokan gondolják, mert a „*Nyelv természetét*” sokszor éri sérelem (XVII.). A mű több pontján szóba kerül a ma-

²² *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, 1789. szeptember 25. 285–286.

²³ Simai Ödön, *Földi János Magyar Grammatikája*. Magyar Nyelv, VIII, 1912, 183.

²⁴ Tolnai Vilmos, *i.m.*, 1929, 6.

²⁵ „Már ekkor úgy nézte magát ... mint Ország’ Grammatikusát... hogy mind azok ellen, valakik az ő vélekedésétől tsak egy hajszálnyira is eltávoztak, olly sikoltva protestált...” Pápay, *i.m.*, 429.

²⁶ „A’ Debretzeni Grammatika a’ nyelvnek tulajdonsága ellen származtatott, ’s egybefoglaltatott, több illyen új tsodákat, helyes okon, és méltán oltsáról, az V. Toldalékban.” Idézi Tóth Péter, *Fejezetek egy grammatika regényéből*, Debreceni Szemle, 1998/1, 57.

²⁷ Tolnai, *i.m.*, 1929, 87.

²⁸ Az *elvégezni* helyett használt „*bevégezni*”-t hasonlónak vélték a *ledagadt seb*-hez, vagy a *megfolyt Dunához*, a *felület*-et az *alólat*-hoz és a *belület*-hez. DGr, *i.m.*, 305, 309.

gyar nyelv karaktere és egyéni sajátosságai, jelezve, hogy az alkotóknak nem csupán a sikerületlen szóalkotással volt gondjuk. Miközben Kazinczy purizmussal vádolta,²⁹ a DGr köre kifejezetten ellenezte az idegen szavak eltakarítására törekvő „purizmust”. Ezzel kapcsolatban érveltek a szükségtelen szavakról, éppen a „tisztogatás” legelterjedtebb megnyilvánulásai ellen fordulva. A debreceniek tehát védik a közösségi nyelvszokás által elfogadott, meghonosodott idegen szavakat, fölöslegesnek tartják helyettesítésüket új és ismeretlen magyar szavakkal. Szerintük ilyen megőrzendő idegen szó például a trombita, a vitorla és a mester (XVI. és DGr, 352.). Gessner *Idyllium*nak 1788-ban kelt előszavában Kazinczy még ezen a téren is a Grammatikában foglaltakkal azonos módon nyilatkozott.³⁰

Bár a jövevényszavaktól nem idegenkedett, ez a „magyar társaság” rendkívül érzékeny volt a „nyelvi purizmus” szintaktikai, szórendi és nyelvhelyességi kérdéseire.³¹ Felróták az *“erőltetett, homályos és idegen Nyelvek természetéhez alkalmaztatott szóllás-formáit”* (XVII.). *„Sok példát lehetne erre felhozni: de annak másszor és másutt léssen az ideje és helye”* (XVIII.). (Néhány ilyen példát mégis tartalmaz a Grammatika főszövege, pl. 223. lapja is: *„sebesenn a szél az éjtszaka fűtt, lassan a szóllóbe menj”*.) Jóllehet a mester első és ekkoriban még sikeres műfordításaiban mellőzte a kirívó szóalkotást és szórendet, börtönbeli olvasmányai hatására jelentősen módosultak elvei: később kifejezetten a solocizmusokra és a xenologizmusokra építette stílusának újszerűségét.³² A DGr által említett „elrettető példák” majdani publikálásának tervében tehát – akár formálódó elveire, akár elvbarátaira vagy követőire gondolt – fenyegetést is láthatott. A Grammatika elleni kemény fellépés egyik célja lehetett tehát, hogy Debrecen „leszoktatgassa” véleményének nyilvánításáról.³³

²⁹ „...a’ Debrecenismus ... az a’ puritánusi makacsság, melly nem mer ’s nem is akar semmit változtatni, bővíteni...” KazLev, 4:60–61, 880.sz.

³⁰ Az „új faragású szók és szóllások sértegetik a’ fület; ’s a’ jobbakonn is idegen íz esmerszik...” „Széltében élek mind addig az [meghonosodott!] idegen szókkal.” http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_szesp_20_k

³¹ A kétféle purizmusról lásd Nyíri Péter, *„A magyar szó, ha rossz is, jobb mint az idegen”*, (*A német nyelvi purizmus és a magyar nyelvújítás*), in *Ragyogni és munkálkodni: kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk., Debreceni Attila és Gönczy Monika, (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010), 32.

³² E fogalmak lényege az idegen nyelvi sajátosságok átvétele, „A’ Grammatica’ törvényeivel és a’ szokással meg nem eggyező szóllás...” Kazinczy Ferenc, *Tövisek és virágok*, Széphalom, 1811, 43.

³³ Fazekas Istvánnak, 1807. február 9. KazLev, 4:484, 1070 sz.: *„Debreczen ezután nem fogja olly igen bátor képpel lövöldözni villámjait...”* Sárközy Istvánnak, 1807., március 13., KazLev., 4:56,1086.sz.: *„ezután Debreczen lassabb hangon fog dictátoroskodni”*.

Noha a „leszoktatgatás” érzelmevitörésekkkel kísért manőverei nem voltak egészen eredménytelenek,³⁴ kétségtelen, hogy tíz-tizenöt évvel később szellemi életünk számos kiemelkedő képviselője – a Kazinczy által nagy reverenciával kezelt Dessewffy József, a Telekiek és mások – a leglényegesebb pontokon mégis a DGr-ban foglalt, vagy vele a lehető legszorosabb rokonságban álló nézeteket képviselték a mester ellenében. A „kollektív megelőzöttség” alapján elutasították „a nyelv egyéni uralhatóságának” tételét, és azt is igényelték, hogy a kölcsönzött szavakat nyelvünk „a’ maga... Geniussához alkalmaztassa.”³⁵ A Grammatika születése után még egy évtizeddel is próbálkozott a debreceniek egyike a DGr érveivel: „az idegen szóktól meg nem tompított hallású pallérozott füleknek még is kedvetlen érzést szereznek mind azok, mellyek nyelvünk philologiján kívül, vagy épenn ellenire lesznek ... noha nem lehet tagadni, hogy a' rossz szóhoz is, ha bár elejinténn ellenire van is az embernek, tsak hozzá törődik osztán utoljára...”³⁶

A DGr szerint a nyelv „rútítására” szolgáltak a nem született magyarok magyar nyelvű kiadványai, sőt úgy vélik, hogy azok is sok hibát követnek el, akik hivatali munkájukban „többyire Deákul beszélnek” (XVII.). Az utóbbi tételt időnként mintha saját szövegeikkel is illusztrálni kívánnák. „[Á]mbár láttattak magoknak úgy tudni a Magyar Nyelvet, mint magok született Nyelvét” (XVII.), a DGr is tartalmaz egy-két (iméntihez hasonló) tősgyökeres latinizmust. Benkő Loránd 250 író közel 600 művének elemzése alapján vélekedik úgy, hogy a kor egyik legelterjedtebb toposza szolt a „nagy merészen” írogatókról, „a’ kik... **nem** anyjok és dajkájok tejével szopták volt” a magyar nyelvet, mint ahogy igen sok gondot okozott az is, hogy a nyomdászok jelentős többsége német anyanyelvű volt, vagy egyáltalán nem tudott magyarul.³⁷

A köznép tiszta magyarsága és az esztétikum

A DGr Előljáró Beszédének, és Földi János Magyar Grammatikája „eggyügyü-en, nem fellengösön” írott szép előszavának egyik legfontosabb különbsége, hogy az utóbbi (ahol egyáltalán említi) fenntartásokkal szolt a köznép nyelv-

³⁴ Sok példa közül egy: „Valaki ott [Debrecenben] szívta a’ levegő eget, az impestálva van.” KazLev, 4:232, 957. sz.

³⁵ S. Varga Pál, *A nemzeti költészet csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi Kiadó, 2005, *A vitapartnernek nyelvszemlélete* c. fejezetben, 351–362.

³⁶ Szentgyörgyi doktor stílusparódiával kezdte levelét: „Egyenetlenül betsúlnél engemet, ha magadnak bé hagynád esni, hogy ... én a' Magyarírás-állítók között, kik között Te igen fel eső elővonódást fejezel meg, egy tündöklő mángorlót kívánnék játszani...” Kazlev, 3:167-168. 653.sz. 1804. február 22.

³⁷ Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 173-174, 208–209, 242–243.

ről.³⁸ A DGr alkotói kifogásolták, hogy az írók és fordítók nem őrzik a magyar nyelv természetes egyszerűségét (simplicitását, azaz korabeli szóval *együgyűségét*), azokat bírálták, akik „Alávalóságnak tartották, hogy aszerint szóljanak és írjanak, a mint a Magyar Nyelvnek természeti folyamatja hozza magával” „hanem szokatlan, idegen ... színekkel találták azt ékesgetni.” „Rendkívül való” kifejezési módokat keresnek, „gondolvánn, hogy úgy lesz szép ... 's úgy lesz nem tudni mitsoda felség és magasság benne, ha azt, nem a köz-nép Nyelvéhez alkalmaztatják, holott ... a Köznépnél nagyon a tiszta Magyarság... a melly leg kevesebb idegen Nemzetűekkel volt eleitől fogva megegyedve.” (XVIII.). Mint Debreczeni Attila felismerte, „a felség és magasság egyértelműen utal a kassai Magyar Museum programjának központi fogalmaira, s azon szövegszervező eljárásokra (például homályosság, szokatlanság), amelyektől Kazinczyék a vágyott hangnemek megteremtését remélték.”³⁹

A széphalmi mester és tábora olyan stílusrétegek meghonosítására törekedett, „amelyek eltávolodtak a természetes és szokásos beszédmódotól,”⁴⁰ és ettől a szándéktól aligha függetlenül alakult ki az 1820-as évektől az almanach líra „virágosan érzélgős” nyelvezeté.⁴¹ A 18. század retorikai-stilisztikai irodalmának kiemelkedő francia szerzői, Du Marsais és Fontanier Európa-szerte ismert munkásságában számos Kazinczy felfogásával rokon tétellel találkozunk: egy egyszerű, hétköznapi, illetve egy keresett, mesterkéltnél, különleges nyelv létezésével, amelynek emelkedett hatása a szavak újszerű kapcsolódásának köszönhető. A nyelv francia mesterei szerint a különleges trópusok és figurák olykor visszaélésekhez vezethetnek, elcsúfítják a szöveget, de a helytelenséget leginkább akkor érezzük, ha ez „nem nyer esztétikai igazolást.”⁴²

³⁸ Földi János, *i.m.*, 64. és 112. (Pl. „Régulákhoz... nem tudó Köz nép szájában a' szók hamar ficzomodnak.”)

³⁹ Debreczeni Attila, *Ki ütött vissza először, avagy a Debreceni Grammatika és Kazinczy = Margonauták, Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, Szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Vaderna Gábor, I., Reciti, Bp., 2009, 46.

⁴⁰ Du Marsais nagyhatású értekezését (*Traité des tropes*, 1730) idézi Kemény Gábor, A nyelvi kép, mint "rendellenesség", *Magyar Nyelvőr*, 123 (1999): 2. pont 1. bekezdésében. <http://nyelvor.c3.hu/period/1233/123304.htm>

⁴¹ „Kebleitek lelkesedésétől, mint gyöngyellő forrás nedűjéből fakadand tartóssá a' magyar társalgás életvirága...” idézi jellegzetes példaként Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*, Szerk., Benkő Loránd, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1967, 557.

⁴² Tzvetan Todorov, *Trópusok és figurák*, Helikon, 1977/1, 4–8. <http://www.irodalomelmelet.atw.hu/todorov.pdf> Du Marsais műve (*Des Tropes ... Troisième Édition, Á Paris, MDCCLXXV.*) egész Európában hatott, Lipcsében már 1757-ben német nyelvű kiadása jelent meg.

A vezér kultusza hosszú időn át hátráltatta azt, hogy értékelői a mester műfordításainak egyenetlenségeire vagy félresiklásaira is figyeljenek. Azoknak, akik munkáit mégis érthetetleneknek, vagy nyelvrontónak minősítették, így válaszolt: „Marmontelem... nem úgy szóll, hogy minden Olvasó érthesse, hanem úgy mint egy magyarúl jól megtanult és akarva soloecisszáló Francia fogna szóllani...”⁴³ Művészileg ígéretes elképzelése értelmében egy-egy fordításával nem csupán az adott mű tartalmi értékeit igyekezett közvetíteni, hanem egyúttal a nyelvi sajátosságokhoz történő igazodással is próbálta megjeleníteni az őt vonzó távoli világ különös karakterét, amelyben az eredeti műalkotás megszületett. A „Köz nép” szempontjából említést érdemel Kazinczynak a „magaskultúra” iránti kizárólagos hódolata is, amely az olvasók többségének tudatos kizárásában, a kiválasztott kevesekhez címzett mondanóban mutatkozik.

Kazinczy és a debreceni szerzők nézetkülönbségének az egyik legfontosabb komponense lehet esztétikai szempontból, hogy a felek eltérő fogalomkörökben gondolkodtak: a DGr a teljes Literatúrára⁴⁴ (Litterariára) tekintve összegezte elveit, tehát a szépirodalomnál jóval tágabb aspektusból. A szerkesztők a természetességet, a tiszta és világos kifejezőmódot többre értékelték a szokatlan, idegenszerű megoldásoknál. Számukra az egyik leglényegesebb stúdium a retorika lehetett, a „meggyőzés eszközeinek összességével foglalkozó tudomány.”⁴⁵ Az ide tartozó szakterületek többsége racionális eszközökkel dolgozott, míg a széphalmi mester szempontjából az volt a lényeg, hogy a nyelv „a’ gondolat és az érzés festésére” alkalmas legyen.⁴⁶ Mint írja, „az Aesthetica kárhoztatja az olly mívet, mellyben a’ tanítás inkább érezteti magát, mint a gyönyörködtetés...” de ő maga is hozzáfűzi: „noha a’ kettő megállhat együtt”.⁴⁷

Az irodalmi vezér gyorsan reagált egy folyamatra, a modern szépirodalomnak az írott ismeretek összességéből történő kiválására, „funkcionális” elkülönülésére. Főszerepet játszott egy új karakter és a hozzá közelítő utak meghatározásában, miközben a szépirodalom jelentőségének és részesedésének növekedése még a német könyvpiacra is csak 1775 és 1800 között vált érzékelhetővé.⁴⁸ Ugyanakkor a helyzet újszerűségét és az övétől eltérő megközelítések létjogo-

⁴³ Idézi Tolnai, *i.m.*, 1929, 122.

⁴⁴ Pápay Sámuel (*i.m.*, 1.) definíciója szerint a „Könyvekbül ’s írás olvasás útján szerzett tudományok” összessége.

⁴⁵ Adamikné Jászó Anna, *A stilisztikai kategóriákról*, Magyar Nyelvőr, 2019/1, 3.

⁴⁶ Kazinczy Cserey Farkashoz szóló levelében, 1821-ben. *KazLev*, 17:351, 3935.sz.

⁴⁷ Kazinczy Ferenc, *Tövisek és virágok*, Széphalom, 1811. 47.

⁴⁸A szépirodalmi termés 1700-ban 3, 1775-ben 14, 1800-ban már 27% volt, a latin könyvek aránya pedig a lipcsei könyvvásár 1740. évi 27,7%-os részesedéséről 1800-ig 3,97%-ra csökkent! Barbier, Frédéric, *A könyv története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 258. és *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. Guglielmo Cavallo – Roger Chartier, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 338.

sultságát mutatja, hogy szórakoztató irodalmat még a kor (nők által egyáltalán nem látogatható) német olvasótársaságai sem szereztek be,⁴⁹ és a regények Magyarországon is inkább női olvasmánynak minősültek. A nyelv megújítását viszont az összes tudományterület megkövetelte. A kortársak közül szintén a Litteraria tágabb nézőpontjából érvelt Bessenyei, Péczeli, Batsányi, Kármán, Csokonai és Révai, sőt a DGr megírása után közel 15 évvel Pápay Sámuel is — „új korszak nyitányaként” méltatott első irodalomtörténetünk írója.⁵⁰ A didaktika és az esztétika valóban „megállhat együtt”, viszont az iménti névsor értelmében az általánosabb szemlélet nem áll semmiféle logikai kapcsolatban a stiláris érzékletlenséggel.

A DGr *idegen nemzetűekkel nem keveredett köznép tiszta magyarságával* kapcsolatos megállapításai összhangban álltak a kor talán legjelentősebb nyelvfilozófiai fordulatával, melynek beálltával „kizárólagosként fog jelentkezni a közösségnek saját nyelvisége”, „a nyelvet felváltja az anyanyelv kategóriája”, amely „a nemzeti különőség speciális jele.”⁵¹ A felvilágosodás univerzális tendenciáival szemben a 18. század második felétől megsokasodtak, és több európai gondolkodónál szinte egyidejűleg jelentkeztek azok a tanítások, amelyek szerint a nemzeti nyelvek olyan sajátságokkal rendelkeznek, amelyek egyedül rájuk jellemzőek. A népiség-népiesség kezdeteivel és a nemzeti eszme születésével is összefüggő gondolatok annyira áthatották a század utolsó harmadának mentalitását, hogy ezek már inkább tartoztak a korhoz, mint egyes szerzőkhöz.⁵² Bár Herder egyes művei – melyek a nyelvet a „nemzeti karakter” megnyilvánulásként tárgyalják – az 1780-as évek végén már jelen voltak a Debreceni Kollégium könyvtárában,⁵³ ez a tény a gondolatpárhuzamok ellenére sem tekinthető filológiai bizonyítéknak. Göttingeni professzori működése és erősebb helyi könyvtári jelenléte folytán nagyobb lehetősége lehetett a debreceniek befolyásolására Jo-

⁴⁹ Neumer Katalin, *Gondolkodás, beszéd, írás*, Bp., 1998, 121.

⁵⁰ Csetri Lajos, *Amathus, Válogatott tanulmányok I.*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 33.

⁵¹ Margócsy István, „A Révai–Verseghy vita”, in *Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelvheti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülés-szak anyagából*, In memoriam Verseghy Ferenc, (Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988), 51.

⁵² Herder több tézise magában foglalja Condillac és Rousseau széles körben ható elméletének szintézisét is. Kelemen János, *A nyelvfilozófia rövid története, Platontól Humboldtig*, Áron Kiadó, Budapest, 2000. 121. – Vö. Kelemen János, *A népszellem és a nyelv géniusza, Herder korai nyelvfilozófiája*, Klny. a Világosság 1977. decemberi számához, 11–12.

⁵³ Pl. Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Rigae, 1785. Lásd TtREK Kézirattára, az R 71/9-es katalógus E-H betűit tartalmazó kötete, 137. verzó.

hann David Michaelisnek,⁵⁴ akinél már Herder előtt megjelent a „nyelv géniuszának” fogalma és azt hirdette, hogy „az egyéni nyelvhasználattal szemben a nép nyelvét illeti az elsőbbség”.⁵⁵

A köznép nyelvének megbecsülése nem csupán a DGr alkotói körében mutatkozik Debrecenben. Tetten érhető ez Csokonai véleményében is, meglepő módon még a nyelvi leleményességre vonatkozóan is: „Bizony a’ szegény Községnek ma is több *Genieje* van, mintsem azoknak, a’ kik szégyenlenek a’ közé számláltatni: ő a’ maga új ideáit is ki meri magyarul tenni, ’s ha reá kész szót nem talál, bátorkodik tsinálni”.⁵⁶ A Grammatika – a kor egyik közhelyével élve – uralkodói ill. országgyűlési végzéssel honfiúsított „indigénákhoz” hasonlította befogadott jövevényszavainkat. („[A]djuk-meg inkább kész szívvvel, a *Hazafiságot, a jó féle idegen Szóknak; mint sem helytelen új Szókat tsináljunk.*” DGr, 352.) Csokonai időnként továbbgondolta a DGr üzenetét: a befogadott szavak ugyan „nem magyarok; de vagy a’ Nyelv’ Királyától, az *Usustól*, petsétes levelet kaptak, vagy a’ Magyar Tudósok’ Diétáján *hungarizáltattak*”. A debreceni költő ugyanakkor elvárta az idegen eredetű szavaktól, hogy „külföldi ruhájokat levetkezzék, idegen hangejtéseket megszelídítsék, és még a’ legutolsó Magyar jobbágy’ füleinek is botránkozást ne tsináljanak.”⁵⁷ Nem véletlen, hogy Kazinczy tábora (vezérétől elszakadása előtt) a DGr „legfőbb vétkét” is felismerte a költő állításai között: „a köznépé az igaz magyarság, az idegennel nem egyveleges magyarság.”⁵⁸ Az idegen nyelvi hatások befogadásán munkálkodó széphalmi mester még hosszú évekkel a DGr megismerése után is maró gúnnyal reagált a köznép tiszta magyarságának tézisére. Bár levelezésében rendszeresen Domokos Lajos „Bíró Uramat” emlegeti a téma kapcsán, a négy idegen nyelven is kiváló főbíró nem volt egészen alkalmas a „mendikás” költészet póriasságának reprezentálására. A mester éppen ezért – Vitkovics Mihályhoz címzett episztolájában – egy sallangos kostök zacskóval jellemzett fűzfapoétával mondatta el, hogy „Magyarnak én azt ismerem ’s csak azt,/ ... a’ kinek/ Szép nyelve még nincs elkeverve mással...”⁵⁹

Amint erre Gyapay László idézett tanulmánya figyelmeztet, az irodalmi vezér hasonló eljárással kísérelte meg „a vidám természetű poéta” helyett szerényebb

⁵⁴ A TtREK R 71/9-es kéziratot katalógusának I–O betűig terjedő kötete 97v.–98. lapján Johann David Michaelis 30 művével szerepel.

⁵⁵ Kelemen János, *A népszellem... i.m.*, 13–14.

⁵⁶ Csokonai Vitéz Mihály, Előbeszéd [A’ Tavaszhhoz]

https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_tan_04_k

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Kölcsey Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéletek*,

<https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm#175>

⁵⁹ Debreczeni Attila, *A Tövisek és virágok kötetkompozíciója és szövegghálója*, *Studia Litteraria*, 2019/3–4, 99–100.

képességű költőkkel kapcsolatba hozni a DGr irodalomszemléletét – Gyöngyösisivel és Mátyásival – akiket Kis Jánosnál és Dayka Gábornál alacsonyabb rendűnek ítélt. Csokonai halála után ugyanezen okból próbálta átírni az egész életművet a saját ízlése szerint, mert amennyiben a hazai hagyományok felől is vezetnek utak a legmagasabb szférákba, kártyavárként dőlhet össze az ő „nyugoti” koncepciójának *egyedül üdvözítő* volta.⁶⁰ Noha időnként taktikusan igyekezett elkerülni a költő említését, a legújabb kutatás kimutatta, hogy amikor a mester kommentárjaiban a Pöbel (az „alja nép” és a hozzá köthető irodalom) „alakot ölt, az mindig a Csokonai és Debrecen körüli régi viták szöveghálóját idézi meg.”⁶¹

A megvetett köznéphez forduló nyelvszemlélet, és egyáltalán e széles réteg figyelemre méltatása az etno-kulturális nemzetfogalom létrejöttének fontos láncszemévé válhatott.⁶² A Grammatika bőségesen sorolja a naiv etimológiák számos korjellemző példáját – ha általában nem is a Stockholm = Istókhalma színvonalán⁶³ – miközben egy-egy revelatív tévedése nyomtatásban is megőrökíti e szerzői kör „freudi parapraxisokhoz” közeli „elszólását”. Mivel a „*Bán, Pán, Tót Nyelvenn ... nagy Urat*” jelent, a Grammatika a *bánt* igét nem tartja képtelenségnek abból származtatni, hogy „*a köznép az ilyeneket rend szerint nyomorgatóinak tartja*”(DGr, 300.). Ez a köztes, közvetítő, tanító és lelkigondozó értelmiségi közeg nem csupán grammatikai nézőpontból látta azt a népréteget, amelynek nyelvét művének középpontjába állította. Az *irodalmi népiesség* születéséről és kiteljesedéséről írva Horváth János megállapítja, hogy „a nagy mozgalom kútfeijénél” a nyelv áll „alapvető néphagyományként”. Az ő értelmezésében a népies mozgalom az „elidegenítő” kazinczyánus tendenciák, a beszivárgó idegen hatások „ellensúlyaként” jön létre, melynek eredményeként a 19. századi modern népiesség már „az ú. n. köznépből” látta a „hagyomány legmegbízhatóbb letéteményesét”.⁶⁴

Anyanyelvünk sajátosságainak, egyedi vonásainak keresésével, és ezek megbecsülésével is összefügg, hogy a DGr teljes szövegében közel százszor fordul elő az „*idegen*” fogalma, így pl. az „*idegen nyelvek természete*”. Egyik előfordulás esetében sem érzékelhető a 19. század nacionalizmusainak idegenellenessége, pusztán a deformáló nyelvi hatások ellen védekeznek egy új nemzetfogalom előhírnökei. Herder ide vonatkozó tanítása szerint „az idegenek utánzása helyett minden közösségnek kötelessége, hogy a nyelvben, a szokásokban, a költészet-

⁶⁰ Gyapay László, *i.m.*, 55–56.

⁶¹ Debreczeni Attila, *A Tövises és virágok i.m.*, 89.

⁶² Debreceni diák volt az „Egy a nyelv és egy a nemzet” jelszavát meghirdető (Mindenek Gyűjtemény. II. 92.) Péczeli József révkomáromi lelkész, lapszerkesztő, Varjas János debreceni professzor veje is.

⁶³ Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *i.m.*, 552.

⁶⁴ Horváth János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig*, 2. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 11,14,17.

ben megtestesülő szellemi alkathoz hűen önmagát valósítsa meg” és mindez „egyetlen jelszóban foglalható össze: légy önmagad!”⁶⁵ A nem magyar anyanyelvűek jellegzetes hibájaként említik a szerzők a „*búsúllak téged*” fordulatot,⁶⁶ és „*Kortsos Magyarság*”-nak minősítik Péternek és Andrásnak „*a Péter*” és „*az András*”-ként való említését, kivéve, ha „*Ragaszték járúl melléjek, mint: a Péteré...*”(DGr, 18.)

Az „*elegyedés*” „*együtt lakás*” káros nyelvi hatásairól általánosan elfogadott hiedelmek éltek ekkoriban, ezt tartották a nyelvi „*korcsosulás*” fő okozójának. Az egyes nyelvváltozatok értékének a 18. század második felében kifejezetten az volt a mércéje, hogy „milyen arányban keveredett idegen nyelvű népekkel a szóban forgó vidéknek magyar lakossága”.⁶⁷ A DGr „*idegen nemzetűekkel*” kapcsolatos fenntartásait tehát tévedés volna bezárkózásként, vagy idegen kultúráktól való viszolygásként értelmezni, mivel a Grammatika meglehetősen pontosan szól a magyar nyelv egyediségének és a nyelvhasználat „*természeti folyamatjának*” féltéséről.

A debrecenieknek ugyanis – mint az iménti példákából is láthatjuk – gyakori tapasztalataik voltak az idegenszerű szólásmódról, a „természetellenes” nyelvhasználattal nem csupán a legújabb fordításirodalomban találkoztak. Az évente négy ízben két hétig tartó nagyvásárok idején a tízezret is meghaladta a városba érkező szekerek száma, folyamatosan jelen voltak a felvidéki, balkáni és egyéb kereskedők.⁶⁸ (Ez nyilván más jellegű érintkezés és tapasztalat, mint a vegyes etnikumú területek népeinek tartós egymásra hatása.) A század végén a helyi országos sokadalmat egy erdélyi szász utazó kedves füllentéssel nevezte Európa legnagyobb vásárának, a megjelenő tucatnyi népről és nyelvről felsorolásszerűen is megemlékezve.⁶⁹ Az idegen nyelvek ismerete nem csupán az értelmiség, de a kereskedő, és bizonyos mélységben a szállítással foglalkozó

⁶⁵ Kelemen János, *A népszellem... i.m.*, 19.

⁶⁶ További példa: „*Szükség volt ezt felhozni az Idegenekre nézve: hogy ... a Húzásos [ékezetes] Betűket élesenn, a Húzatlanokat pedig röviden mondják, ... Hibás volna. p. o. így szólni; `... jó napot, apád a víz, e helyett, jó napot, apád a víz*” (DGr, 277.).

⁶⁷ Göböl Gáspár egyik szereplője „a’ Magyar nyelvet, a’ téjjel egygyütt bé-szívta, nem nagy korában tanulta, valóságos Magyarok között gyakorlotta; nem olyanok között, kiknek fele része egy Nemzet, a’ másik más... Nem tsuda, ha az illyenek között tiszta Magyarsággal *nem* beszélnek még azok is, a’ kik különben született Magyarok volnának.” Benkő Loránd, *i.m.* 1960, 265, és 285.

⁶⁸ A városban máig használt utcanevek is jelzik azon kereskedők származási helyeit, akik a város adott részein áruikkal megjelentek: így pl. a Szepességi és a Kandia utca (az utóbbi a görög gyűjtőnéven tömegesen érkező, részben balkáni – cincár, stb. – kereskedők utcájának neve).

⁶⁹ Glatz Jakab, *Freymühtige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland, 1799.* 20.

réteg számára is egzisztenciális kérdés volt.⁷⁰ A Kollégiumban folyamatosan tanult néhány szlovák vagy cipszer származású evangélikus diák (az ismertebb nevek közül pl. Kazinczy levelezőtársa, Rummy Károly György is itt tanult magyarul⁷¹), így a cíviseknek voltak fogalmaik a vegyes etnikumú vidékek lakóinak nyelvhasználatáról, és annak hatásáról környezetük magyarságára. Emellett igen sok cívis küldte cipszer városokba, azaz „német szóra” gyermekét – és ugyanígy érkeztek a felvidékiek magyar szóra.

Az 1830-as évekig irodalmunk megvetendő, nevetséges alakjaként szerepelt a paraszt, a cseléd, és általában a falu.⁷² A kor íróinak jelentős többsége harsányan ítélte el a paraszti beszédmódot, sőt azokat is, akik „a két országnak... minden Ganéj Dombjait feltúrják... avúlt, rozsdás goromba Paraszt szót akarunk egybe gyűjteni...”⁷³ A DGr az alábbiakat fűzte a köznépi tiszta magyarságról írottakhoz: „nem azt akarjuk mondani, hogy a parasztos és bárdolatlan beszéd volna mindenben, a tiszta szép Magyarság... mivel azoknál tsinosabb és alkalmasabb szók is vagynak Nyelvünkben” (XVIII.). Bár a kor műveltségi viszonyait jól ismerő „társaság” elhatárolódott a paraszti beszéd nyersebb vonásaitól, ennek ellenére a szakirodalom bizonytalan azon a téren, hogy mit értett a Grammatika a köznépi nyelven, és magán a köznépen. Nyelvi vonatkozásban (a DGr szövegében) elsősorban a szintaktikai jellegzetességek, és az ún. „természeti folyamat” mutatkoznak a leghangsúlyosabbnak. A tágabb kérdéskör monográfiája a köznépi nyelvének „az eredeti magyar nyelvvel való azonosítását” érzékeli, ugyanazt a logikát ismerve fel, mint amelyik a költészet terén „a népi és a régi azonosításában” működött.⁷⁴ Mivel ekkoriban a források a „szegény község” alsó és felső rétegeiről egyaránt szólnak, minden bizonnyal a köznépi nyelvéhez értendő az az emelkedettebb nyelvi réteg is, amelyet a Grammatika szerint a nép elvont vallási témák esetében is megért, azaz ide sorolhatták a közvetítő „vidéki” értelmiség szólásmódját is. Mindenesetre a debreceni szerzők tudatosan kerülték a nyelvjárási jelenségeket. Miközben a köznépi alsó rétegei (bizonyára Kazinczy „sulyomkofái” is) „a -búl, -bül, -rúl, -rül, -túl, -tül, ragalakok”-at használhatták beszélt nyelvükben, nyolc elemzett debreceni

⁷⁰ Gáborjáni Szabó Botond, *Hitvitáktól...*, i.m., 2021, 304., a 170. lábjegyzetében idézett forrás szerint a kamatos kamat elsajátítása után német és pl. szerb nyelvleckékre leányok is jártak, még a 19. század végén is...

⁷¹ Borzsák István, i.m., 90.

⁷² Horváth János, i.m., 246. (A szerző igen ritka kivételként említi Katona József Tiborcát.)

⁷³ Az idézet folytatása: „s azokkal akarják csinos Úri Nyelvünköt szaporítani ... Tatár nyelvét akarják tenni, azzal szép Nemes Nyelvünköt ...” Benkő Loránd, i.m., 1960, 277.

⁷⁴ S. Varga Pál, i.m., 292.

író közül egyetlen egy írta „véletlenül, figyelemkihagyásként” az utóbbi formát az általa is alkalmazott -ból, -ből változatok százainak sorába...”⁷⁵

Ami a paraszti beszédnél „*tsinosabb és alkalmazosabb szók*”-at illeti, a szöveg más helyeit is mérlegelve, nem csupán a szókincs volt lényeges számukra, hanem a nyelv sajátos természetének, „tisztaságának” őrizete, melyre a köznépnél – ezen belül leginkább a parasztságnak, idegen hatásoktól elzárva – nagyobb esélye lehetett. A köznép beszéde „*kedvesség nélkül valónak*” tűnhet, amikor „*közönséges, ... durva és alacsony*” témákról szól. Ugyanakkor, ha „*a Köznép beszédének módját illendőképpenn elrendelve, derék és elmés dolgok előadására*” fordítjuk, úgy, hogy a neológia túlzásait is elkerülve „*semmi idegen és erőltetett tzi-frázatokkal ne éljen*”, mindenki megláthatja, „*mely szép, világos, és magát kedveltető tiszta Magyarság léssen az*” (XIX.). A Grammatikát létrehozó társaság azt is megkockáztatta, hogy a Köznép számára a „*derék*” dolgokat, magvas gondolatokat nehezebb világosan és értelmesen előadni mint „*tzi-fránn, tsürve-tsavarva... felségesenn*” (XX.). A kor egyik kedvelt toposza lehetett, hogy a nyelv a gondolatok öltözete. A DGr alkotói tisztában voltak a nyelvi rétegek sokféleségével: külön említik azokat, akiknek van ünneplő és egyéb ruházatuk is, megkülönböztetik a „*közönséges és a mesterséges beszéde*”, illetve a „*köz beszéde*” „*az Írásbeli és tudósok' beszédétől*” (XIX., és DGr, 20.).

A Grammatika szerzői szerint „*... akármely derék és magas dolgokat is, elő lehet a Köznép Nyelvén adni.*” Sőt: „*nem is jó magyarság az, a melyet a köznép könnyen meg nem ért...*” (XX.). Ebben a felfogásban a nemzet nem más, mint „*kódközösség... amelynek bármely tagja számára elérhető az illető nyelven adott tudás.*”⁷⁶ Álláspontjuknak ismét tulajdonítható olyan szemlélet, amelynek értelmében a beszéd vagy írás lényege a gondolatok pontos kifejtése, így a hatékony szólásmód nagyobb koncentrációt igényel, mint az általuk mesterkéltnek ítélt tálalás. Az adott szöveggörnyezetben nem zárható ki egy olyan vélekedés sem, amely szerint a stiláris eszközök nem válhatnak fontosabbá az üzenet célba juttatásánál. Ez a nézet Kazinczy kifejezetten szépirodalmi nézőpontjából szintén eretnokség lehetett. A DGr szerzői úgy látták, hogy aki a magas gondolatokat „*a Köznép nyelvén ki tudja magyarázni, az éri el... a tiszta és valóságos Magyarsággal való beszédnek 's írásnak mesterségét.*” (A kor német nyelvfilozófiai irodalmában szintén erősen hatott az a gondolat, hogy egy közleménynek „*az egész nyelvi-kulturális közösség*” számára érthetőnek kell lennie. Összefügg ezzel a tétellel, hogy a nyelvszokás megelőzi az egyéni nyelvhasználatot, illetve az a követelmény is, hogy a nyelvszokás „*töretlensége*” érdekében „*az idegenből vett elemeknek a saját nyelv hagyományozó mintázatához kell idomulniuk.*”⁷⁷)

⁷⁵ Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 470.

⁷⁶ S. Varga Pál, *i.m.*, 292.

⁷⁷ S. Varga Pál, *i.m.*, 290.

A köznyelvnek a megújítandó nyelvvel kapcsolatos (bármilyen szinten törté-
nő) figyelembe vétele ismét próbára tehetette a széphalmi mester türelmét, ő
ugyanis esztétikai megfontolásból csak a szépirodalom hatását kívánta előmoz-
dítani a köznyelvre vonatkozóan, és idegenkedett attól, hogy az élőbeszédnek, a
piaci, utcai és egyéb „populáris alatsony szóllásoknak” termékenyítő hatásuk
lehet az irodalomra.⁷⁸ Volt idő, amikor úgy vélte, a fennkölt dolgok egyáltalán
nem tartoznak mindenkire, még az irodalomfogyasztók „seprejére” sem:
„...érzem, hogy a ' Világosság' el-fogadására kevés emberek, és csak a ' jó-szívűek
alkalmatosok...”⁷⁹ „Pórsereg erre! Lőrét árulok s nyírvizet, édes ital!” – szolt
később *Fentebb stylus c.* versében.⁸⁰ Kétség kívül egy világ választja el az imén-
tieket a debreceni értelmiségre jellemző felfogástól.

A kritika éle: „ki ne ríjjon belőle, hogy fordítás”

Noha a Grammatika kifejezetten nyelvészeti megfontolásból használja a
„rút” és a „dísztelen” jelzőket, a hagyományos kazinczyánus nézőpontból e szer-
zői körnek nincs „esztétikai, stilisztikai érzéke,” ráadásul – mivel a mű erre va-
lóban nem tartalmaz külön írásbeli felhatalmazást – „a szépírónak semmi jogot
nem ad a nyelvvel való önkényes bánásra.”⁸¹ Az iménti narratíva értelmében a
DGr már azáltal is korlátozta az írók szerepét és sértette méltóságát, hogy a köz-
népre hivatkozott. Az Előljáró Beszéd valójában mégiscsak felmutatja az eszté-
tikai érdeklődés szerény jeleit: oldalakon keresztül foglalkozik az 1770-es évektől
rohamosan gyarapodó fordításirodalom torzulásaival.⁸² A szövegben nyoma
sincs az idegen kultúrák elutasításának, a szerzők viszont valóban lehangolónak
tekintik a közelmúlt hazai összképét. A művek jellemzésében sorakoznak az
ítélkező jelzők: *ártalmas, erőtlen, káros, erőltetett, homályos...*

Miközben a széphalmi mestert és körét nyilvánvaló elégedettséggel töltötte el
az irodalmi termés gyarapodása – a pezsgés ténye nem is indokolatlanul – a DGr
Előljáró beszédében kétségkívül olvasható egy-két vaskosabb megjegyzés: „*Nem
abban kellene azért a fordításbéli hűséget tartani, hogy szóról-szóra lenyögiük
azt, a mit az idegen nyelvben találunk, hanem abban, hogy a dolgokat... igazán
és az Írónak tzelja szerint adjuk elő; és hogy a benne lévő erőt is, valamennyire
csak lehet, kitegyük. Erre pedig szükséges, hogy az idegen Nyelvű Íróbann, nem
csak a szókat, hanem a dolgokat is értsük*” (XXI.) – azaz a felkészületlen, dilet-
táns fordítókat is bírálták. „*A magyar Szájábann soha nem forgó idéten szóllá-*

⁷⁸ Benkő Loránd, *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*,
Nyelvtudományi értekezések, 113, Bp., 1982. 19-22.

⁷⁹ Orpheus, 1790. Lásd: <http://epa.oszk.hu/01000/01031/orpheus.htm>

⁸⁰ Kazinczy, *Tövisek és virágok, i.m.*, 10.

⁸¹ Tolnai, *i.m.*, 76.

⁸² A kor termését lásd Radó Antal, *A magyar műfordítás története*, (1772–1831. Bp.,
1883.) c. kötetének végén.

sok” kritikáját a soloecizmusok irányában tájékozódó Kazinczy maga is támadásnak tekinthette.⁸³ Irodalmunk történetében aligha egyedi jelenség, ha egy-egy nyelvalkotó zseni eltávolodik a közönséges és megszokott szabályoktól. A nyelvújítás korát és annak selejtes tömegtermelését tekintve azonban ezúttal másról lehet szó: az ún. „anomáliákról”, azaz a „közhasználatról” való olyan típusú eltérésekről, melyeket a kortársak jelentős többsége a nyelv „génuszának” sérelmeként értelmezett.

Míg az utókor tízezer új szó örömteli birtokában, azaz a nyelvújítás letisztult eredményei ismeretében tekint erre az időszakra, az igényes nyelvhasználatra érzékeny kortársak kegyetlenül megszenvedték a folyamatot. Részvételük elkerülhetetlen volt a spontán köznyelvi hagyományozódás, a közösség általi befogadás vagy kitagadás szempontjából egyaránt. Domokos Lajos szerint „Idő is kívántatik ahoz, míg az... ujj szónak a’ java kiválogatódik és bevevődik, a’ mint más nyelvek példájából láttyuk.”⁸⁴ Földi János Kazinczyhoz írott levelében a debrecenieknél is erősebb szavakat használ – velük azonos szemlélettel ítélve el a széphalmi vezér konkrét műfordításait – sajnálkozva a „Litteratori alatt nyögő boldogtalan Haza[i] nyelvünkön, melly most... éppen úgy vagyon, mint a’ leghánykódóbb forrásában lévő zavaros új must”, amely saját hordója fenekét készül kiütni.⁸⁵

Ha a DGr epés megjegyzése a nyelvi idétlenségekről önmagában nem lett volna elég, Domokos Lajos (egyik előszavában, még a széphalmi mester hadüzenetei előtt) élesített is a hangnemen: „egynehány esztendőtil fogva, a’ ki tsak penna fogható köztünk, majd mind Poëtának tartya magát, de kevesen vagynak, a’ kik azt a’ nevet megérdemlenék...”⁸⁶ A fordításokra összpontosító kritika azért is érzékenyen érinthette irodalmunk vezérét, mert ő kifejezetten a fordítás-irodalomban látta a nyugati irodalmakhoz való felzárkózás lehetőségét. Ekkoriban azonban a nyelv úgye olyan mértékben fonódott össze a nemzet létkérdéseivel, hogy az indulatok a legfinomabb „ízletű” intellektust is durvaságra készítették. Bírálataiban (Krisztus példájára hivatkozva) gyakran ragadott korbácsot a széphalmi mester is, mert az írók „addig jól írni nem fognak, míg... a’ korbács-

⁸³ „[A] fejlett európai nyelveknek még az idiómáit is tükörfordítással ültette át...” Csetri, *Kazinczy irodalomszemléletének néhány kérdéséről*, *Amathus* I, i.m., 91.

⁸⁴ François de Salignac de la Mothe-Fénelon, *Telemaknak az Ulisses fiának csudálatos történetei*. Fordította Domokos Lajos, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Köpeczi Béla, Bp., 1980, 33.

⁸⁵ Földi János — Kazinczynak. Hadház, 12-ik August. 1793. *KazLev*, 2:307-308, 427. sz.

⁸⁶ Az idézet folytatása: „jó Könyveket sem olvasott, ha olvasná sem értené, tsak egynehány német vagy Franczia könyvet futott által...” Weszprémi István, *Pannoniae Luctus...*, i.m., XXV–XXVI.

tól nem rettegnek,⁸⁷ és e szóhasználatot egész tábora szívesen követte.⁸⁸ Színezi a kérdést, hogy a vezér beszédmódja következetesen változik az általa megszólított személyek rangja szerint: „...a társadalmilag felette állókkal a legmagasabb tisztelet hangján értekeznek, a vele egyenrangúakkal udvariasan, az alatta lévőkkel pedig kioktatólag...⁸⁹ Egészen más tónust engedett meg saját felekezetével, mint az uralkodó vallás képviselőivel szemben: lekezelően bánt Beregszászi Nagy Pál pataki (korábban erlangeni) professzorral, mint ahogy a DGr szerkesztőjét is „ízetlen és Tudatlan Himpellér”-nek minősítette.⁹⁰ A nyelvhasználatát parodizáló orvosával, Szentgyörgyi doktorral és Révai Miklóssal viszont (nyilvánvaló nézetkülönbségeik ellenére is) gondosan kerülte az élesen sértő konfrontációt, pedig az utóbbi is egészen másként vélekedett az önállósodó szépirodalomról, mint ő.⁹¹ Összességében e csinosodásért kiáltó kor mocskoló hangneméhez, általános ledorongoló és „kipellengérező” szándékához viszonyítva sem a mester, sem Domokos, sem a DGr iménti keménykedései nem tűnnek kirívónak.⁹²

A Grammatika szerzői az Előljáró Beszédben nagy figyelmet fordítottak a magyar nyelv egyedi sajátosságaira, „különös és magános tulajdonságaira”, az ún. idiómákra vagy idiotizmusokra, „a nyelv sajátzerű és lefordíthatatlan”⁹³ kifejezőskincsére (XX.). Ez a lényegi törekvésük szintén ahhoz a herderiánus gondolkörhöz kapcsolható, amely következetesen magasztalta az „idiómák szépségét”, ezekben ismerve föl a népek történetének speciális megnyilvánulásait („le nyomatait”), a nemzetek szellemiségéből fakadó egyedi értéket, azt a sajátos gondolkodásmódot, amely megnyitja „a nyelvbölcslő előtt az utat ahhoz, hogy fölismerje nyelvének génuszát”.⁹⁴

⁸⁷ Idézi Bíró Ferenc, *i.m.*, 2010, 522.

⁸⁸ Lásd Kölcsey levelét Kazinczy Ferenchez, Surány, 1815. szeptember 1. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/03.htm#95>

⁸⁹ Hász-Fehér Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000, 177.

⁹⁰ Beregszászi Nagy Pál, *Penna-háború nemzeti nyelvünk' dolgában*, Nem-Pesten, 1820, 8. és KazLev, 2:421, 477.sz. Kazinczy Kis Jánosnak. Novemb. 16d. 1797.

⁹¹ Révai szintén elítélte a nyelvújítás túlzásait, és a „nyelv korlátlan uraiként” fellépő írókat. A szépírói megnyilvánulások Verseggy gyakorlatában is kívül esnek a tudományos grammatikai vizsgálatok határain. Margócsy István, *Révai Miklós és a magyar nyelvtudomány önállósulása*, Irodalomtörténet, 19/69. évf. 4. sz. (1987–1988.) 574. Lásd még Margócsy István, *A Révai-Verseggy vita...*, *i.m.*, <http://vfeke.vfmk.hu/00000056/008.html>

⁹² Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 253–257, 332.

⁹³ „A mi egyik nyelven ékesenn, világosan és hathatósann mondódik, ha az más nyelvre azon módonn szóról-szóra általfordítódik; merő idétlenség leszsz belőle” (XX.).

⁹⁴ Kelemen János, *A népszellem...* *i.m.*, 17.

Jóllehet a szerzők a botrányosnak vélt próbálkozások minősítésével foglalkoztak – kizárólag erre törekedtek – mindössze annyi engedményt tettek kortársaiknak, hogy az újabb fordítások „*keveset ki vévén...*”, „*nagy részént, ártalmára fordultak Nyelvünknek*”(XX.). Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság keservesen háborogva „az újabb magyar könyvek” olvastán, szép szavakat is használt csipős bírálatában: „a szép, jó, tiszta nyelvet, mi módon lehetett némelyeknek úgy megzavarni, hogy *kivévén egynéhány örökké valóságot érdemlő szép munkákat...* a gyalázatnak szemétdombjára valók.”⁹⁵ A debreceniek azzal sem érthettek egyet, hogy az irodalmi vezér „*a nyugoti nyelvek szerint*” próbálta „modellezni” a magyart (XX-XXI.).⁹⁶ A kor nyelvtudománya – és vezető tudósa Révai is – az orientális nyelvek – a zsidó, káldeus, szír, arab – között jelölte ki a magyar nyelv helyét, majd a finnugorság új fejleményei kapcsán az északi rokonságot is beemelte a biblikus zsidó származtatás családfájába.⁹⁷ A DGr közreműködői végső soron az alábbi közkeletű evidenciákban összegezték a fordító kötelességét: úgy dolgozzon, hogy ami az adott műben szerepel, abból semmi el ne maradjon, viszont semmit ne tegyen hozzá, ami nem volt benne. Ezen túl „*sem az erejéből, hathatóságából, és szépségéből semmit el ne veszessen, sem a Magyar Nyelv semmit ne szenvedjen, és ne ríjon ki belőle, hogy fordítás...*” (XXII.). Az iménti tanulságok, kártételek és rontások miatt is veszélyesnek tartották, hogy az elmúlt időszakban a tapasztalt létszámú sokaság kezdett magyar fordításokhoz.

Haszonelvűség és gyönyörködtetés

Korjellemező adalék, hogy Szirmay Antal (miközben hangsúlyozza, hogy aki a jó verseket „nem szeretné, az ember se volna”) valósággal könyörgött szépreményű levelező társának, hogy „ne Románokat, de valóságokat írjon... szegény Nemzetünknek még tulajdon nyelvén Históriaja sincsen.”⁹⁸ Néhány évvel később, az Előljáró Beszéd írói a fordítandó irodalom eddigieknél jobb megválogatását sürgetik, a művek tartalmi értékei, haszna alapján. „*Ollyan könyveket vegyünk elő fordítani, a mellyek nem tsak szókból és külömb-külféle haszontalan czifrázatokból állanak; hanem hasznos dolgokkal teljesekek.*” Szintén haszonelvűségre utalhat ez a díszes szóhasználatra vonatkozó észrevétel. Ha „*tsak a szókon kell mennünk, azon módonn, és azon rendel, mint az idegen Nyelvbenn vagynak... Nyelvünk nyakát sokszor ki kell tekernünk...*” (XXI.). A haszontalan „czifrázatok” említése a széphalmi olvasat felől biztosan nem tűnhet l’ art pour l’ art el-

⁹⁵ Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 240.

⁹⁶ Bővebben: Gáborjáni Szabó Botond, *A „nyugati modell” és a „szép idegen” problematikája Kazinczy és a Debrecen kapcsolatában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2022/4, 511–519.

⁹⁷ Margócsy István, *Révai Miklós és a magyar nyelvtudomány ... i.m.*, 569–570.

⁹⁸ Szirmay Antal – Kazinczynak, 1790. jan. 16. KazLev, 2:7, 282. sz.

vek melletti bátor kiállásnak, mindenesetre hozzászólás a kor egyik vitatott kérdéséhez. Herder is felvetette a „gondolatok forma nélkül és a forma gondolatok nélkül” problematikáját, az utóbbit „nyomorúságosnak” és „rövidlátónak” tartva.⁹⁹ Dessewffy József és Kármán András szintén, és csaknem azonos érveléssel utasította el Kazinczy (valójában szellemi izgalmakat hordozó) igényét egy olyan szöveg iránt, amelynek ne „a’ gondolat, hanem a nyelv ereje” volna a célja.¹⁰⁰ Felmerült tehát a megértést elősegítő, világos gondolatközlést szolgáló szövegek szembeállítását az olyan műalkotásokkal, amelyek minden közlendő témától és „*dolog*”-tól függetlenül, csupán önmaguk tökéletességével érhetik be.

A fordításokról Kármán András, és más jeles személyiségek is úgy vélekedtek, hogy a fordításra kijelölt könyveket alaposabban kellene megválogatni, a szélesebb közönség igényeire tekintettel,¹⁰¹ pusztán azért is, mert az értelmiség képes eredeti műveket olvasni idegen nyelveken. A DGr előszavának a fordítandó művek szigorúbb megválogatására vonatkozó részlete (önmagában vizsgálva) akár utilitarisztikus hajlamok jeleként is értelmezhető. Sok tanulsággal járhat ennek a gyanakvásra okot adó szemléletnek a debreceni jelenlétét és változásait végigkövetni az idők során. De ez a tendencia bizonyosan nem a helyi gyökéretű szépirodalmi művekre volt érvényes – a DGr köréből Domokos Lajosra sem jellemző – legfeljebb a tudományos, az ismeretterjesztő és a kegyességi irodalomra. Sőt Fazekas Mihály még a *Füvészkönyv* előszavában sem rendelte alá a megismerést a haszonnak: „nem igaz, hogy az esméret gyönyörűségének csak a *haszon* volna a rugója,” ezért a tömegeknek szánt *Kalendárium*ában sem csak szívet nemesítő, de gyönyörködtető írásokat is közölt.¹⁰² (Bár a fordítások kritikája éppen az irodalmi nyelvhasználatra irányult, a Kazinczyval rokonszenvező szakirodalom azért minősítette a DGr-t művészileg érzéketlennek – mert a kor más nyelvészeihez hasonlóan – nem foglalkozott a költői nyelv kérdéseivel. Kétségtelen ugyanakkor, hogy Földi János grammatikája terjedelmes verstani fejezetével is képviselte a szépirodalom sajátos igényeit, miközben Kazinczyhoz

⁹⁹ Neumer Katalin, *i.m.*, 98.

¹⁰⁰ Kármán Horatiusra hivatkozott: „*rem verba sequuntur*” – azaz a dolgot követik a szavak. Dessewffy így válaszolt Kazinczynak: „*én soha se írtam semmit, a’ hol a’ szó, nem pedig a dolog lett volna a’ fő érdem...*” 1808. jún. 8. *KazLev*, 5:484, 1304. sz. Idézi S. Varga Pál, *i.m.*, 353.

¹⁰¹ Radó, *i.m.*, 6.

¹⁰² Idézi Lakner Lajos, *Az Árkádia-pör fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014, 60–61.

írott éles bírálataihoz hasonlóan¹⁰³ – az ő „nyelvkönyve” is kritikus az írók magyarságával kapcsolatban.¹⁰⁴)

A *hasznos* dolgok és a *haszontalan* czifrázatok folytonos szembeállításra mögött nem csupán a Litteraria és a szépirodalom eltérő szemlélete áll, mint ahogy ez az ellentét nem értelmezhető pusztán Kazinczy és a DGr jellegzetes nézetkülönbségeinek viszonylatában sem. Úgy tűnik, itt a kor egyik felülírhatatlan nézetéről van szó. Az uralkodó közvélekedés nyomásától a fentebb stílus képviselői sem szabadulhattak, amikor egy iméntihez közeli ellentéppárról, a *didaktikus-e* vagy *szórakoztató* dilemmájáról nyilatkoztak: „A’ köznépi mesélések alacsonyabbak, sem hogy fentebb rendű, tanult ’s művelt olvasókat mulassanak; ... *Oktató-e* a Muzáron, vagy *mulattató*? ... ha oktató, mit keres itt Tündér Ilona, mellyet... a’ pórnép’ kezéből is ki kellene kapni, mint ostobaságot és superstitiót terjesztő mázolás”.¹⁰⁵ A korai Kazinczy hasonlóképpen érvelt, abból a szempontból is bírálva Dugonics regényét, hogy az „némelly munkára nem született elmét egynehány unalmas óráitól dajkái dallás formán meg-szabadítani akar”.¹⁰⁶ Tehát a kikapcsolódásként üzött „haszontalan” olvasást minden létező fórum elítélte, és a „hasznos olvasás követelménye... egyféle szabályozatlan propagandaként uralkodott el valamennyi korabeli szövegen”.¹⁰⁷ A DGr létrejöttét elősegítő Nunkovics György püspök levele alapján is a tudományos, az ismeretterjesztő és az erkölcsnemesítő könyvek tartoztak ekkoriban a hasznos művek körébe (IV.).

Az utóbbi szempontból sem mellékes, hogy az önállósodás nem csupán a Litteraria és a szépirodalom vonatkozásában következett be: ennek a kornak a fejlődésének volt a szekularizáció kiteljesedése is, ezen belül gyorsult fel a vallás, a tudomány és a művészet elkülönülése, az emberi magatartás-szabályozás vallási

¹⁰³ „...nékem semmi fordításod – nem tettszik, – ... Ugyan hogy méritek Ti a’ Syllabákat? ... Ez a’ jó Magyar fület nagyon sérti.” KazLev, 2:304–308. 427. sz. Földi János — Kazinczynak. 12-ik August. 1793.

¹⁰⁴ Előszavában úgy nyilatkozik, (*i.m.* 9.) hogy az írók „vétenek gyakorta a’ Magyarság ellen...”

¹⁰⁵ A Muzáron 1833-as évfolyamának bírálatát idézi Horváth János, *i.m.*, 253.

¹⁰⁶ Kazinczynak az Orpheus 1790. évfolyamában megjelent bírálatát idézi Csörsz Rumen István, *A „jámbor puttonos”-tól a „mendikás tónus”-ig, Kritikatörténeti reflexiók a 18–19. századi magyar közköltészetéhez*, ItK, 2015, 80.

¹⁰⁷ A felvilágosodás ideológiája is „a ’hasznos’ vagy ’művelt’ olvasást propagálta,...” melynek „lényege a mértéktartás és a válogatás a könyvek javarészt haszontalan tömegéből.” Idézi Béres Norbert, *Kártigámnak emlékezetes történetei, Közéletek a 18. század végének népszerű prózairodalmához*, ItK, 123, 2019, 592–594.

elveinek világiakra cserélődése.¹⁰⁸ Régi korokban a világi ének műfaja kéziratos énekeskönyvekben szerénykedett, a vallásos, a morális és a tudományos irányzatokhoz viszonyítva alacsonyabb rendű ágazatként.¹⁰⁹ A folyamat iránya megfordult, és ennek hevében számos egyházi szerzőt foglalkoztatott az olvasmányok hatása a keresztyén értékekre, a *hasznosság* – a gáláns irodalom terjedésével mindenek fölött az erkölcsi hasznosság – ebben a tekintetben is értékmérőként viselkedett.¹¹⁰

Az Előljáró Beszéd íróinak két javaslata a nyelvi problémák megoldására:

Az első: Létre kellene hozni egy társaságot született és tanult magyarokból, a haza olyan részeiből, ahol a legépebb és legtisztább a magyar nyelv állapota (DGr, XXII.). Az utóbbi utalás hallgatólagosan azt is magában foglalja, hogy a debreceniek részt kívántak venni a Társaság munkájában. Ez a szerepvállalás ekkoriban nem csupán evidenciaként hatott, de a Kazinczy által a nyelvi és irodalmi háborúskodás előtt nyomtatásban deklarált értékrend szerint is magától értetődő volt.¹¹¹ A nyelvészeti szakirodalom nagy jelentőséget tulajdonít az iskolarendszernek a provincializmusok kiküszöbölésében, emellett a szintársulatoknak, mint ahogy jelentős hatása lehetett a hadseregnek is. Debrecen (statisztikailag is jól dokumentálhatóan) hatalmas szerepet játszott ezen a téren.¹¹² Benkő Loránd művének egyik alfejezete például, – amelyik a városnak a nyelvi norma alakításában játszott közreműködését vizsgálja – egész csoport Debrecenben tanult dunántúli írónál mutatja ki tanulmányi éveik egységesítő hatását.¹¹³ A fejlődés „a különböző táji nyelvváltozatok kiegyenlítésének a vonalát mutatja”, melynek során a cívisváros mellett (elsősorban levelezése révén) Kazinczy is fontos szerepet játszott az északkeleti nyelvi elemek érvényesítésében.¹¹⁴

¹⁰⁸ G[áborjáni] Szabó Botond, *Vallás és felvilágosodás = Egyház és művelődés, Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, Debrecen, 2000, 409–411.

¹⁰⁹ Horváth János, *i.m.*, 356.

¹¹⁰ Béres Norbert, *i.m.*, 592–593.

¹¹¹ Lásd Kazinczy levelét a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségéhez. (1790.) *KazLev*, 2:46. 304. sz.

¹¹² A 39 vármegyéből érkező diákok és a távoli rektóriákra távozó tanítók számát lásd Rác István, *Az ország iskolája*, Debrecen, 1995, 31–32. és 175–176.

¹¹³ Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 438.

¹¹⁴ „A Kassa–Sárospatak–Debrecen vidéki provinciális köznyelv volt a felvilágosodás kori magyar beszélt nyelvi táji típusok közül az, amelyik föltétlenül legközelebb állott az egykori – és ezen keresztül a mai – közmagyar irodalmi nyelvi normához”. Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 470.

Mindennek háttérében az irodalmi írásbeliség olyan hagyományai éltek, és ennek olyan iskolai gyökérzete volt, amely indokolta az érintetteknek egy *nyelvművelő társaság* soraiba való „jelentkezését”.¹¹⁵

A javasolt Társaság megvizsgálná az újonnan nyomtatott munkákat, a „hibákat kedvezés nélkül, de minden emberséggel kijegyzné, és a Magyar Újság Írók által” publikálná (XXII.). Ez a nyelvművelő közösség sem vindikálhatná azonban magának a jogot, hogy „az egész Nemzetnek Oraculumma legyen, és nem kívánhatja, hogy az ő ítélet tételét, mint tökéletest és tsalhatatlan” kövesse mindenki, de azt remélhetné, hogy amit alapos okkal hibának nevez, azt a jószándékú hazafiak követnék (XXIII.).

Az előszónak ezt a részét Kazinczy ismét tekinthette törekvései szempontjából ártalmasnak. Ő maga is az ország keleti nyelvjárásainak előnyeit hirdette,¹¹⁶ de egy hasonló társaságra a sajátjának tekintett „felségterületén” aligha vágyott. A kortársi utalások után a szakirodalomban is megjelent az a nézet, amely szerint a „nyelv egyéni uralhatóságának” elvetése alapján létrehozott, tudósok ítélőképességére hivatkozó társaság létrehozásának a quintilianusi *consensus eruditorum* az alapja. A klasszikus alapelvet sajátosan (nem a konszenzus, hanem az eruditusok felől) értelmező Kazinczy ebben a tervben ismét joggal láthatott az ő egyéni írói nyelvújítási programja elleni támadást, annál is inkább, mert ezt a kérdést a hagyományközösségi elv minden jeles képviselője tőle eltérő módon értelmezte.¹¹⁷ Ugyanez az értelmiségi kör a köznépi alapú nyelvi normát is elfogadta és védelmezte, esetenként a DGr-hoz képest enyhe finomításokkal.¹¹⁸ A széphalmi vezér viszont még 1824-ben is határozottan ellenzett minden Tudós Társaságra vonatkozó kezdeményezést.¹¹⁹ Véleménye főként az Országgyűlés végső döntése után változott meg, amikor egy akadémiai állás elnyerése érdekében mély együttérzést ébresztő módon kért segítséget Dessewffy Józseftől, több ízben is fogadkozva, hogy a jövőben a neológia ellenfeleit is tiszteletben fogja tartani.¹²⁰ Kérése nem teljesült, Döbrenteit nevezték ki titkárnak.

¹¹⁵ Összhangban áll a fentiekkel, hogy a 1831 és 1845 között még tíz debreceni tagja volt a Magyar Tudós Társaságnak. Bényei Miklós, *A Magyar Tudós Társaság tagjai a reformkorban, =Debreceni történelmi miniatűrök*, Debrecen, 2000, 17.

¹¹⁶ „Szerencsés születésem, melyet a kedvező Végezés a legtisztább Magyar Ég alatt ejtett...” Az idézetet lásd a Gessner fordítás előszavában <http://mek-oszk.uz.ua/07000/07016/html/>

¹¹⁷ S. Varga Pál érvelése szerint Kazinczy tulajdonképpen megfordítja Quintilianus tételét – lásd *i.m.*, 2005, 294–295. –, azonban eljött az idő, amikor a mester és szűkülő köre az eruditusokon belül is kisebbségbe került.

¹¹⁸ S. Varga Pál, *i.m.*, 293–294.

¹¹⁹ Bíró Ferenc, *i.m.*, 2010, 209.

¹²⁰ Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, Mart., 31, 1826, *KazLev*, 19:578–579, 4613. sz.

A második: Szükséges egy olyan Magyar Grammatika – „*a melly Nyelvünk természeti tulajdonságait... kifejtegetné, és bizonyos Regulák alá szedné,*” – melynek elveit az egész ország elfogadná és követné: „*mind írásbeli, mind beszédbeli Magyarságát a szerint intézni jónak ítélné*” (XXIII.). „Próbára” bocsátott munkájukat tehát előkészületnek tekintették az általuk javasolt majdani új grammatikához. Nem voltak optimisták, egy mindenki által elfogadott kézikönyv esetében hat fő akadályra számítottak: a különféle nyelvjárásoktól egészen a „*megrögzött vélekedések*”-ig (XXIII.). Összességében mégis remélik, hogy „*Nyelvünk gyarapodásának közönséges szeretete és kívánása, meggyőzi lassan lassan ezen akadályokat*” (XXIV.).

Gyarapítandó vagy „befejezett egész”?

Bár a megrészegült nyelvi revolúció ellenhatásaként valóban voltak, akik csökönnyösen ellenezni kezdtek mindenféle változtatást, legfőképpen a nyelvi gyarapodás szeretete volt az a tény, amelyet az önnön kanonizációját érvényesítő kazinczyánus tábor megtagadott ellenzékétől. A DGr üzenete a folytatásban is „*Nyelvünk javítását kívánó, 's annak gyarapításában gyönyörködő Hazánk jó szívű Fiainak*” szól. A szerzők szerint még a virágzó nyelvek grammatikáiban is sok hiba van, így az ő munkájuk sem lehet tökéletes, mivel a magyar nyelv mindedig nem volt „*regulák alá szedve*.” Amikor pl. a mű első felét már a nyomdába küldték, a mű végéhez érkeve ismertek fel új törvényszerűségeket és javítást igénylő részleteket... (XXV.). A „*tökélletes és tsalhatatlan*” oraculum szerepét eleve elhárító szerzői gárda – melyet Kazinczy folyton intoleránsnak, gögösnek, önteltnek és arrogánsnak bélyegzett¹²¹ –, egy teljes nyomtatott oldalon át részletezi hiányérzetét, „*Nyelvünk természetébe nállunknál méljebben bélátó Hazafiak*” korrekcióira is számítva (XXV.). Műüket nem tekintik teljesnek, néhány lehetséges fejezetet elhagytak – „*pótolják ki azt mások*” – mert első-sorban arra törekedtek, hogy *a magyar nyelv más nyelvektől eltérő vonásait* emeljék ki. Nem elégedettek mondandójuk világos kifejtésével, ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy ennek a társaságnak olyan (leírhatatlan hevességgel vitatott) témában kellett előre lépnie, amelynek alapfogalmai is tisztázatlanok voltak. A Grammatika „*sok felfedezéseibenn, első jeget tört, 's minden nyom nélkül kellett lépnie*” (XXVI.). A szerzők szabadkozhatnak, hogy többszöri újraolvasásra, csiszolásra („*kigyalulásra*”) nem volt lehetőségük. Bevallásuk szerint nehezíti a Grammatica használatát, hogy a nyelvtani szakkifejezéseket (*Mester szókat, technica vocabula*) magyarul alkalmazták, tehát utólag hibának érzik, hogy a közismert latin elnevezéseket elmulasztották az új fogalmak után zárójelben („*rekeszben*”) feltüntetni.

¹²¹ Egyebek mellett: KazLev, 4:356, 1012.sz.; KazLev, 4:474, 1066. sz.; KazLev, 4:324, 998.sz.; KazLev, 4:6, 858. sz.

A korábbi előzményekből, és a pályaművekből elfogadott, olykor általuk alkotott nyelvtani elnevezések, mint pl. a mai kötőjel helyett a „*kötő-jegy*” – nyelvújítás a javából ez is – általában akkor is közérthetőek, ha később nem, vagy eltérő formában kerültek használatba (XXVI.).¹²² Céljuk volt annak igazolása, „*hogy ámbár igen sokféle legyen, és merő regulátlanságnak tessék, nyelvünk béli szavainknak különböző változása, de mind az valósággal rendes, regulás és törvényes változás...*” (XXVII.). Leginkább ezeket a lappangó szabályokat igyekeztek „*Nap-fényre hozni ... 's meghatározni.*” (XXVIII.). Végül javaslatot tettek egy nem magyarok számára készítendő grammatikára és ésszerű elképzelést fogalmaztak meg a tájszólások sajtóságainak feltárásáról is (XXIX.).

Amikor hajdani nyelvészek regulákra hivatkoznak, az mindössze annyit jelent, hogy léteznek bizonyos állandónak tekintett szabályszerűségek, melyek alapján megkísérlik a nyelv törvényeit rendszerbe foglalni. Ez természetesen számukra sem jelentette azt, hogy a nyelv „be volna fejezve”. Mint láttuk, a DGr közössége nem az új szavak alkotását kifogásolta, hanem ezek olyan konkrét példáit, melyekről úgy vélte, hogy a „szófaragó” nem figyel az analógiákra, azaz nem a nyelv természetéhez illő „jár utakon” halad. Ellenzik a *Prókátor* (procurator) helyett az *ügyész*, a *Scriba* helyett az *íráshírdő* és az *Inspector* helyett a *vizsgáló* alkalmazását, noha végül az *ügyész* fogalma (más szerepkörben) befogadtatott (DGr, 327.). Példáikat olykor logikus, máskor szörszálhasogató érveléssel kísérik.

Mivel a debreceniek maguk is gyakran „újítottak”,¹²³ a DGr-ban nyoma sincs annak a szakirodalomban folyton visszatérő képtelenségnek, amelynek értelmében „a nyelvet befejezett egésznek tekintik, amelyen változtatni nem szabad.”¹²⁴ *Annál inkább fellelhető ez a vád az irodalmi vezér leveleiben.*¹²⁵ Kazinczy ráadásul (a kifejezetten debrecenieket illető „köznépi” bírálatokon túlmenően is) kizárólag a DGr-hoz címezte azokat az észrevételeit, melyeket nem bátorkodott „az

¹²² A DGr a „mással hangzó” mintájára ésszerűen használja a „magábann hangzó”-t, ami talán világosabb fogalom mint a Földi és Gyarmathi által már befogadott, és vélhetőleg az Eufónia érdekében rövidített „magánhangzó”.

¹²³ A Himnusz költője ívszámra jegyzetelte ki az új debreceni énekeskönyvből a neologizmusokat. *Kölcsey Ferenc levelezése*, 68., Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, május 3-án 1815. <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/03.htm#95>

¹²⁴ „Tolnai Vilmossal egyetértve mondhatjuk, hogy a »nyelvet grammatikus szemmel késznek, befejezettnek« tekinti, »nem pedig folyton változó, fejlődő működésnek«”. Gyapay László, *i.m.*, 37.; Forgács Róbert alaptalan állításaként idézi Sebestyén Árpád is, *i.m.*, 12. pontjának utolsó bekezdésében.

¹²⁵ „Bosszant Debrecen, kik azt tartják, hogy a’ Magyar nyelv eine abgeschlossene Sprache, mint a’ görög és római, és hogy ebből sem elvenni nem szabad semmit, sem hozzá adni, sem változtatni, mint az ő Bibliájokból.” KazLev, 7:233, 1651. sz. Kazinczy Berzsényinek. 1810. jan. 22.

ország grammatikusához” intézni. Margócsy István megállapítja, hogy a minden újítást elítélő Révai rendszerének „állandósága nemcsak a múltból törli el a változásokat, hanem a jelenből és a jövőből is: a nyelvnek sem rendszeréhez, sem egyes elemeihez nem szabad hozzányúlni...”¹²⁶ Mint láttuk, Domokos Lajos kifejezetten utalt a nyelvfejlődés folyamat jellegére, de a DGr is megemlíti a purizmus túlzásai ellenében, hogy az újabban meghonosodott idegen szavak „idővel szintűgy régikké lesznek” (XVII.). Kazinczy maga is tökéletesen tisztában volt a nyelv végeérhetetlen változásaival, egyik rendkívül tanulságos „tollhibája” mégis mintha cáfolná a nyelvfejlődés végtelen folyamatjellegét.¹²⁷

A debreceniek az európai nyelvfilozófiai irodalom alaptéziseit tanulmányútjaikról, könyvtáraikból, külföldi folyóiratokból és évkönyvekből is ismerhették, a klasszikus és modern nyelvek számos hazai és európai grammatikáját előtanulmányaik során is használták. A mű több részlete kilenc nyelv figyelembe vételével, nemzetközi kitekintéssel íródott. Sebestyén Árpád „Embrionális etimológiai szótár”-nak minősíti a Grammatikában oldalakon át sorolt, különböző nyelvekből érkező jövevényszavakat (DGr, 332–352.). A szerzők angol és francia példára hivatkozva foglaltak állást helyesírásunk etimológiai megoldásai mellett, így a jottista–ypsilonista vitában kifejtett álláspontjuk – a DGr széles körű ismertségének köszönhetően – az eddig sejtettnél jóval nagyobb befolyással lehetett az egységesülés folyamatára.¹²⁸ A szerzők nyelvünk megőrzendő sajátosságának mondják, hogy az alapszámok („sarkalatos számok”) után nem tesszünk többes számot: „vettem három lovat”, és nem lovakat.¹²⁹ Számos idegen nyelvű példát, olykor olasz, spanyol és szlovák kifejezéseket is említenek, bár a „tót” alatt ekkoriban a szláv nyelvek családját is értették. Chamberlayn’ munkájára hivatkozva – „*mellybenn az Úri Imádságot, száznál több Nemzetek’ Nyelvén előadja*” – a hangrend és az illeszkedés törvényét vizsgálták (DGr, 143.). A Grammatika legfőbb szemléleti újdonságával kapcsolatban már tapasztalhattuk, hogy a herderianus gondolatkörre a legerősebb nyelvfilozófiai hatást a debreceni közreműködőkkel rokon háttérű protestáns teológus–orientalisták gyakorolták, főként Johann David Michaelis, de Herder maga is evangélikus lelkész volt. Szintén a hangrend kérdésében négy 48 szótagból álló magyar verset elemeztek

¹²⁶ Margócsy István, *Révai Miklós és a magyar nyelvtudomány...*, Irodalomtörténet, 19/69. évf. 4. sz. (1987–1988.) 572.

¹²⁷ Az „Élő nyelvnek változnia kell... míg... elégséges számú nagy írók által meg nem állapítatik.” *KazLev*, 16:383, 3739. sz. Kazinczy Ercsey Dánielnek. 1819. május 9.

¹²⁸ DGr, *i.m.*, 90. „Még illetlenebb tanult embereknek így bánni az Ígéknek Ragasztékos Formáival, és azokat így írni: *hallya, láttya, tudgya; kivált pedig így: tuggygya higgye... Mi lenne az Anglus vagy Frantzia’ Nyelvből, ha azokbann a szók kiejtés szerint íródának le?*”

¹²⁹ „Nyelvünknek tulajdonságától valósággal eltávozzunk... mikor így fzóllunk: ...tizenkét ágyúkat nyert.” DGr, *i.m.*, 48.

statisztikailag, majd elvégezték ezt francia, angol, német olasz, belga (valójában holland), zsidó, görög és latin szövegeken, kimutatva a „kemény” és a „gyengehangok” arányát (DGr, 146.). Amellett, hogy osztoztak a kor nyelvtudományának egyes (nemritkán Révai Miklós vagy Verseggy Ferenc által is képviselt) tévedéseiben, legsúlyosabb hiányosságai a nyelvtörténet terén voltak. A *Halotti Beszéd* hangrendileg nem illeszkedő alakjait pl. a kódexíró hibás magyarságával magyarázták (DGr, 147.).

Miközben Kazinczy mély meggyőződéssel közvetítette a német szépirodalom nagyjainak a német grammatikusok merevsége elleni érveit, a DGr közösségének szemlélete – legalábbis az anyanyelv, mint önmagáért való nemzeti érték védelme terén – közelebb állt a Németországban eluralkodó felfogáshoz, mint a Kazinczyé. De abból sem vonhatunk le messzemenő következtetést, hogy Verseggy néhány alapkérdésben korszerűbb volt Révainál. A tudománytörténet – függetlenül a széphalmi mester egyoldalú állásfoglalásaitól – ma már mindkét tudós részigazságait elismeri. Időnként a hajdani vita minden résztvevője – kivétel nélkül – olyan érvekkel képviselte a maga igazát, amelyek ma már mosolyt keltenek. Az irodalmi vezér sem volt mentes hasonló tévedésektől: „A köznép Debrecenben is köznép, s hol látja, hol nem látja, amit kell...” – jegyezte meg kései, legbékülékenyebb periódusában – majd az akkoriban komoly tudományos vitákat kiváltó ikes igékről megjegyezte, hogy a debreceni beszédben a nyílik a rózsa és a folyik a Duna éppoly „irtóztató vétkek a nyelv ellen” mint a tolik és a tudik volna.¹³⁰

A kompromisszumokra kényszerülő mester metamorfózisa

Ha valóban őszintén osztozunk is Kazinczy szenvedéseiben a kor „mendikásainak” kínos vőfélyrímei olvastán, a hazai hagyományoktól mégsem csupán lefelé vezetett út. A mester vágyott célja – a nyelvi viták fájdalmas vajúdása közepette – az idegen szépségtől ihletett modern magyar szépirodalom világra segítése volt. A nyelvújítás korában folyton emlegetett „*idétlen*” az idő előtt világra jöttet (a koraszülöttet) jelentette, és olyan új fogalmak állandó jelzőjeként szolgált, amelyeket az „úzus” ellenében is érvényesíteni próbáltak.

A gyorsaság a Grammatika szempontjából is súlyos következményekkel járt, mert a mű (a szó szoros értelmében) megelőzte korát azzal, hogy rendszerezett, tudományos formában és nagy terjedelemben elsőként lépett fel a magyar nyelv „*természetének*” védelmében. Még inkább jellemző ez a sietség a *Köznép* figyelemre méltatásában, amely területen a nagy áttörést csupán a reformkor kiteljesedése hozta el. Az irodalmi vezér 1795 után még indulatba jött a köznép nyelv-

¹³⁰ „...a helyes foly, hazud, tol és tud helyett.” Idézi Miskolczi Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig, II., A virtus jegyében...* Bp., 2009, 109.

vének említésétől, tábora is elborzadt minden olyan irodalom lehetőségétől, amely az alantas „Pöbel”-el kapcsolatba hozható. A Hasznos Multságok (1818-as) felhívása már „a köznép dalainak gyűjtésére” szólított,¹³¹ a mestertől elforduló Kölcsey (1826-ban) szintén „a köznépi dalokban” kívánta nyomozni a „való nemzeti poézis szikráit”.¹³² A folyamat egyik csúcspontján Erdélyi János (1842-ben) arra kérte a költőket, hogy becsüljék meg, amit a nép megőrzött számkunkra: „a tiszta és igaz nyelvet s ennek emlékeit.”¹³³ Az idő tehát a Debreceni Grammatika szellemiségének dolgozott.

Benkő Loránd (1960-ban) úgy vélekedett, hogy a „kornak szempontunkból kétségtelenül kimagaslóan legjobb nyomtatott nyelvtana a Debrecenben készített Magyar Grammatika volt.”¹³⁴ Csetri Lajos több mint négy évtizede kezdeményezte a kérdéskör egészének revízióját. Az ő összegzéséből kiindulva, a DGr kálváriájában nincs semmi szokatlan vagy meglepő: a kutatók „...igyekeztek a Kazinczy-kultusz időszakainak beállításával szemben realisabb képet rajzolni a széphalmi mester kortársairól, ellenfeleiről is, akiknek »rehabilitálás« hiába kísérelte meg többször is a másfél évszázad folyamán egy-egy irodalomtörténész vagy író; a kultusz szívós továbbélése e kísérleteket csírájában fojtotta meg.”¹³⁵ Történt mindez annak ellenére, hogy időközben kiemelkedő irodalomtörténészek világitották meg e kultusz abszurd mélységeit.¹³⁶ Következésképpen a DGr hatásának és utóéletének vizsgálata majdani dolgozatok tárgya lehet, melynek során az eddigieknél nagyobb figyelmet érdemel a recepció és az értelmezéstörténet folyamata, a tartalom és az interpretáció folytonos disszonanciája, a Kazinczy intencióival kapcsolatos és a vele ellentétes szemlélet minden megnyilvánulása.¹³⁷

¹³¹ Horváth János, *i.m.*, 112.

¹³² Kölcsey Ferenc, *Nemzeti Hagyományok*, <https://mek.oszk.hu/06300/06367/html/01.htm#184>; Idézett híres Csokonai kritikájában még 1815-ben is kárhoztatta a költő köznépi vonzalmait: „...kezdetre ő is kiáltozni, hogy a köznéptől kell magyarul tanulni...”

¹³³ Ekkor a népköltészetéről tartotta székfoglalóját a Kisfaludy-Társaságban. Horváth János, *i.m.*, 255.

¹³⁴ Benkő Loránd, *i.m.*, 1960, 327–328.

¹³⁵ Lásd pl. *Számvetés Kazinczyról*, Csetri, *Amathus 1. i.m.*, 73.

¹³⁶ Margócsy István, *Magyarok Mőzese, Az 1859-es Kazinczy ünnepségek nyelvhasználatához*, 2000 folyóirat, 1997/11, 53–57.

¹³⁷ Toldy Ferenc szerint e grammatika „...bemocskolta az öszves református irodalmat is úgy, hogy ennek állandó becsű művei is ma már botránkozás nélkül nem olvashatók.” Toldy Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig, rövid előadásban*, harmadik jav. kiad., 1.k., Bp., 1872, 148.

A kompromisszumokra kényszerülő mester az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* c. munkájának terjedelmesebb kéziratosa változatában már szokatlan szelídséggel szólt a korábban démonizált ellenfélről: „Debrecen fő helyet foglal városainknak számában, s a m. fülnek bájosan zeng a m. beszéd a debr. ajakról, ahogy szemünk gyönyörködve nézi ennek a meg nem romlott fajnak lelkes arcát.”¹³⁸ A magyar tudománynak mégis több mint százötven esztendejébe telt, mire az ő univerzalista és „privátnyelvi” felfogása ellenében utat tört magának az az álláspont, amely szerint a nyelv megújítását és tökéletesítését mindkét tábor igényelte és akarta – az írók egyéni nyelvújítását helyeslők és az azt ellenzők egyaránt.¹³⁹ E küzdelemben a cívisvárost érte az a megtiszteltetés, hogy az ortológia szándékoltan gyűlöletes csengésű fogalmának megjelenése, azaz 1815 előtt minden vonatkozásban a debreceniség fogalma helyettesíthette a nyelvi sajátságok és identitás védelmében fellépő erőt.¹⁴⁰

---

¹³⁸ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, K 631.85. alapján idézi Miskolczi Ambrus, *Kazinczy Ferenc útja... i.m., 109.*

¹³⁹ S. Varga Pál, *i.m.*, 291-294.; Csetri Lajos, *Amathus, Válogatott tanulmányok I.*, L'Harmattan, Budapest, 2007.32.; *Magyar irodalom*, Főszerk. Gintli Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 315. ; Mint Bíró Ferenc megjegyzi, (*i.m.*, 2010, 505.) „A nyelvújítást tulajdonképpen senki sem ellenezte...”

¹⁴⁰ Debreczeni Attila, *A Tövisek és virágok ... i.m.*, 101. *Itt mondok köszönetet S. Varga Pál és Fazakas Gergely Tamás irodalomtörténészeknek és Bényei Miklós történész értékes észrevételeikért!*

Letisztult attrakcionizmus – élmény, látvány, kihívás, attrakció a kortárs Debrecenben

Rácz Zoltán

építész, Rácz Építész Iroda, Debrecen

Letisztult kortársak

A mai építészeti felfogás leggyakrabban használt két szava, amelyet saját maga értelmezésére használ, a letisztult és a kortárs. Önmagában mindkét fogalom üres, hiszen semmi egyebet nem jelent szűken vett önmagánál. Ha valami tiszta, akkor mentes a felesleges dolgoktól, vagyis a szennyeződésektől, ha pedig kortárs, akkor a saját korában, korszakában született. Egyértelmű és egyszerű kifejezések. Mégis kezdenek holmi stíluskategóriává válni a mai építészeti közbeszédben, ahol egyfajta irányzat próbálja kisajátítani magának ezeket az alapvetően jól hangzó jelzőket. Ezzel egyszersmind lebecsülve minden mást, hiszen ami ezen kívül van, az következésképpen piszkos, illetve maradi. Ugyanakkor, aki az irányzat széles sodrára felül, biztos lehet a megfelelő anyagi és erkölcsi elismerésben, hiszen a többséghez tartozik. Bármit is csinál ez a tömeg, jó oda tartozni, az akol melegébe, ahol sokan vannak, és könnyen megvédik egymást. Az elmúlt évek építési tevékenysége azt igazolja, hogy a siker valóban nem maradt el, érdemes volt, és még ma is érdemes ezen a vágányon haladni. Semmi szellemi erőfeszítést nem igényel, hiszen ez az építészet nagyon egyszerű sablonokból áll, és mégis sikerült belőle elsöprő divatot teremteni. Piacképes és rendkívül jövedelmező. Miért is törődne a mozgalom tagjai a kívülállók óbégatásával? Az üzlet működik, kezdve a politikai döntéshozóktól a beruházókon és a kivitelezőkön át a tervezőig. Ebbe a klubba úgy lehet bekerülni, ha valaki ismeri a jelzőt: letisztult és kortárs. Persze, ez nem csak stíluskérdés, kell ehhez még más is (nevezzük tagdíjnak), de most maradjunk a műtörténeti értelmezésnél!

Nehéz lenne felfejteni a letisztultság szálát visszafelé, hogy honnan eredhet. Annyira kötődik azonban a modern építészethez, hogy nem követünk el nagy hibát, ha a Bauhaus mozgalomig tekintünk vissza. Emlékeznünk kell arra az évezredek folyamatra, melynek során az építészet bizonyos alapjelekből, „archetípusokból” kidolgozta a jól ismert stílusokat. A műtörténészek inkább szeretnek korszakokról beszélni, mert a stíuselemek hajlamosak ismétlődni. A 20. századra kiderült, hogy a görög és a római alapvetést, amelyet antik néven emlegetünk, már mindenféle formában felmelegítette Európa és kifulladt. A második évezred elején megszületett a középkor sajátja is, a román és gótikus építészet.

Ezek váltak a megformálódó európai nemzetállamok sajátos kifejezőmódjává, olyannyira, hogy a későbbi felújításaik eszmei alapja éppen a nemzeti jelleg volt. A 19. század végén, fokozódó nemzeti önállósodásunkat is egyre jobban foglalkoztatta, hogy mi is a mi nemzeti építészettünk. A pesti Akadémia és az Operaház stílusát német nyomásra alkották meg olasz neoreneszánsz modorban, miközben az Országház, a Halászbástya, a Mátyás templom neogótikus lett. Hadd utaljunk most a magyar neoközépkor egyik jeles képviselőjére, Pecz Samura, akinek stílusa ugyan gótikus volt, de látványos építészetének egyik vonását ennek ellenére éppen az egyszerűségében ismerhetjük fel. Mondhatnánk, letisztult. Szigorúan célszerű alaprajzi rend, gondosan szerkesztett gótikus szerkezetek, boltozatok, következetesen szerény díszítések kizárólag téglával, semmi gipszstukkó és girlandok és cifraságok. Csak gótika, mert korának társadalma számára azt tartotta kifejezőnek és elkészíthetőnek. Próbáljuk meg bármelyik elemét elvenni, és kiderül, hogy máris sántítani kezd, aránytalanná válik, üresebb lesz. Nem vehető el belőle, mert nem tett hozzá semmit, ami felesleges lenne. Ezt jelenti a letisztultság. Hogyan? Hiszen itt mégis vannak párkánydíszek, oromzatok, boltívek, sudár tornyok, ezektől meg lehetne szabadulni. Igen, de abban a helyzetben, éppen ezek a formák hordozták azt az eszmei tartalmat, ami a nemzeti öntudat erősítéséhez kellett.

Nem újdonság, hogy az építészet eszmék kifejezője lehet, ez pedig túlmutat az anyagi célszerűségen. Ami tehát műszakilag, szerkezetileg szükségtelennek tűnhet, az – jó esetben – a gondolatközléshez szükséges. Ebbe az eszmei körbe nemcsak az értelmezés, a gondolatátvitel tartozik, hanem az érzelmekeltés is, vagyis a gyönyörködtetés. Nézzünk csak meg a másik irányzatot is, például Ybl Operaházát! Ez a méregdrága, fényűző palota dugig van felesleges dolgokkal. Mindenhol reneszánsz, vagyis antik tagozatok, párkányok, oszlopfők, kicsi és nagy szobrok tömege, minden tenyérnyi falfelületen mitológiai festmények, és tobzódik a dús aranyozás. Ha Pecz építésze egy új korszak kérdéses próbálkozása, akkor ez egy régi korszak utolsó fellángolása lehet. Lezárul vele a latin kultúra, amit talán már akkor is kevesen értettek. Mégis elképesztően kifejező mű. Olyan örült erővel ontja az emberre az antik mitológia ragyogását, hogy nem lehet tőle menekülni. Letisztult? Az. Minden részlete ugyanarról szól és mérhetetlen mennyiségben támogatja önmagát. Felesleges ez? Igen. Ebből semmi nem kell egy opera eljátszásához és megtekintéséhez. Vagy mégis?

A két kiragadott példa persze szélsőséges, és nem kerülheti el a figyelmünket a 19. század tömegépítészete. Hogy maradjunk Ybl munkásságánál, lássuk a gombamód szaporodó bérházak özönét, melyek utcai homlokzata úri palotáknak álcázza őket, az építészettörténeti stílusok változatos sokaságával. Itt a tartalom és a forma már valóban távol került egymástól, a bérlakások népét, életmódját, műveltségét, társadalmi rangját nem a reneszánsz, klasszicista vagy gótikus homlokzat érzékeltette. Ezek már csak díszletek voltak a nagyvárosi utcakép

érdekében, vagy az építész dicsőítésére. Ez a tömeg bizony nem mondott igazat, teljesen érthető, ha az émelyítő szemfényvesztés láttán a művészekben feltört a megtisztulás vágya. Azért azt ne hallgassuk el, hogy a történeti stílusok közös vonása a házak tisztelete. Nem tárgyaknak tekintették azokat, hanem élő szervezeteknek. Minden alkatrészének megadták a szerepéhez méltó rangot, kifejezést. Az emeletek önálló életet éltek, nemcsak elkülönültek egymástól, de többnyire nem is voltak egyformák. A lábazatot, amelyen az egész nyugszik, megerősítve látjuk, a párkányt, az ereszt szintén hangsúlyozva, a tetővel együtt, mintha a feje lenne a háznak. Az ablakok nemcsak lyukak a falon, mindegyik keretezést, díszítést kap, mert óriási szerepük van: összekötik a benti és a kinti világot. Megérdemlik. Ezek a megszemélyesítő mozzanatok teszik a mesterséges szervezetet élővé, amellyel így érzelmileg is kapcsolatba kerülünk. Ezt így fogalmazzuk meg: szép. Ha végigsuhanunk a budapesti körúton, egyéniségek sokaságát érzékeljük. Nem látjuk, nem tudatosul bennünk, de mégis érezzük, hogy nem vagyunk egyedül. Nemcsak térben, hanem időben sem, hiszen lépten-nyomon jelen van a múlt, emlékeztetnek rá. Ez biztonságos háttérrel ad, még akkor is, ha tudva tudjuk, hogy a színpalak hamisak. De, hogy még tisztábban lássuk (vagy még homályosabban) a tisztaság kérdését, az előbbiekre tegyünk pontot a Nemzeti Színház új épületével. Ennek elemzését a fentiek tükrében az olvasóra bízom, csak annyit jegyeznek meg, hogy ennek láttán a letisztulás vágya teljesen érthetően fogalmazódik meg.

Az építészet válságából kivezető utat a századfordulón több irányban is keresték. Szelíd és művészi érzékeny világot képzelt el a szecesszió, amely igyekezett megszabadulni az évezredek formák kötöttségétől. Teljesen ellentétes felfogásban robbant ki az orosz konstruktivizmus, majd a Bauhaus 1919-ben. Az ipar- és gépkorszak mindent eldobott, hiszen új eszközei lettek. Mintha az érzelmeinket is elhajították volna. Letisztultak. Csak a művészet belső hangjaira figyeltek, sem a múlt, sem a jövő nem érdekelte őket, csak a tér, az arányok és az anyag. Tiszta fejjel próbáltak gondolkozni, egészen az alapoktól, mindazt félretéve, amit az emberiség addig alkotott. Teljesen helyénvaló és időszerű esemény volt ez a művészettörténetben. Unalmassá vált, kifulladásunk, próbáljunk meg saját magunkból újra felépülni. Az amerikai filmek juthatnak erről eszünkbe, a nagyvárosi emberek élete, akik számára a valóságot nem a környezet, hanem csak a másik ember jelenti. Örökös moralizálásuk kizárólag embertársi viszonylatokat ismer, a külvilág egyébként csak műszaki létesítmények és tárgyak formájában jelenik meg, semleges hatásként. Rendben van, tisztuljunk meg minden túlhajtott körülménytől, kezdjük újra! Nyilván megvolt a Bauhaus iskolának a maga belső fejlődése, értékes világa, amelyre mondhatjuk, hogy letisztult. Eredménye az építészetben elég könnyen körülírható: a legegyszerűbb mértani formák használata, a legkevesebb anyag használatával. A felszínen ez látszik, jóllehet a tér és az arányok vizsgálata ennél sokkal elmélyül-

tebb lehetett. A felszín azonban nagyon egyszerű és könnyen utánozható. Ráadásul olcsó is, ez tette alkalmassá a Bauhaus kései korszakában a szociális irányzatra, vagyis a tömeges lakásépítés megalapozására is. Ezzel magára húzta a politikai elkötelezettség gyanúját is, a bolsevizmus vádját. Aztán egy évtized mással telt, de a második világháború után ez a vonal éledt újjá.

Ne higgyük azonban, hogy a letisztulás általános jelenség lett volna! A kivonulást jelentő szecessziónak magának is több irányzata bontakozott ki a 20. század elején. Volt olyan, ami éppenséggel nem is akart annyira megtisztulni, sokat meghagyott a historizáló építészet komponálási elveiből, csak a díszítvényeket szabadította ki az előírások béklyójából. Ez jellemző például az önálló stíluskategóriává emelkedett alföldi szecesszióra. Maga a múltidéző építészet is hosszasan vergődött még, sőt, a trianoni sokk hatására még fel is erősödött a neobarokk formavilágával. Ennek a kavalkádnak vetett véget az elsöprő második világháború, amely után tiszta lappal kezdődött újra minden. Nehéz lenne az egyetlen érvényesként elfogadott Bauhaus térhódítását a bolsevizmus uralomra jutásával összefüggésbe hozni, hiszen a nyugati országokban éppen úgy elterjedt, mint keleten. Általánosan használható volt, mert nagyon egyszerű volt. A legtehetségtelebb építész is nyugodtan érvényesülhetett vele, mert volt hivatkozási alapja a Bauhaus tevékenységében. Ugyanakkor az újjáépítés hatalmas munkájában is célszerű volt, mert gyorsan lehetett vele dolgozni. Tömegessé vált, és elnevezték modern építészetnek, nem törődve azzal, hogy ez a szó mindenkor az újat, a korszerűt jelenti. Középkori latin eredetű, a modernus a mai mérték szerintit jelentette. (A mérték, mértékletesség jelentése a moderál szavunkban öröklődött, vagy a moderato zenei kifejezésben.) A háború utáni évtizedeket hosszán kitaratóan ez a modern építészet uralta, és uralja még ma is. Visszaemlékezve egyetemi tanulmányaimra a hetvenes évek végén, nekünk sem volt más választásunk. A Műegyetemen viszont nagyon magas szintű volt az elvárás, vagyis ebből a szürke anyagból kellett folyamatosan valami különlegeset alkotnunk a jobb jegyekért. De hogyan lehet modernnek nevezni mai, rohanó világunkban valamit, ami már százéves? Úgy, hogy ez még mindig eladható, sőt időről-időre újra divatba hozható a letisztultság jelszavával. Tiszta, mert nem használ díszítvényeket? Mert nincsenek érzései? Mert nem hasonlít semmire? Mert csak egy puszta tárgynak tekinti a házat? Kisajátították a tisztaság fogalmát a kifejezőtelenségre.

Voltak azért ebben a derékszögű, sík világban is próbálkozások. Debrecenben Mikolás Tibort kell említeni, aki nevet is adott saját elképzeléseinek: komponált modernizmus. Elfogadta, hogy ebből a szerény eszköztárból és formakincsből kell gazdálkodnia, de nem hagyta magát, még ebből is valami jobbat akart kihozni. Két léptékben dolgozott. A város egészét vizsgálta, amikor a kiszemelt súlypontokat magasabb épületekkel kívánta megjelölni. Házait pedig valóban komponálta, arányokban, textúrákban, szerkezetiségben gondolkozott,

sokszor meghaladva a szükségszerűség határait. Több helyen felismerhetőek épületein az építészettörténet jellegzetes megoldásai, s még az érzelmekeltésig is eljutott a Piac utcán lévő áruházával. Ez a különös épület mondriános homlokzatával kimondottan provokál a régi utcaképben, véleményre készíti a nézőjét.

Gyakran hallani egy-egy épület méltatásában, hogy kortárs mű, kortárs igényességgel, kortárs eszközökkel dolgozik stb. A műértő szóhasználatban ez a modern másik megjelölése, ha lehet, még inkább szakszerűen. Ha valaki kortársat mond, akkor nemcsak a művet minősíti, hanem magát is egy magas polcra helyezi, hiszen ő felismeri, mi is a kortárs művészet. Nyugodtan azonosíthatjuk a modern és a letisztult fogalmakkal, mert ezek ugyanazt jelentik manapság. Legalábbis a mai építészeti közhangulatban, ahol ezek öndicsérő, öngazoló megállapítások. Persze, csak az építészek körében, mert az utcákat járó földi halandók erről egészen másképp vélekednek. Vannak az építészek között is máshogy gondolkozók, de a nagy többség „kortárs”. A saját igény szintjüket állítják be mértéknek, és aki ezt megugorja, az akkor kortárs szintén, benne van a csapatban. Az utca népe tehetetlen. Nem ők adják a megbízásokat, hanem a pénzesebb polgártársaik. Ők pedig élnek-halnak a letisztult kortársért, mert ez manapság státuszszimbólum. Lehetne sorolni azt a néhány stílus elemet, amit használni kell a kortárs építészeknek, és biztosítva a siker. Elégedett a tulaj, mert nagyon sok pénzért nagyon trendi házat épített, pontosan olyat, mint a többi gazdagnak van. Elégedett a társasházakat építő vállalkozás, mert semmi szokatlan megoldással nem kell küszködnie, szakmájában onthatja a lakótömböket, amelyek semmiben nem különböznek a szocialista panelházaktól, mégis drágán el tudja adni. Fejlődik a város, mindenki elégedett, kortárs minden és mindenki. Aki meg mégsem, az csendben mondja a magáét. Ez a kortárs világ ilyen. Letisztult és modern. Olyan, mint egyébként az élet más területein. Mindenki egyforma mobilokat nyomkod, egyforma monitorok előtt ül, egyforma irodákban, egyforma autókban, egyforma sorozatokat néz, mert a mindent uraló divateszme ezt diktálja. Szerezzen magadnak te is olyat, mint a másoknak van! Akkor nem leszel kisebb. Lenne egy másik észjárás is: csináld máshogy, mint a tömeg! Akkor nagyobb leszel. A profitéhes ipari tömegtermelés ezt nem engedheti. Mai építészeti tehetetlensége ennek a tükörképe.

Attrakcionizmus

Új fogalmat alkottam a latin eredetű attrakció szó segítségével, amely eredetileg vonzást, vonzerőt jelentett (ez őrződött meg az angol attractive – vonzó szóban), aztán a magyar köznyelvben felerősödött a látványosság jelentés használatában. Manapság tehát olyan feltűnő jelenségre értjük, amelynek a tartalmát nem firtatjuk, sem az ízlésességét, sem a művészi igényességét. Pusztán annyit érzékeltet, hogy felkelti a figyelmet, ezzel egyszersmind vonzóvá is válik, hogy visszatérjünk a szó eredeti fogalomköréhez. A gazdaság profitéhsége a művelődés terüle-

tére is behatolt, és a saját négyévenkénti újraválasztásukban érdekelt közösségi vezetők vezérelvévé vált, hogy minél feltűnőbb eseményekkel és jelenségekkel hivalkodjanak. Ebben megfelelő mintát találnak a haszonelvű gazdálkodás mód-szereiben. Nem fontos számukra a közösség lelkesége, műveltsége, nevelése, tanítása, sokkal inkább a feltűnősködés, mert az vonzza a figyelmet, tartalmától függetlenül. Az pedig a látogatókat, a turistákat, vagyis a fizető vendégeket. A mindegyilyen kultúra pénzt fial, ezzel erősíti a közösség bevételeit, növeli gazdagságát. Erre éppen megfelelő fogalom az attrakció. A cirkuszban is ezt használják, amikor a műlovarnő fejen áll a vágató ló hátán. Évtizedek óta halljuk a települések attrakciófejlesztésének igényét, amely a mai pályázati kiírásoknak is hivatalos szóhasználatává izmosodott. Erre már valóságos ipar is szakosodott, hiszen a legtöbb esetben pénzért megvásárolható műszaki lehetőségeket jelent, amelyek közül lehet válogatni, s a kiugrás lehetőségét az adja, hogy egy-egy település mennyit tud rá áldozni. Ez a boltban vásárolható siker aztán a minősítésben is a pénzzel párosul. Hányszor halljuk, hogy egy beruházást a világ legjobbjának ítélték ismeretlen nevű társulatok. Ezekre ugyanis pályázni lehet, ami nyilván pénzbe kerül, s ott aztán mindenki nyer valami hangzatos díjat, ami jól mutat a helyi sajtóban. Elégedettek lehetünk magunkkal. Legutóbb Debrecen azzal kérkedett, hogy a legszebben zöldesített város lett az országban, aztán a híradás mögé nézve kiderült, hogy egy faiskola tulajdonosától származik a díj (award). Azért ez jól mutatott a híradásokban. Persze ez megy nagyban is, a budapesti „attrakciók” esetében is, amelyek világméretű ingatlanfejlesztési díjakat szereztek be maguknak. Ezek esetében nyilván a beruházás összege és helye volt a dicsérendő, s nem az építészeti színvonal. Az egyetlen, amely valódi építészeti feltűnést és méltatást kapott, a Magyar Zene Háza volt, de sajnos azt is pénzért vettük Japánból. (Érdemes tisztázni, ez nem a magyar zenének a háza, hanem a zenének a magyar földön épített háza.)

Az előzőekben már belekaptunk konkrét példákba is, de most lássuk egy kicsit mélyebben, hogyan élénkült meg Debrecen attrakciópiaca az elmúlt évtizedekben. Az attrakcionizmus elvét a város vezetése már ciklusokon keresztül képviseli a város fejlesztésében. Az eszme gyökerei a Kossuth tér kialakításáig nyúlnak vissza. Annak kettős célja volt. Gyalogos övezetté tenni az egész Piac utcát, és olyan teret létrehozni, amely attrakcióknak ad majd helyet, közvetlenül a Nagytemplommal a háttérben. Egészen természetes városfejlődési jellegzetesség, hogy a főtéren áll a templom és előtte a piactér. Itt is így alakult. Az is természetes, hogy a legkisebb falvakban is a templom mellett találjuk a kocsmát, nagy városokban pedig a szállodát, éttermet, szórakozóhelyeket. Ezek jól megférnek a templom környezetében, ezek összessége alkotja a mindennapi életteret a városlakók számára. Debrecen azonban nagyobbakat akart fakítani, itt a főtér nem a piacé, hanem a rendezvényeké, amelyek fontos kelléke a Nagytemplom. Közvetlenül előtte hozták létre ugyanis a fellépő pódium helyét. Persze, az sem

szokatlan, hogy egy piactéren mutatványosok is megjelennek, utcazenészek, tűzokádók, zsonglőrök. Itt azonban a teret úgy alakították ki, hogy a tömeg a templom felé forduljon, és mindenféle nagyszabású műsorok számára a háttér a műemlék homlokzat legyen. Így történhet meg, hogy az év nagy részében hatalmas, fedett pódiumok épülnek oda, jócskán eltakarva a Nagytemplomot, pedig az valóban nagy, és válogatás nélkül minden esemény ide kerülhet, akár sport, akár szép autók, akár mangalica dísznők, akár a legdurvább rockzenekar legyen az. A református templom, a püspöki székhely, Európa kálvinista főtemploma pedig délcegen áll az események mögé. Meggyőzték, hogy az attrakció fontosabb. Azóta elkezdett idomulni is, mert mindenféle világi programoknak is helyet ad az épületben, például könnyűzenei koncerteknek. A város és az egyház évszázadokon át egy és ugyanaz volt. A szocializmus természetesen kettéválasztotta, de mostanában mintha újra egymásra találtak volna az attrakcióhajhászokban. Én szívesebben láttam volna újra a piacot a Piac utcán, mert ott zajlik a való élet egy városban, de azt inkább eldugták a belváros egyik félreeső zugába, egy rideg, hatalmasan modernkedő monstrumba, lerobbant hátsódvarok mögé.

A város következő nagy attrakciója egy hegy lett volna. Üveghegy. Komo-lyan. Tényleg megtörtént, hogy el is hívtak egy japán építész, akivel tárgyaltak a megvalósításáról. Szerencsére ez már csak emlék. Egyébként az attrakcionizmusnak kedvelt terepe a Nagyerdő. Mi más lenne, se hegy, se víz, csak erdőnk van. Felépült az új stadion, és most vele ne is foglalkozunk, csak a környezetével. Itt ugyanis már tényleg kezdett táptalajra lelni az attrakció. Először is feleslegesnek tartották a csónakázó tavat, helyette készült egy olyan sekély betonmedence, amelyben semmit nem lehet csinálni, se fürödni, se csónakázni, se vízimadarakat hajkurászni, se hűsölni se ábrándozni. Egyetlen célja, hogy attrakció legyen. Mitől? Két rendkívüli látványosságtól. Az egyik a világ legmagasabb szökőkútja. Tényleg így indult, aztán mindig csökkent, mára már csak egy közönséges függőleges vízszugár. Az igazán magasra szökő kút bizonyára nagyon sokba került volna a boltban, a világ legnagyobbja meg különösen. Így lejjebb adták. Értelmetlen, kicsi, csúnya, össze-vissza fújja a szél, de a miénk. A másik attrakció a ködszínház. Hogy még nem hallottunk ilyesmiről azelőtt? Valóban, sok haszontalan dolgot kitalálnak világszerte, és nem tudunk róluk, most nekünk is van egy. Ehhez az említett „világhírű” szökőkút permetező üzemmódra kapcsol, és erre a ködre egy otromba dobozból filmet vetítenek. Valami homálylik is a ködben. Nem tudjuk, ez melyik boltban kapható, de nem is árulnánk el, nehogy a környéken más is vegyen belőle, annyira jó ötlet. A könnyen beszerezhető attrakciók sora a színes világítással kezdődik, amellyel bármilyen épületet át lehet festeni. Ez már egy elég gyermeki szintje a közművelődésnek, de még lehet fokozni. Nem találtak ugyanis elég jó ajánlatokat a hivatásos látványkeltőktől, így a vezetőség maga alkotta meg a meseerdő gondolatát, aminek a lényege, hogy a parkerdő sétányait színes lámpákkal világítják meg. Ettől olyan

aranyos mesés lesz. Szerencsére erre nem került sor, viszont a szórakozóhellyé átalakított víztorony színpompás megvilágításáról gondoskodtak. Van egy érdekes ipari épületünk, amit a szivárvány minden színével fel tudnak öltöztetni, és bizony meg is teszik. Ez a smink egyébként az emberek között csak bizonyos foglalkozási körökben szokás, most már Debrecenben egy öreg betontornyon is. A színes lámpácskákon túl is van fejlődési lehetőség, mégpedig a fényfestés. Ez a bazári látványosság szintén pénzért vásárolható, és nemcsak a Nagytemplomot vagy az egyetemet lehet porrá égetni vagy himlőhelyes ragyákkal teleszórní, ezt már az Országházzal is meg lehet tenni, bár ott mértéktartóbb ízléssel dolgoztak a számítógépes zsenik.

A Nagyerdőn a stadion mellett két nagyobb lehetőség adódik az élmények és látványok fokozására. Az egyik a fürdő. Ennek már korábban elkészült egy fedett csúszdaparkja, de a fürdő egész területére kiterjedő fejlesztés csak ezután következett. Itt egy árnyas erdei környezet szépen kialakított vízfelületekkel nyilván nem lett volna elég feltűnő, ezért egy hatalmas gyárépületet kaptunk, amiből lehet a vízbe ugrálni, és az egész messzire kilátszik a strandból. Meghökkenítő építmény, teljesen idegen test az erdőben, de éppen ezért attrakció. Meg is kapta ez is a beszerezhető elismeréseket külföldről. Nekik nem fáj, csak képeken látják, ott meg jól mutat.

A másik fejlesztési terület lenne az állatkert és a vidámpark. Eredetileg két önálló intézmény volt egymás mellett, később egyesítették a kettőt. A ki nem mondott cél az volt, hogy az állatkert teret nyerjen a bővítéshez, és ez a folyamat el is kezdődött. A vidámpark játékállománya közben az idők múlásával szépen kezdett elavulni. A terület soha nem jutott jelentős fejlesztési támogatáshoz, mígnem egyszer csak, 2015-ben megkapta a környezetében lévő területeket és egyre nagyobb pályázati összegek ígérését a bővítésre és fejlesztésre. Az attrakciófejlesztésért felelős alpolgármester ügyintézésében a legutóbbi hírek szerint, 2018-ban, nyolcmilliárd forint állt rendelkezésre. Ebből az összegből valóban lehetett volna egy olyan városi állatkertet létesíteni, amely a lakosság örömeire szolgált volna. Itt az attrakciók nem azért születtek volna, hogy messze földön mutogatni lehessen, hanem azért, hogy az itt élő állatok minél jobb körülmények között élhessék rabságukat, s a látogatók is kulturált környezetet kapjanak a kikapcsolódáshoz. Ez nem zárja ki a látványos megoldásokat, természetesen törekedett volna rá, ez látszik az elkészült tervekben. Ez az ígértes fejlesztés azonban úgy látszik, nem érte el az attrakcionizmus követelményeit, mert nem lett belőle semmi.

Letisztult attrakcionizmus

A Debrecenben jelenlévő hivatali attrakcionizmus igényeinek kielégítésére csak a kortárs letisztultakat tudja igénybe venni. Itt kapcsolódik össze a két fogalom. Miért csak őket? Sajnos ehhez az építészet piaci viselkedésébe is bele kell pil-

lantanunk. Pontosabban az építészek munkaszerző módszereibe, és ez nehéz téma, mert nem bizonyíthatóak a feltételezések. Bizony, elkerülhetetlen a korrupció említése. Annak a korrupciónak a vizsgálata, amelyről már a szocialista évek szociológusainak is elsőként az építésigazgatás jutott az eszébe. Rendes gyakorlat volt egyes tervezők és ügyintézők között, hogy az akkor még papíron beadott dokumentáció dossziéjában a rajzokon kívül némi papírpénz is lapult. Papír, papír. Ezek az engedélykérelmek különösen gyorsan zöld utat kaptak, akkor is, ha némi szabálytalanság rejtőzött bennük. A kapcsolatok ügyes intézése manapság egy korábbi lépésnél jön szóba, a munkaszerzésnél. Ezeket a belső technikákat nem ismerem, de végeredményben az tapasztalható, hogy az önkormányzat, a tervezők és a kivitelezők egy szűk köre érvényesül a piacon, és nagyrészt a kortárs letisztultak képviselői. Az emlékezetes 2008-as pénzügyi válságot megelőzte egy korábbi, gazdasági válság hazánkban. 2006-ban egyszer csak azt vették észre a tervezők, hogy nincs munkájuk. Tudjuk, hogy minden válság először az előkészítő szolgáltatások terén jelenik meg, és főleg az építőiparban. Tehát nálunk már két évvel hamarabb elkezdtek az építészek ügyeskedni, hogy biztosítsák maguknak az ellátást a beruházások beszűkülése idejére is. Munka ugyanis volt később is, csak kevesebb, főleg az állami és leginkább az önkormányzati körben, s ezt igyekeztek maguknak „valamilyen” módon biztosítani. Lehet esetleg valamiféle összefüggést feltételeznünk a gazdasági érdekek érvényesítése és a szereplők erkölcsi érzékenysége között? Ez esetben kénytelenek vagyunk ezt a beszűkült építészeti látásmódot is társítani ehhez a kapcsolathoz. A körön kívül rekedtekre pedig az az egyszerű, de hasznos eljárás lépett életbe, hogy nem vettek róluk tudomást a továbbiakban. Sem a közszolgálati területen, vagyis az állami és önkormányzati állományban, sem a szakmai körökben. Ez utóbbi azért izgalmas, mert a kortárs letisztultak tömegével ismerik el egymás teljesítményét szakmai díjakkal, miközben a kívülállókon átnéznek. Összezárnak, védik a belső, szépen kialakult érdekszövetségüket, nehogy valaki kintről belelásson a kártyáikba. Ezzel a szemlélettel alakul át a város, pusztulnak a régi értékek, és helyettük nem jönnek jobbak. Ha mégis akadnak, akik zajt csapnak egy-egy cívisház bontása miatt, akkor a politika ügyesen beáll közéjük, felkapja őket a sajtó, szerepelnek, elismeréseket kapnak, és ezzel már ki is húzták az ügy méregfogát. Hiszen mi, politikusok is ugyanazt akarjuk, védjük a régi Debrecent. Közben pedig gőzerővel üzemel tovább az „ingatlanfejlesztő” lobby, ahogy ma nevezik. Csodálkozunk-e ezek után, hogy az attrakcionizmus csak a szavak szintjén működik? Hogy a kifejlesztett élmények és látványok ennyire egyformák, ötlet, fantázia nélkül alkotott építmények, akár szálloda, akár társasház, akár óvoda vagy játszótér? Ez nem számít, mert olyan sajtót csinálunk nekik, amelyet akarunk. Az átadókon megjelennek a helyi és országos politikusok, felmutatják a jó pénzért vásárolt ingatlanfejlesztési és egyéb díjakat, és mit sem törődnek a közösségi médiában rájuk zúduló szitokáradattal. A látvány jól mutat,

legalábbis a sajtóban. Az attrakciók érvényesülnek, a turizmus szárnyal, a városlakók meg ... nos, ők örüljenek, hogy ilyen jól megy nekünk.

A társadalomnak, a nagy többséget jelentő köznépnak ugyanis van lelke. Az az általános vádaskodás, elégedetlenség, rosszkedv, ami egy-egy épület vagy park átadásakor megnyilvánul a közösségi fórumokon, egyértelműen rossz hangulatot tükröz. Már a jó beruházásoknak sem tudunk örülni, mert mindenben a sandaságot látjuk. Pedig próbáljunk csak visszaemlékezni korábbi életkörülményeinkre, s hamar rádöbbenünk, mennyi minden szolgál az örömünkre. Talán minden darab térkő sem felesleges, talán mégis kell sok új lakás, esetleg jó szállodák is, sőt sportpályák is. Akkor miért is látunk mindent ilyen borúsan? Talán azért, mert örülnénk minden újnak, ha nem lenne mindig az az érzésünk, hogy ennyi befektetéssel sokkal jobb is lehetne. Ha azt éreznénk, hogy minden értünk történik, a városlakókért, és nem a gazdasági szereplőkért, akkor bizonyára jobb lenne a kedvünk. Nem akarnánk minden régi házat élőlánccal védeni, ha bízhatnánk benne, hogy ami helyette épül, az jobb lesz. Ezt a hangulatot a város vezetőinek meg kell fordítani, a saját lakosságuk érdekében, mert az állandó mérgeződés beteggé tesz. Mi pedig egy egészséges városban szeretnénk élni. A sikerre persze mindenki vágyik, alapvető emberi tulajdonság, hogy szeretnénk, ha a környezetünk elismerne minket. Ez a saját önérzetünk igazolása. Ez azonban csak akkor értékes, ha igaz. Ha mi magunk dolgoztunk meg érte, és ezzel örömet okoztunk másoknak is. Magunkból kell kitermelni, és a saját közösségünknek kell, hogy hasznára váljon. S ha majd mi jól érezzük magunkat ebben a városban, mert szép, rendezett, őrzi a régit, de értékes újat is tud teremteni magának, akkor bizonyára felkelti az idegenek érdeklődését is, és eljönnek megnézni. A helyes sorrend azonban ez, és nem fordítva.

A földhasználat változása Debrecen környéki kisvárosok peremi övezetében

Túri Zoltán – Bánóczki Krisztina – Csorba Péter
geográfus, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem
tanár, geográfus PhD hallgató, Debreceni Egyetem
geográfus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

Bevezetés

Közismert tény, hogy Magyarország lakosainak száma évtizedek óta folyamatosan csökken. A mesterséges anyagokkal fedett felszínek területe két ok miatt mégis növekszik. Egyrészt az újonnan kialakított, lazább beépítésű lakóparkok, kertvárosok által elfoglalt felszín sokszorosan felülmúlja az elnéptelenedő falusi térségekben elhagyott lakóingatlanok területét, másrészt erőteljesen növekszik az infrastrukturális célra használatba vett felszínek kiterjedése.

Magyarország 3154 településéből 139 állandó lakónépessége nem éri el a 100 főt, ahol tucatjával állnak lakatlan ingatlanok, ezek helye azonban ritkán válik fedetlenné. Sokat a nyári időszakban rekreációs céllal használnak, vagy egyéb, nem lakáscélú ingatlanként szolgálnak. A vidéki térségekben a beépítettség csökkenése inkább a településperemi, külterületi állattartó és egykori ipari kisüzemek telephelyeinek felszámolásából ered. A településhálózati változások másik pólusán állnak a legnagyobb városok, ahol megállíthatatlannak tűnik a területi kiterjedés növekedése. Az agglomerálódás igen gyors Budapest határában, de a városból kivezető utak mentén a települési összenövés jellemző folyamat pl. Szombathely, Győr, Szeged, Pécs, Debrecen esetében is (Kovács és munkatársai 2019; Beluszky és Kovács, 2021). Megjegyzendő, hogy a lefedett felszínek területének növekedése még a legnagyobb városokban sem a lakosság számának gyarapodásából ered, az ország 50 legnépesebb városából 2011 és 2022 között ugyanis csak 9-nek nőtt a lakónépessége. Ezen városok Siófok kivételével a budapesti agglomerációs gyűrű tagjai (Szentendre, Budaörs, Érd, Szigetszentmiklós és Dunakeszi), vagy az ország ÉNy-i szélén találhatóak (Sopron, Mosonmagyaróvár és Győr). Mindenesetre az Európai Unió kohéziós politikájának azon eleme, amely előre vetíti a nagyvárosok területének zsugorodását (urban shrinkage), Magyarországon még nem figyelhető meg (Taubenböck és munkatársai, 2019; Egedy, 2021).

A mesterséges felszínfedettség másik jellemző oka az infrastrukturális célokat szolgáló területek erőteljes gyarapodása. Hazánkban a közutak által igénybe

vett felszín pl. 2004 és 2015 között 390 km²-ről 440 km²-re nőtt, és ez a folyamat egész Európára jellemző (Banskí, 2017).

Az ezredforduló óta a városperemek beépítésének leggyakoribb célja az ipari parkok létesítése. Debrecenben az ipari telephelyek kiterjedése ugrásszerűen növekszik, ld. Nyugati Ipari Park, Déli Gazdasági Övezet, Regionális és Innovációs Ipari Park, Egyetemi Ipari Park, Logisztikai és Szolgáltató Központ Ipari Park, Delog Debreceni Logisztikai Ipari Park. A divatos „ipari park” megnevezést vette fel néhány egészen kis lélekszámú város (pl. Kistelek, Téglás, Balkány), vagy községi jogállású település ipartelepe is (pl. Biatorbágy közelében Sósúton). Az új ipari-szolgáltató telephelyeknek „parkként” történő megnevezése már önmagában is jelzi a társadalmi elvárásokat, a közvélemény az ipari övezetben is minél kevesebb csupasz, lebetonozott felületet szeretne látni (Jackson és Garb, 2002).

A városnövekedés tájvédelmi következményei

A lakó, ipari és szolgáltatási célú beépítés radikálisan és többnyire végérvényesen megváltoztatja a korábbi táj jellegét. A parttalanul szétterülő városnövekedés veszélyeire a tájépítészek és a városi infrastruktúrát működtető szakemberek már régóta figyelmeztetnek (Geddes, 1997; Simon, 2008; Šveda és Vígsová, 2010). Általános városfejlesztési törekvés, hogy megakadályozzák a városkönyéki hézagmentes beépítési struktúra kialakulását, maradjanak nem beépített folyosók, foltok. Az egyre igényesebb vásárlók az összefüggő beépítésektől többé-kevésbé elkülönülő „városi kényelem, vidéki nyugalom” típusú helyeket keresik (Bryant és Charvet, 2003; Kondor, 2016; Antrop és van Eetvelde, 2017; Lichter és Ziliak, 2017; Izakovicová és munkatársai, 2022). A zavarásmentes lakókörnyezet fenntartását megnehezíti, hogy gazdaságos működtetése érdekében néhány szolgáltató létesítményt muszáj a város közelében elhelyezni (pl. hulladékfeldolgozó telepet, víztisztító művet, repülőteret), amelyek tökéletes izolálása és tájba illesztése lényegében megoldhatatlan.

A városkönyéki területhasználat átrendeződése kapcsán egyre fontosabb szempont az ott lakók komfortérzésének kielégítése. A felgyorsult tempójú, uniformizálódó, természeti környezettől eltávolodó életforma miatt látványosan feltámadt az igény az érzelmi stabilitást biztosító „befogadó” környezet iránt (Pedroli és munkatársai 2007; Csorba, 2010). Az állandóságot vagy évszakos ritmust, rendezettséget, egészséges megjelenést sugárzó természetközeli környezet igazolhatóan előnyös mentális következményekkel jár. Már pusztán a vizuális kapcsolódás a fizikai környezethez is növeli az otthonosságérzetet, az „ittthon vagyok”, „biztonságban vagyok” megnyugtató élményét (Csorba és Csatári 2017; Simensen és munkatársai, 2018).

Magyarországon 1980-ban 96 város volt, amelyek száma mára 348-ra emelkedett, anélkül, hogy a folyamatot „érdemi urbanizáció, organikus várossá fejlőd-

dés” kísérte volna (Kovács, 2017). Az utóbbi években a várossá nyilvánítás feltételeit némileg szigorították. Ez tükröződik a 2017-ben elkészült Magyarország Nemzeti Tájstratégiájában is, ahol megfogalmaztak néhány tájvédelmi célkitűzést is:

- kívánatos egy kevésbé szétterjedő ún. kompakt települési forma kialakítása;
- funkcionálisan és esztétikailag rendezett „településkapu” kialakítása (elsősorban a legfontosabb bevezető utak mentén);
- mozaikos ökológiai folyosókat, tágas izolátumokat fenntartó városkörnyéki földhasználati struktúra;
- klímabarát, ún. vízvisszatartó települési működés;
- értékőrző, történelmi szerkezetét megtartó településkép (Magyarország Nemzeti Tájstratégiája, 2017).

A RENATUR program

A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 2019–2023 között részese az Európai Unió Interreg Europe Program és a Magyar Állam társfinanszírozásában megvalósuló RENATUR projektnek. A „Városkörnyéki nyílt területek természetvédelmi szempontú kezelésének fejlesztése” című tudományos program német vezetéssel és (a magyaron kívül) belga, spanyol, lengyel konzorciumi partnerekkel valósul meg.

A munka fő célkitűzése a városkörnyéki nyílt terek természeti örökségének védelmét, megőrzését érintő jó gyakorlatok, szakpolitikai intézkedések meghatározása, elemzése, népszerűsítése és a nemzetközi tapasztalatok átadása. A tevékenységek fókuszában a városkörnyéki nyílt terek minőségének fenntartása, esetleges javítása áll, cél a biológiai sokféleség növelése, az ökoszisztémák védelme, a zöld infrastruktúrák és az ún. ökoszisztéma-szolgáltatások (ecosystem service) támogatása. Hajdú-Bihar megyében a kutatás számára 7 kisvárost jelöltünk ki. Részletesen megvizsgáltuk Tiszacsege, Hajdúnánás, Hajdúsámson, Vámpércs, Hajdúszoboszló, Nádudvar és Berettyóújfalu városszéli területeinek földhasználatát, a változások jellemző tendenciáit.

Városkörnyéknek tekintettük a beépített városperemet övező *2 km széles területsávot*, mert a magyar tájépítészeti gyakorlatban ilyen széles térség elemzése szokásos (Lennert és munkatársai 2015; Magyarország Nemzeti Tájstratégiája, 2017). A földrajzi tájak karakterének, vizuális megjelenésének tipizálására, valamint az ökoszisztéma-szolgáltató (ecosystem service) képesség felmérésére is nagyjából ilyen nagyságú területet szokás alapul venni (Magyar Szabvány 2004; Wallace, 2007). A táj szerkezetét, habitusát 2 km távolságig lehet szemügyre venni, és sík vidéken a területhasználat klimatikus, hidrológiai és ökológiai következményeinek is nagyjából ennyi a hatótávolsága.

A munka során feldolgoztuk:

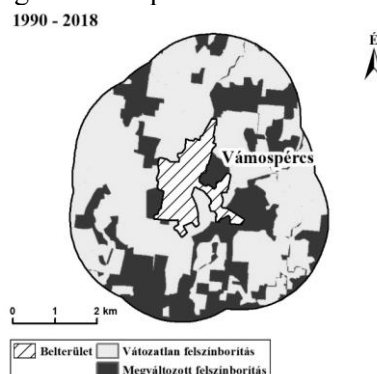
1. A kiválasztott városok településrendezési, külterületi szabályozási és ún. települési arculati dokumentumait.
2. Felmértük a földhasználati változásokat az 1990-es, a 2000-es és a 2018-as CORINE felszínborítási adatbázisok alapján. (A belterület 1990–2018 közötti változását nem vettük figyelembe, a belterület szélének vonalát az új beépítések miatt nem módosítottuk, a 2 km széles övezetet 2018-ben is az 1990-es városi beépítés széléhez viszonyítottuk.)
3. A helyszíneken ellenőriztük a felszínborítási adatokat. Leírást készítettünk a táj karakteréről, amit összehasonlítottunk az országos léptékben egy 2021 elején befejezett tájkarakter-kutatás adataival (Konkoly–Gyuró et al, 2021).

Jelen tanulmányunkban Vámspércs, Nádudvar és Berettyóújfalu példáján mutatjuk be a városszéli övezet felszínborításának változását. 1990 óta a három kisváros peremi övezetében eltérő mértékű volt a földhasználat átalakulása. Míg Vámspércsnél a vizsgált övezet 42%-án megváltozott a földhasználat, ez Nádudvar esetében csak 8, Berettyóújfalu környékén pedig csupán 5%-nyi területet érintett.

Vámspércs városperemi övezete

Vámspércs a Nyírség folyóvízi eredetű hordalékkúpjának hullámos, homokbuckás és eredetileg nagymértékben beerdősödött területéből kihalászott jellegzetes *irtványtelepülés* volt. A középkorban vámszedőhely lett, mezővárossá fejlődött, amely a török korban sem néptelenedett el, sőt 108 hajdú család letelepítésével nőtt a jelentősége. Az iparosodás viszont elkerülte, a trianoni határmegvonással pedig az ország peremvidékére került. Városi rangot 2001-ben kapott. A lakosságszám lassan emelkedő tendenciát mutat.

A földhasználati állandóság igen alacsony szintű, a különféle művelési módok közötti váltások az egész vámspércsi mintaterületet érintették (1. ábra).

1. ábra: Földhasználati változások 1990 és 2018 között Vámspércs városperemi övezetében

Az 1. ábra kicsivel több változást mutat a város Debrecen felé eső DNy-i előterében. Itt épültek új ipari-logisztikai telephelyek. A város egyre inkább Debrecen alvóvárosaként is funkcionál, ezt tükrözi a lakóterület bővülése közvetlenül az 1990-es belterületi határ mentén. A 48-as számú utat 2022-ben felújították, a két városközpont távolsága 20 km, ezzel egyre versenyképesebb a település a lassan telítetté váló Mikepércsrel és Hajdúsámsonnal szemben. A korábban kedvelt Mikepércs vonzerejét egyre jobban csökkenti a hatalmasra duzzadó debreceni Déli Ipari Park közvetlen szomszédsága és a repülőtér növekvő forgalma.

A város peremének földhasználati tendenciáját az elmúlt évtizedekben a kertek és gyümölcsösök erős, a szántóföldek mérsékeltbb visszaszorulása jellemezte. Gyorsan nőtt viszont az erdővel fedett területek aránya, jelentősen gyarapodott a gyepek területe, és újabban a beépítések növekedése is számottevő (1. táblázat).

1. táblázat: Földhasználati típusok aránya Vámospércs városperemi övezetében

		külterületi beépítés %	szántó %	kert és szőlő %	vegyes mg. %	gyep %	erdő és cserjés %	mocsár és víz %
Vámospércs	1990	-	44,96	13,86	5,62	4,24	31,31	-
	2000	0,39	45,17	10,86	3,60	6,54	33,44	-
	2018	1,08	39,22	8,99	4,54	7,20	38,97	-

Vámospércs környékét az országos tájkaraktértérképen ún. *erdő- és agrár-mozaikos* síksági tájként definiálták (Konkoly-Gyuró és munkatársai 2021). Az itt lakók számára ez a kiegyensúlyozott *erdő-szántóföld vizuális arány* adja a táji megjelenés alapvonását, ehhez lehet érzelmi kapcsolódás, identitás. Ennek a tájkaraktértípusnak legvonzóbb részei, ahol az enyhén hullámos, erdőfedte homokbuckák lejtőin kisebb kertek, szántóföldi parcellák vannak, a mélyedéseket pedig nedves rétek, nyírvízlaposok foglalják el (1. fénykép).

A természetvédelmi szempontból legértékesebb *buckaközi nyírvizes, mocsaras* mélyedések jövője kérdéses. Az éghajlatváltozás miatt a nedves élőhelyek izolált foltjai igen sérülékeny élőhelyek. Fennmaradási esélyüket rontja a nagy vízigényű, nagy párologtató felületű fafajokkal történő erdőtelepítés, ami egyik fő oka a talajvízszint süllyedésének. A fenyegető kiszáradás komoly gondként jelenik meg a szántóföldi művelés terén is, különösen, hogy a szántóföldi gazdálkodás intenzitásának növelése jegyében a szintén vízigényes torma termelését szorgalmazzák (Vámospércs Szab-i terv, 2020). Korábban volt olyan év, hogy a tormaültvényeket csak egyszer kellett megöntözni, 2022 szélsőséges aszályos nyarán viszont a 6 öntözés sem adott jó termést.

1. fénykép: *Mocsaras, nyírvizes buckaközi mélyedés Vámspércstől K-re*

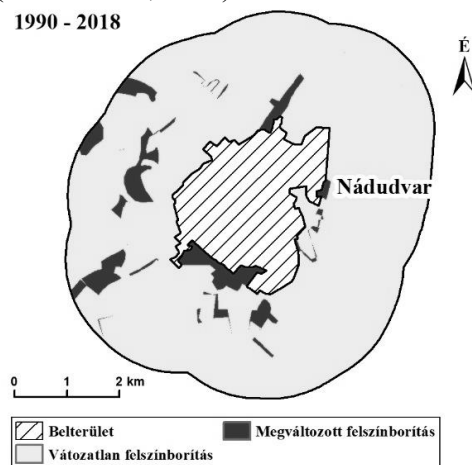
Az erdők arányának további növekedését vetíti előre, hogy az önkormányzat több száz önálló helyrajzi számmal rendelkező földparcellán tette lehetővé a művelésiág-váltást, az *erdőtelepítést* (Vámspércs Szab-i terv, 2020). A város aktuális építési szabályozási terve és annak környezeti értékelési része szerint a beerdősíthető szántóknak, gyepeknek „nincs érdemi természeti, táji adottsága, nincs védett természeti, környezeti és településképi értéke. Az erdősítések viszont növelhetik a biológiai aktivitás értéket”. A megállapítás alapvetően igaz, de a folyamat a táj karakterét mégiscsak komoly mértékben módosítani fogja. A telepített, szabályos sorokba ültetett nyárfák vizuális látványa sokkal kedvezőlenebb, mint egy természetes tölgy-köris-szil ligeterdőé, az ökológiai különbségről nem is beszélve.

Tény, hogy a város helyi építési szabályzatának környezeti értékelési fejezetében javasolják az erdő-szántó *mozaikosság fenntartását* (Vámspércs Helyi..., 2020). „A gyakran gyenge termőképességű..., de az erdők közötti szántóföldi természetésre alkalmas területek, ill. a legelők megtartása elsődleges cél”. A kívánatos földhasználati egyensúly megőrzését azzal kívánják elérni, hogy a külterület ÉK-i részén az erdőgazdálkodást, a K-i és D-i részén a gyepegzálkodást kívánják támogatni. A mozaikosság megőrzését azonban megkérdőjelezi, ha a városi külterület egy részén az erdő, a másikon a rét lesz a preferált földhasználati mód, mert a mozaikos tájképnek éppen az a lényege, hogy *mindenhol* keveredik az erdő a füves tisztások foltjaival. A másik fenntarthatósági probléma, hogy a gyepes térszínek aránya ugyan nő, de fejlett rétgazdálkodásról, ezzel összekapcsolt állattenyésztésről nem lehet beszélni, így nem világos, hogy mi fogja stabilizálni a füves területek használatát.

Nádudvar városperemi övezete

A várost első alkalommal a Várad Regestrum említi 1212-ben. Mezőváros lett a 14. században, majd elnéptelenedett a török időkben. Később megindult a mezőgazdasági termékek hasznán alapuló lassú gyarapodás. A 19. század végi gabonakonjunktúra nyújtotta fellendülési lehetőséget azonban lefékezte, hogy a helyi földbirtokosok ellenállása miatt a várost elkerülték a vasúti és a közúti fővonalak. Nádudvar 1989-ben kapott ismét városi rangot, aminek elnyerésében nagy szerepe volt a mai NAGISZ, HAGE és KITE elődeinek, a részben még a szocialista időkben alapított *mezőgazdasági nagyüzemeknek*. A KITE intenzív kukorica- és ipari növénytermelési rendszergazdaként indult cég. Ma azonban már a vetőmag- és növényi vegyszer-értékesítés és precíziós termelési tanácsadás mellett országos lefedettségű mezőgazdasági géptértékesítő, szervizelő és gépkölcsönző hálózattal is rendelkezik. A város 8500 fős lakossága évente 80–100 fővel fogyatkozik.

Nádudvar környékén 1990 és 2018 között a város D-i peremén, ill. a Ny-i előterében volt csekély mértékű földhasználati változás (2. ábra). Az előbbi gyarapodás a gyógyfürdő környéki városrész fejlődésével függ össze, a Ny-i részen pedig a művelési ág váltása a hortobágyi szikes puszták hasznosításának bizonytalanságait tükrözi (Nádudvar..., 2015).

2. ábra: Földhasználati változások 1990 és 2018 között
Nádudvar városperemi övezetében

A város körüli térségben három évtized alatt csupán egy százalékkal csökkent a szántók részesedése, és másfél százalékkal nőtt a gyepek kiterjedése (2. táblázat). A felhagyott szántóföldek többsége Ny-on, a Kösely kanyarulatai mentén található, ahol a parcellák kicsik és nehézkesen megközelíthetők. A rendszerváltás után, amikor felszámoltak számos külterületi majorságot, állattartó telepet,

lecsökkent a külterületi beépített felszín aránya, de azóta újra nagyobb ennek a felszínborítottsági típusnak a részesedése.

2. táblázat: A földhasználati típusok aránya Nádudvar városperemi övezetében

		külterületi beépítés %	szántó %	kert és szőlő %	vegyes mg. %	gyep %	erdő és cserjés %	mocsár és víz %
Nádudvar	1990	3,04	61,28	1,44	-	29,77	1,43	3,03
	2000	2,14	61,28	-	1,44	30,67	1,43	3,03
	2018	2,91	60,25	-	1,08	31,46	1,32	2,98

Gyakorlatilag évtizedek óta változatlan a vizes, ill. mocsaras felszín aránya, és változatlanul elenyésző az erdők, cserjések kiterjedése is. Az 1990 óta történt változás így lényegében kimerül a *kertek eltűnésében*, ill. helyettük kissé nőtt az ún. vegyes mezőgazdasági felszínként értelmezett kategória aránya (2. fénykép).

2. fénykép: A városszéli kertek maradványai Nádudvar DNy-i részén

Az országos tájkarakter-tipizálás szerint ez a város két alföldi tájarcuati típus határán fekszik;

- K felől szántóművelésű homogén síkvidéki jellegű a táj,
- NY, DNy felé pedig gyepes mozaikos, szikes tavakkal tarkított típus jellemző.

A *kisparcellás szántóföldi mintázat* mozaikos tájszerkezete miatt ökológiai szempontból értékesebb, a biodiverzitás megőrzését jobban támogató földhasználati struktúra. Ugyanakkor tény, hogy gabonafélék, szemestermények, ipari növények termelésére ez a parcellaméret kevésbé gazdaságos. Az ökológiai és az ökonómiai érdekek összeegyeztetése csak nagyobb piaci értéket képviselő különleges növények előállításánál lehet sikeres. Az egyre nagyobb homogén szántóföldi parcellák létrejötte csökkenti a tájökölógiai földdiverzitást. A vizuális egyveretűséget tovább növeli a termelt növények szűk spektruma, a kukorica, a búza és a napraforgó mellett mostanában alig jelenik meg más haszonnövény.

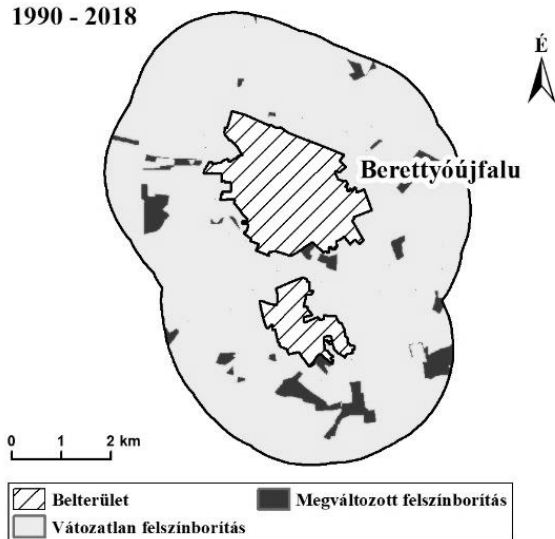
A még megmaradt kisparcellás, mozaikosabb használati struktúrát mutató helyeken ösztönözni kell a földutak, parcellák menti fasorok telepítését, amelyeknek ebben a fában igen szegény tájban komoly esztétikai hatása is lenne. Éghajlatunk melegebbé és szárazabbá válása egyébként remélhetőleg ki fogja kényszeríteni az ilyen szél- és napsütés-árnyékoló fasorok, erdősávok ültetését.

Az ökológiailag értékesebb természetközeli karaktertípust képviselő *gyepes, mocsaras* foltokkal tarkított térségekből kiemelkednek a várostól ÉNy-ra és DNy-ra található tájképet meghatározó nagyságú részek. A helybéliek számára ennek lehet jelentős önazonosságot erősítő hatása, így ezek megőrzése az ökológiai változatosság mellett emiatt is indokolt. A Hortobágyi Nemzeti Parkhoz tartozó É-i gyepterület szabadon nem látogatható, így nem alkalmas a tájhoz kötődés erősítésére. Ahhoz, hogy kialakuljon a táj és a lakója közti sajátos érzelmi kapcsolat, szükség van a közvetlenül megtapasztalható, több évszakban, változatos időjárási viszonyok között is bejárható, „felfedezhető” helyekre.

Berettyóújfalu városperemi övezete

A harmadik bemutatásra kerülő kisváros Berettyóújfalu. A település a szomszédos Berettyószentmártonhoz és a mai város DK-i szélén volt elpusztult ősfalu Herpályhoz képest volt „új falu” a 14. század végén. A hely fontosságát a Berettyón lévő *átkelőhely, vámszedőhely* adta meg, és az itt áthaladó Püspökkladány–Nagyvárad közti vasúti fővonal révén a folyó szabályozása után is megőrizte közlekedésföldrajzi jelentőségét. Az előnyös közlekedési szerepe miatt élvezett 19–20. századi gazdasági-társadalmi gyarapodást súlyosan visszavetette, hogy a trianoni határmegvonással az *ország periferiájára* került. Ezt ugyan 1920–40, ill. 1945–50 között némileg ellensúlyozta, hogy a megmaradt „csonkabiha” megyeszékhelye lett, de ezt követően, nagyközséggé visszaminősítve, igen szerény fejlődést mutatott. Berettyószentmártont 1970-ben csatolták hozzá, a városi rangot pedig 1978-ban kapta meg, Lakosság száma 1990 óta nagyjából 2000 fővel, mintegy 15%-kal csökkent, s nem látszik, hogy a tendencia megfordulna.

A három évtized alatt a városperem mentén csak minimális földhasználati átrendeződés történt, és jórészt a várostól távolabbi területeket érintett (3. ábra).

3. ábra: Földhasználati változások 1990 és 2018 között Berettyóújfalú városperemi övezetében

A 3. táblázat azt mutatja, hogy a városperemi táj meghatározó eleme Berettyóújfalú környékén a szántó, másodsorban a füves térség. Az 1990-es kiinduló állapothoz képest 2000-re leginkább a korábbi gyepeket foglalták el a szántók, igaz, hogy 2018-ra ezeket részben újra felhagyták és újra a füves felszínnek arányát gyarapították. A szántóföldek aránya az 1990-es szint alá esett. 2000 és 2018 között DK-en egy nagyobb szántóföldi területet beerdősítettek.

3.táblázat: A földhasználati típusok aránya Berettyóújfalú városperemi övezetében

		külterületi beépítés %	szántó %	kert és szőlő %	vegyes mg. %	gyep %	erdő és cserjés %	mocsár és víz %
Berettyóújfalú	1990	2,01	64,84	4,57	3,38	20,33	1,31	3,56
	2000	2,35	66,71	4,38	3,27	18,51	1,31	3,47
	2018	3,16	63,73	4,38	3,13	19,26	2,59	3,76

Helyenként tájképformáló hatása van még a vizenyős, mocsaras felszínnek is. A kert és gyümölcsös művelési ágban tartott földek aránya alacsonyabb, mint Vámospercsen, de magasabb, mint Nádudvar környékén, és tartja a korábbi szá-

zalékos szintjét. A városközpont nem kapcsolódik közvetlenül a folyóparthoz, így településszerkezeti és városképi szempontból a Berettyónak nincs nagy jelentősége. Inkább városszéli rekreációs térként fontosak az itteni ártéri lombos erdők, a folyómenti füzesek. Százalékosan csekély arányt képvisel az erdőcserjés kategória, de Berettyóújfalu környéke mégsem annyira fátlan, mint Nádudvar határa (3. fénykép). A folyó menti sávban erdőfoltok, fóliasátras kiskertek vannak, megállt a kertek arányának csökkenése. A külterület földhasználatában 28 év alatt bekövetkezett változások tehát egyrészt abszolút értelemben nem voltak nagyok, másrészt jobban megmaradt a mozaikosság, a szántók kisparcellás szerkezete és a gyepek, erdőfoltok változatos mintázata.

3. fénykép: Ártéri füzes, ill. természetközeli erdőfoltok a Berettyó mentén

Az országos tájkarakter típusok közül a városperemi övezetben 4 típus található meg:

- ÉK felől szántó, gyepek és vízmozaikos (4. fénykép),
- DNy és Ny felé gyepek-szántó mozaikos,
- DK felől gyepek mozaikos,
- ÉNy felé pedig szántóművelésű homogén síksági tájjal érintkeznek.

4. fénykép: Szántók, gyepek és vízállásos foltok alkotta mozaikos karaktertípus Berettyóújfalu ÉK-i övezetében

A város lakosságának táji *identitása* elsősorban a Berettyó folyóhoz, ill. a ligetes vizenyős rétekhez kötődhet. Az érzelmi kapcsolat erős lehet még a kertészekhez is, indokolt ezek fennmaradásának támogatása. A folyómenti térség természetközeli vagy félig természetes környezete természetvédelmi szempontból is értékes, de szigorú védeltséget nem élvez, így szabadon látogatható, a táji élmény rendszeresen, minden év- és napszakban átélhető. A város külterületi tájfejlesztő programjainak jó része a Berettyó folyóhoz, ill. gáthoz (kerékpáros turizmus) kapcsolódik (Berettyóújfalu..., 2015).

Összefoglalás

A bemutatott három kisváros közvetlen környékének földhasználata három eltérő típust képvisel. Legnagyobb területi aránya mindenütt a szántóknak van, de Vámospércsen az erdőfedte felszínek részesedése már eléri a szántóföldekét. Az új beépítésekkel alig terjeszkedik Nádudvar belterülete, Vámospércsen viszont a lendületes lakáscélú építkezések mellett jelentős az ipari-logisztikai telepek bővülése. Vámospércs és Nádudvar esetében a beépítések többsége a korábbi gyepterületeket foglalja el, a kisparcellás szántók egy részének gyepként történő hasznosítása miatt azonban összességében a füves térségek aránya mégis nőtt. A művelési mód megváltozása leginkább a kisparcellás szántóföldeket érintette hátrányosan, és a kertészek is többnyire a visszaszorulóban lévő típust képvise-

lik. Ilyen irányú földhasználati átalakulás erőteljes Vámospércsen, mérsékeltbb Nádudvaron, Berettyóújfalu szélén pedig viszonylagos stabil ez a művelési ág.

Ha a fenti folyamatokat az ökoszisztéma-szolgáltatóképesség és a várható klímaváltozás oldaláról nézzük, a beépítés csökkent a vízbeszivárgást, fékezi a levegőmozgást, növeli a szennyezőanyagok jelenlétét (Wallace, 2007; Boyd és Banzhaf, 2009; Kovács és munkatársai 2011; Nardino és Laruccia, 2019). Ezeket a következményeket leghatékonyabban az erdőtelepítés és a vízfelületek növekedése ellensúlyozná, de ilyen adottság, ill. tendencia a mintaterületként szolgáló városok esetében csak Vámospércsnél tapasztalható. A kertek és kispácellás szántóföldek területének zsugorodása ökológiai szempontból szintén inkább kedvezőtlen változás. A városszéli nagypácellás szántóföldek növelik a vizuális monotóniát, a tájból eltűnnek a földutak menti fasorok, erdősávok. A táj beépített vagy erdősített részei vizuálisan zártabbá, a nagypácellás szántók körzetében pedig nyíltabbá válnak. Nő a kontraszt a városi külterület egy-egy szektora között, egyértelműen csökken a földhasználati, az ökológiai és a tájészterítési sokféleség.

A mintaterületen a városszéli épületeknek sehol sincs sajátos karaktere, a jellegzetes megjelenésű „városkapura” történő törekvés nem tapasztalható. Minden településen vannak ugyan védett tájházak, hagyományos paraszti vagy kispolgári épületek, utcák, amelyek bekerültek az ún. települési arculati kézikönyvekbe (A településkép védelméről, 2016), de ezek csaknem kivétel nélkül a település központjában találhatóak. A városperemi térség arculatát alakító új lakóépületek stílusa nem tér el a divatos típusházaktól. Némi előrelépést jelent a városperem vizuális megjelenésében a régi termelőszövetkezeti állattartó telepek leromlott épületeinek lebontása, és az új iparcsarnokok viszonylag tetszetős, néhol zöldre festett „tájba illesztett” megjelenése. A települési arculati kézikönyvek figyelme egyelőre a városközpont parkosítására, díszburkolatok készítésére, utcabútorzat kirakására koncentrálnak, legfeljebb a hagyományos utcahálózat megőrzését tartják fontosnak.

A tájkarakter identitásnövelő elemei egyértelműen a nedves rétek, a kisvízfolyások, a természetközeli (nem telepített!) erdőfoltok és a kertségek. A példaként idézett kisvárosok mindegyike körül vannak még vízenyős, gyepes területfoltok, öreg gyümölcsösök, erdőfoltok, hétvégi kiskertek, amelyek részei a kollektív emlékezetnek, amelyhez főleg azokat fűzi igen erős érzelmi kapcsolat, akik már gyerekkorukban is ott éltek (nagy gyerekkori „kalandok” színhelyei, a nagypapa kertje stb.). A kertségek megritkulása leginkább Vámospércs esetében járhat komoly identitásvesztéssel.

A kutatás célja azt volt, hogy javaslatokat adjunk a fenntartható ökológiai szemléletű várostervezés számára a városkörnyéki térségek értékőrző használatához. Ennek megfelelően minden városnál kijelöltük azokat a körzeteket, amelyeknek karaktere és az ökológiai szerkezetben betöltött funkciója alapján indo-

koltnak tartjuk a tájvédelmi beavatkozásokat. Ilyen tájfejlődést szolgáló helyszíneket többnyire a települések mozaikosabb szerkezetet mutató, kisparcellás szántókból, gyepekből, természetes víztestekből és kertekből álló karakterörző térségeiben jelöltük ki.

Összességében elmondható, hogy a példák alapján a hajdú-bihari kisvárosok szélén erősen megfogyatkozott a bokros vizes élőhelyek, nedves kaszálórétek, kisparcellás szántók alkotta tradicionális városszéli földhasználati mintázat. Zsugorodó maradványfoltokat találunk Berettyóújfalutól ÉK-re vagy Vámospércs és Nádudvar Ny-i előterében. A füves térségek fenntartásának és hasznosításának természetes módja az állattartás növelése lenne, de a megvizsgált városok környékén erre kevés jel mutat, az állattenyésztés által használt terület folyamatosan zsugorodik.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönettel tartoznak az Európai Unió és Magyarország által közösen finanszírozott PGI05798 azonosítási számú Interreg Europe: Improving regional policies to better protect natural heritage of peri-urban open spaces (RENATUR) 2019–2023 projektben, ill. az EU KEHOP-4.3.0.-VEKOP-15-2006-00001 projektben történő részvétel lehetőségéért.

Szakirodalmi hivatkozások

- Antrop, M., van Eetvelde, V. (2017): *Landscape perspectives. The holistic nature of landscape*. Landscape Series 23., Springer Netherlands, Dordrecht, XV + 436 p.
- A településkép védelméről szóló törvény* 2016. LXXIV.
- Banski, J. (2017): *The consequences of changes of ownership for agricultural land use in Central European countries following the collapse of the Eastern Bloc*. Land Use Policy 66. 120–130.
- Beluszky P., Kovács Z. (2021): *Települések*. In: Kocsis K. (főszerk.) Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom. pp. 108–115.
- Berettyóújfalu város Integrált Településfejlesztési Stratégiája* 2015, ITS Konzorcium, 134 p.
- Boyd, J., Banzhaf, S. (2009): *What are ecosystem services? The need for standardized environmental accounting units*. Ecological Economics 63. 616–626.
- Bryant, C., Charvet, J.P. (2003): *The peri-urban zone: the structure and dynamics of a strategic component of metropolitan regions*. Canadian Journal of Regional Sciences 26(2). Iss. 3. 231–240.
- Csorba P. 2010: *A földrajzi tájához fűződő identitástudat rétegei*. Tájökológiai Lapok 8(1). 3–21.
- Csorba P., Csatári B. (2017): *Tájföldrajz és táji önazonosság*. Magyar Tudomány 3. 284–292.

- Egedy T. (2012): *Strategic and socio-economic implications of urban regeneration in Hungary*. In: Csapó, T., Balogh, A. (eds.) *Development of the Settlement Network in the Central European Countries: Past, Present, and Future*. Berlin; Heidelberg: Springer Verlag. 146–160.
- Geddes, R. (1997): *Metropolis unbound: The Sprawling American city and the search for alternatives*. American Prospect 8.35.40.
- Jackson, J., Garb, Y. (2002): *Facilitating brownfield redevelopment in Central Europe: overview and proposals*. Institute for Transport and Development Policy, Prague, 17.
- Izakovicová, Z., Petrovic, F., Paudisová, E. (2022): *The Impacts of Urbanisation on Landscape and Environment: The Case of Slovakia*. Sustainability 14(1). 60.
- Kondor A. (2016): *Helyi konfliktusok Budapest szuburbán zónájában*. Földrajzi Közlemények 140(3). 216–228.
- Konkoly-Gyuró É., Vaszócsik V., Csorba P., Schneller K., Jombach S., Boromisz Zs., Erdei T., Balázs P., Kiss D., Teleki M., Csósz M. (2021): *Az országos tájkarakter-elemzés kezdetei Magyarországon*. Földrajzi Közlemények 145(3). 193–208.
- Kovács E., Kelemen E., Pataki Gy. (2011): *Ökoszisztéma-szolgáltatások a tudományterületékes a szakpolitikák metszéspontjaiban*. Természetvédelmi Közlemények 17. 1–14.
- Kovács Z. (2017): *Városok és urbanizációs kihívások Magyarországon*. Magyar Tudomány 3. 302–310.
- Kovács, Z., Farkas, Zs. J., Egedy, T., Kondor, A. Cs., Szabó, B., Lennert, J., Baka, D., Kohán, B. (2019): *Urban sprawl and land conversion in post-socialist cities: The case of metropolitan Budapest*. Cities: The Int. Journal of Urban Policy and Planning 0264-2751, 1873-6084 92. 71–81.
- Lennert, J., Csatári, B., Farkas, J. Zs., Mezőszentgyörgyi, D. (2015): *Locality-Based and Place-Based Development in Theory and Practice – An Example of the Hungarian Countryside DETUROPE*: Central European Journal of Tourism and Regional Development (2). 14–27.
- Lichter, D. T., Ziliak, J.P. (eds.) (2017): *The New Rural-Urban Interface*. The ANNALS of The American Academy of Political and Social Science 672. 6–25.
- MSZ 20372: (2004): *Természetvédelem. A tájak esztétikai értékelése*. 18 p.
- Magyarország Nemzeti Tájstratégiája 2017–2026*, 1128/2017. (III.20)
- Nardino, M., Laruccia, N. (2019): *Land Use Changes in a Peri-Urban Area and Consequences on the Urban Heat Island*. Climate 7(11). 133.
- Nádudvar város településrendezési terve, külterületi szabályozási terv*. 2015, La-Urbe Kft. Miskolc

- Pedroli, B., Doorn, van, A., Blust, de G., Paracchini, M. L., Wascher, D., Bunce F. (eds.) (2007): *Europe's living landscapes. Essays exploring our identity in the countryside*. Wageningen/KNNV Publishing, Zeist, 432 p.
- Simensen, T., Halvorsen, R., Erikstad, L. (2018): *Methods for landscape characterisation and mapping: A systematic review*. Land Use Policy 75. 557–569.
- Simon, D. (2008): *Urban Environments: Issues on the Peri-Urban Fringe*. The Amer. Rev. of Environment and Resources 167–185.
- Šveda, M., Vígasová, D. (2010): *Land use change in the hinterland of major Slovak cities*. Geografie 115(4). 413–439.
- Taubenböck, H., Gerten, C., Rusche, K., Siedentop, S., Wurm, M. (2019): *Patterns of Eastern European urbanisation in the mirror of Western trends – Convergent, unique or hybrid?* Urban Analytics and City Science 46.7. 1206–1225.
- Vámospércs város Szabályozási terve*. Civisterv Debrecen, 2020
- Vámospércs város Helyi Építési szabályozása 2020*
- Wallace, K. J. (2007): *Classification of ecosystem services – Problems and solutions*. Biological Conservation 139. 235–246.

A debreceni nagyerdei–egyetemi egyházkörszet kezdeti évei¹

Dezső Kinga Julianna

történész, doktoranda, Debreceni Egyetem

*„Hála Istennek, hogy a »modern kéz«,
mely stukát, ágyút, Maginot-vonalat is megtanult építeni,
– nem felejtett el még templomot építeni...”²*

(Koncz Zoltán)

A fent idézett mondatot az Egyetemi Templom átadása előtti napokban fogalmazta meg cikkében Koncz Zoltán, református lelkipásztor, aki Szenes László segédlelkészeként klinikai lelkészi szolgálatot végzett Debrecenben a II. világháború idején. Ez a gondolata tökéletes summája mindannak, amiről a következő néhány oldalon keresztül szeretnék értekezni. Nevezetesen, hogy a II. világháború évei alatt, amikor katonák milliói hullottak el a frontokon, csaták zajlottak a szárazföldön, a tengereken és a levegőben, Debrecenben – bármennyire is elmentmondásosnak hat – templomot, és vele együtt gyülekezetet építettek az egyetemi ifjúság és a nagyerdei egyházkörszet részére. Bár az építéstörténet kiválóan dokumentált,³ de erre az időszakra nézve a közösség életéről és működéséről igencsak töredékes forrásanyag maradt fent, ezért a leírtak nem mutatják be a teljes képet, azt azonban vélhetően sikerül majd érzékeltetni, hogy milyen jelleget munká indult el az 1940-es években Debrecen ezen egyházkörszetében.

Amint az ismeretes, az Egyetemi Templom a Református Kollégium 400 éves jubileumára készült alkotások egyikeként épült meg.⁴ Alapkövét 1938-ban,

¹ A tanulmány „A kulturális és innovációs minisztérium ÚNKP-22-3-II-DE-376 kód-számú új nemzeti kiválóság programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

² VASÁRNAP – Református Gyülekezeti Hetilap. XXVIII. évf. 20. sz. Debrecen, 1942. május 10.

³ A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára nyolc doboznyi iratanyagot őriz az építéstörténetre vonatkozóan.

⁴ Az építéstörténetről bővebben lásd: Dezső Kinga Julianna – „Lássatok hozzá, és építsétek föl Istennek, az Úrnak szentélyét” (A Debreceni Református Egyetemi Templom építésének története). In. Gerundium, 8(4), 52–70. 2017.

egy nagyszabású jubileumi ünnepség keretein belül rakták volna le, de a feszült nemzetközi helyzet miatt az ünnepség nemzetközisége kudarcba fulladt, s a nagyszabású eseményt el is napolták. 1938. október 4-én ugyan megtartották a megemlékezést a Kollégium jubileumáról, viszont nagyon szűkre szabott házi ünnepség keretében került sor erre, az ünnepség pedig nem tette lehetővé az ünnepélyes alapköletételt, így az építkezést enélkül kezdték el.⁵ A fent hivatkozott tanulmány részletesen tárgyalja az építéstörténetet, ezért jelen írásban csupán néhány, a háború összefüggésében vizsgált aspektust szeretnék kiemelni a templomépítés időszakából. Amikor 1938-ban sor került a templomépítés nyertes tervpályázatának kihirdetésére,⁶ csupán annyi maradt hátra, hogy kijelöljék a fővállalkozó személyét. Ez a művelet azonban nem jelentett akkora kihívást, mint a közvélemény ebből fakadó felháborodásának lecsendesítése.⁷ Az egyértelműen anyagi szempontokat figyelembe vevő Templomépítő Bizottság döntése értelmében a zsidó származású Székelyhidasi Sebestyén Lajos nyerte minden munkanemben a versenytárgyalást, így őt érte az a megtiszteltetés, hogy a templomépítés fővállalkozója lehetett.⁸ Mindez azért volt problémás, mert ez év májusában került sor az első zsidótörvény elfogadására, ami tulajdonképpen csak olaj volt a tűzre az egyébként is radikalizálódó közvélemény egyre szabadabb negatív véleménynyilvánításában. 1939 márciusára a templom építésének jelentős részével elkészültek az építők, de ez a tény nem akadályozta meg őket abban, hogy 1939. április 27-én megtartsák a majdnem kész épület alapköletételi ünnepélyét. Az építkezés befejezése azonban elhúzódott, főként a háborús infláció következtében, ugyanis az az összeg, amit eredetileg az építésre szántak, kevesnek mutatkozott. Legalább ugyanilyen horderejű probléma volt 1941-től a munkások egy részének hadba szólítása, és a nyersanyaghiány, ami szintén megakasztotta, sőt késleltette a munkálatok menetét. A templomot végül 1942. május 17-én adták át ünnepélyes keretek között, s hogy a háborús készületség mennyire hatotta át a közvéleményt – és benne az egyházi közeget is –, jól mutatja dr. Révész Imrének, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének templomszentelő imája, melyben erőteljesen megjelent a háborús retorika: „*Folyik a vérözön, hős ifjú magyar szívekből is – jöjj erős, hadakozó Úr, és Te parancsolj*

⁵ Barcza József (szerk.) – A Debreceni Református Kollégium története. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988. 278.

⁶ A tervpályázatról bővebben lásd: Veress Dániel – Dór, Ión, kalotaszegi: A debreceni egyetemi református templom tervpályázata, 1938. In: *Studia Litteraria*, 60(1-2), 134–175. 2021.

⁷ A zsidó vállalkozó körüli vitának ügyéről bővebben lásd: Kerepeszki Róbert – Feszültségek az egyetemi templom építése körül 1938-ban. In: *Gerundium*, 2(1-2), 125–134.

⁸ TtREL, I. 99. g. 113. – Kivonat a Templomépítő Bizottság IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1938. szeptember 27.

az emberi erővel már meg nem állítható sátáni halálgépezetnek, és Te cselekedd, hogy a vérözönből ne újra átokgyom és gyűlölettövis csírázzék ki, hanem áldás vetése, (...) álld meg és oltalmazd nemzeti hadseregünket és annak legfőbb Hadurát, Kormányzónkat, a Te választottadat...”.⁹

Annak ellenére, hogy a templom a fent vázolt okok miatt csak 1942-re készült el, a nagyerdei egyházzsrbzen már évekkel azelőtt közösség formálódott. Erre enged következtetni az a jegyzőkönyv,¹⁰ amely az egyik 1942. évi Egyházzrészi Körzeti Tanácsülésen elhangzottakat dokumentálta. Eszerint Dr. Erdős Károly teológiai egyetemi professzor áldozatkész munkája nyomán a Dóczy József utca 2. szám alatt gyülekezeti ház épült, amelyben 1933 óta bibliaórákat, 1940 óta pedig istentiszteleteket is tartott a nagyerdei városrész lakóinak. Ebben a jegyzőkönyvben találunk utalást az egyházzrész elnevezésének, illetve annak lelkészi pozícióját betöltő személy megnevezésének problematikus voltára is. Az egyházkörzet úgy határozott, hogy a nagyerdei egyházkörzet egyetemi egyházkörzet elnevezését használatba veszi, ugyanis az egyházzrész szimbolikus épülete maga az Egyetem Főépülete, s ennek jelenléte adja a terület jellegzetes karakterét. Azt azonban nem fogadták el, hogy az itt működő lelkészt egyetemi lelkészként aposztrofálják, s ezt a döntést leginkább a félreértések elkerülése miatt hozták, tekintve, hogy a lelkipásztor nem az egyetem lelkipásztora. A lelkészi tisztelet kezdetben dr. Bodonhelyi József töltötte be, akinek szolgálatáról a levéltári források csak kevésbé árulkodnak,¹¹ azonban Szenes László – magánarchívumban őrzött – levele többet árul el szerepéről.¹² A levél tanúsága szerint Bodonhelyi József Debrecenbe kerülése tulajdonképpen vészmegoldás volt a tervezett nagyszabású jubileumi ünnepség szervezési zűrzavarában, ugyanis az ünnepségen Horthy Miklós jelenlétében „kormányzógyűrés” doktoravatásra került volna sor, melyre a jelölt a kollégiumi nagykönyvtár dolgozója, dr. Lukáts László lett volna. Mivel ő nem volt megelégedve saját értekezésével, néhány nappal a doktor-

⁹ A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1941/42-es tanévről, Debrecen, 1942.

¹⁰ TtREL. I. 99. c. 120. – Nagyerdei Református Egyházzrészi Körzet Tanácsának ülése – 1942. május 13.

¹¹ A Magyar Távirati Iroda egy rövid hírben közölte 1939. június 15-én, hogy „Dr. Bodonhelyi József kormányzógyűrés református lelkészt a debreceni református egyház presbitériuma csütörtökön délután beiktatta klinikai lelkészi tisztségébe. Ezt a lelkészi állást az állam és az egyház együtt létesítette.” – Magyar Távirati Iroda. 1939. június 15. 0 óra 10 perc

¹² A levelet az egyetemi egyházkörzet első hivatalos lelkésze, Szenes László írta Nt. Püski Lajosnak és feleségének, akik jelenleg a Nagyerdei Egyházközség lelkészei, s szolgálatuk kezdetén Szenes az egyházkörzet történetének leírásával köszöntötte a beiktatott új lelkipásztorokat. A levelet Nt. Püski Lajos bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is hálásan köszönök neki.

avatás előtt széttepte kéziratát. Így került elő Bodonhelyi neve, akiről tudták, hogy szintén jeles tanuló volt a teológián, így visszahívták Debrecenbe fülöpszállási szolgálatából, s doktori értekezés híján a skóciai ösztöndíj ideje alatt írt dolgozatát érvényesítették. Bár a kormányzó végül nem tudott jelen lenni az ünnepségen, a „kormányzógyűrés” doktoravatásra mégiscsak sor került, és Bodonhelyi Józsefet 1939 júniusában be is iktatták a klinikai- és nagyerdei lelkészi tisztségbe. Hogy a levélben leírtak valóban így történtek-e, azt levéltári forrás nem támasztja alá, Bodonhelyi szolgálata azonban valóban elkezdődött, ugyanis egy 1941-es missziói jelentésben ő maga számolt be az egyházzszzben elvégzett munkáról.¹³ A jelentés három területre bontva ismertette a teljes egyházzszzre kiterjedő munkát, melyek a következők voltak: Egyetemi Klinikák, Horthy Közkórház és Augusztai Szanatórium; Nagyerdei Egyházzszzzi körzet; Egyetemi Ifjúság egyetemen kívüli lelkigondozása. A részletes beszámoló nem szimpla jelentés, hanem az elvégzett munka önreflexív leírása, melyben Bodonhelyi minden területtel kapcsolatosan – amellet, hogy részletezte az alkalmakat, a pénzügyi helyzetet –, rávilágított azokra a területekre, ahol szükséges a fejlődés. A jelentésből egyértelműen kiviláglik, hogy fő céljai között szerepelt az egyetemi ifjúság, illetve az egyházzszz lakóinak egy gyülekezetbe terelése, ennek a tényleges megvalósulása azonban már nem az ő szolgálata alatt ment végbe, ugyanis a dokumentum végén a Bizottság tudtára adta azt is, hogy 1941. február 1-től más szolgálati helyen folytatja tovább a munkát. A már említett, Szenes László által írt magánlevél szerint ő maga 1941 januárjában kapott Révész Imrétől levelet, amelyben meghívta a Bodonhelyi által üresen hagyott klinikai lelkészi állásra, s ebben a levélben neki ígérte a hamarosan elkészülő egyetemi templom lelkészi pozícióját is. 1942 májusában – az Egyetemi Templom átadása után öt nappal – az Egyetem Főépületének homiletikai szemináriumában tartott megbeszélést Makkai Sándor prodékán, Czeglédy Sándor teológiai professzor, Uray Sándor a Tiszántúli Református Egyházkerület főjegyzője, Farkas Pál lelkész és Szenes László lelkész.¹⁴ Itt határoztak arról, hogy Szenes László legyen a körzetvezető lelkész, így tulajdonképpen ő lett nem csupán a nagyerdei-egyetemi egyházzszzzet, hanem az Egyetemi Templom első hivatalos lelkésze is, mely szolgálatot 1949-ig látta el.

Ahogy az Bodonhelyi József jelentéséből kiderült,¹⁵ a Dóczy József utca 2. szám alatt lévő gyülekezeti ház befogadóképése kb. 100 fő volt, s az 1940-es évek elejére szűknek bizonyult, vélhetően éppen ezért is volt sürgető, hogy a sokkal nagyobb befogadóképességgel bíró új és méltó istentiszteleti hely elkészüljön. A templom birtokba vételére tehát óriási igény mutatkozott, mivel nem

¹³ TtREL. I. 99. c. 120. – Dr. Bodonhelyi József Missziói Bizottsághoz intézett levele.

¹⁴ TtREL. I. 99. c. 9. – A központi egyetem homiletikai szemináriumában tartott megbeszélés egységes véleménynyilvánítása. 1942. május 22.

¹⁵ TtREL. I. 99. c. 120. – Dr. Bodonhelyi József Missziói Bizottsághoz intézett levele.

csupán a nagyerdei egyházzrész kívánta használatba venni, hanem az egyetem is igen sokrétű funkciót szánt az új épületnek, melyekről dr. Makkai Sándor prodékán számolt be egy 1941-es egyetemi tanácsülésen.¹⁶ Elsősorban az évnyitó és évzáró ünnepek, valamint az egyetemi ifjúság részére tartandó egyéb egyházi és nemzeti ünnepek lebonyolítása miatt tartottak igényt a templomra. Meghatározták azt is, hogy a tanév ideje alatt 15–20 alkalommal tartanak egyetemi istentiszteleteket, melyek a rendes vasárnapi istentiszteleteket helyettesítik, de az egyházzrész tagjai ugyanúgy jelen lehetnek minden, az egyetem által szervezett alkalmon is. Az istentiszteleteken kívül az alagsori helyiségekben pedig a teológusok egyházi gyakorlatait kívánták megtartani. Az Egyetem azt is meghatározta, hogy az általuk tartott ünnepeken és rendezvényeken befolyt perselypénz az Egyetemet illeti, valamint előírta azt is, hogy az egyházzrész tanácsába egy-két személy a hittudományi kar tagjaiból is kerüljön be. Tulajdonképpen az Egyetem vezetése joggal formálhatta igényt az új templomépületre, ugyanis egy egyházkörzeti tanácsülési jegyzőkönyv szerint a templomépítést támogató Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdettől fogva Egyetemi Templomnak nevezte,¹⁷ s nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy közös megegyezés alapján az egyetem és az egyházkörzet is használni kívánta az új épületet.¹⁸

Arról, hogy Szenes László szolgálata idején milyen gyülekezeti munka folyt, levéltári információk kevésbé állnak rendelkezésre, így a már említett magánlevélben leírtak szólnak csupán némi információval, s azok is teljes mértékig Szenes tapasztalati valóságát örökítették meg.¹⁹ A nagyerdei-egyetemi egyházzrészben a gyülekezet és az egyetemi polgárság egymáshoz közelítése tulajdonképpen Szenes László feladata lett, s a levélben leírtak szerint az ő szolgálatba állításával folytatódott, mi több, még inkább élénkült a gyülekezeti élet a nagyerdő vonzáskörzetében. Az új lelkesnek – bevallása szerint – több kihívással is szembe kellett néznie. Az első és legfontosabb feladat számára az volt, hogy felkeresse a környező utcák lakosait a Poroszlay úttól az Egyetemi Sporttelepig, és meggyőzze őket arról, hogy nem kell vasárnaponként a Nagytemplomig el-

¹⁶ Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei az 1941/42-es tanévről – 1941. november 28-i II. rendes ülés jegyzőkönyve

¹⁷ TtREL. I. 99. c. 120. – Nagyerdei Református Egyházzrész Körzet Tanácsának ülése – 1942. május 13.

¹⁸ A homiletikai szemináriumban tartott megbeszélés véleménynyilvánításában rögzítésre került az is, hogy „...az egyetemi templomban tartott istentiszteletek kérdése már korábban szabályoztatott az egyetem és az egyház között létrejött és felsőbb hatóság által is jóváhagyott megállapodással.” TtREL. I. 99. c. 9. – A központi egyetem homiletikai szemináriumában tartott megbeszélés egységes véleménynyilvánítása. 1942. május 22.

¹⁹ Szenes László Püski Lajosnak és feleségének írott levele (Püski Lajos magánarchívuma)

menniük, ha templomi környezetben szeretnék hallgatni Isten igéjét, ugyanis erre kiváló lehetőség nyílik az új istentiszteleti helyen. Ezt a városrészt elsősorban tanítók, tanárok, nagypolgári családok, tisztségviselők – egy szóval az értelmiségiek – lakták. A Nyulás városrészen megszüntetett vasárnapi istentiszteletek miatt az ott lakók is az Egyetemi Templomba kezdtek járni, s mivel az főként az értelmiségiek kiszolgáló személyzetének – egyetemi altisztek, ápolószemélyzet stb. – lakhelye volt, így számára szintén kihívást jelentett a két társadalmi réteg „egy asztalhoz ültetése”. A városrészek lakóinak megnyerésénél és a társadalmi különbségek csökkentésénél Szenes sokkal nehezebb feladatként tekintett az ifjúság gyülekezeti életbe való bevonására. Ahogyan arról már szó esett, az Egyetem igyekezett kihasználni a templom nyújtotta lehetőségeket, s az ifjúság gyülekezethez való közelítésére is történtek kísérletek, mégis nehéz volt elérni, hogy szerves részévé váljanak a nagyerdei-egyetemi egyházrésznek. Annál is inkább, mert az egyetemisták nem laktak a városrész területén, a városban pedig működött a Soli Deo Gloria Diákmozgalom, melynek alkalmi magához vonzották az egyetemista ifjúságot, vezetői pedig nem nézték volna jó szemmel, ha az Egyetemi Templom „elszívta” volna az „esdégéseket” a szövetségből. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a Kollégium Oratóriumában a Bethlen Gábor Kör az egész szorgalmi időszak alatt tartott ún. egyetemi istentiszteleteket. A problémára való utalás nem csak a lelkész levelében jelent meg, hanem egy 1943-as tanácsülési jegyzőkönyvben is, ahol Szenes arról számolt be a testületnek, hogy „Itt tartotta az egyetem a maga hivatalos istentiszteleteit, sajnos az egyetemi ifjúság nem itt, hanem egy másik debreceni templomban rendezte meg a maga ünnepi istentiszteletét.”²⁰ Az nem derül ki a jegyzőkönyvből, hogy melyik volt az a másik templom, amelyet az egyetemi ifjúság látogatott, az azonban bizonyos, hogy nem az Egyetemi Templomban tartották alkalmait. Szintén ebben a jegyzőkönyvben esett szó arról is, hogy a sokoldalú gyülekezeti munkába hogyan kapcsolódott be az egyházrész Nőszövetsége, melynek tagjai több csoportban végeztek szolgálatot, így a Szövetségvédő Csoport konferenciát, a Gyülekezetvédő Csoport szeretetvendégségeket szervezett, a Művelődési Csoport pedig műsorokat adott, de bekapcsolódtak a vasárnapi iskolai munkába is.²¹ Legkiemelkedőbb mégis a Bajtársi Szolgálatuk volt, melynek keretén belül kórházi szolgálatot végeztek a frontról hazaszállított, sebesült katonák között. Szenes visszaemlékezése szerint ehhez a szolgálathoz ők maguk is csatlakoztak, így Koncz Zoltán segédlelkésszel saját testi épségüket nem féltve vállalták a fertőző betegek (főként tifuszos sebesült katonák) számára megnyílt új osztályokon vég-

---

²⁰ TtREL. I. 99. c. 120. – Az egyetemi református egyházközség 1943. június 26-i tanácsülésének jegyzőkönyve

²¹ Uo.

zett szolgálatot, melyet két éven át felváltva végeztek úgy, hogy egyikük sem esett áldozatul semmilyen betegségnek.²²

A fent felvázoltakból egyértelműnek hat, hogy annak ellenére, hogy Magyarország 1941-ben belépett a háborúba, ez a hátországban egészen 1944-ig csak kevéssé érezte hatását, a gyülekezet szervezése tulajdonképpen zavartalanul folyt. Egyetlen olyan szempont volt, amelyet a jegyzőkönyv²³ szerint a háborús takarékoságra hivatkozva igyekeztek szem előtt tartani: nem tartották meg az esti istentiszteleteket a kivilágított Egyetemi Templomban,²⁴ melynek – bár látványa egyedülálló volt –, folytonos üzemeltetése azonban költségesnek bizonyult.

Nem sokáig – szűk két évig – élvezhették azonban a nagyerdei-egyetemi egyházrész hívei, és az egyetem polgárai az Egyetemi Templom alkalmait, ugyanis 1944-ben a II. világháború borzalmi kézzelfogható valósággá váltak Debrecenben is. Már 1943-ban a doni katasztrófát követően is tömegével hozták a sebesült katonákat a városba, ugyanis itt alakították ki az ún. vesztegár-kórházat,²⁵ ahol a keletről érkezők először részesülhettek komolyabb orvosi ellátásban. S bár a lakosságnak megtiltották, hogy érintkezzenek a frontról hazaérkező katonákkal, az orvosok, ápolók és nem utolsósorban a klinikai lelkészek révén Debrecen polgárai is hamar reális képet kaptak a háború szörnyűségeiről és a 2. magyar hadsereg pusztulásáról.²⁶ Debrecen igazán 1944 nyarán vált hadszínterré, amikor az amerikai légierő ún. ingabombázást hajtott végre magyarországi vasúti csomópontoknál.²⁷ A „Frantic Joe” fedőnevű hadművelet nyitónapja 1944. június 2. volt. Ezen a napon reggel 08:46-kor ért a város fölé az 5. bombázórepülő ezred, és 1 óra 56 percen keresztül összesen kb. 233 tonnányi bomba hullott a debreceni vasútállomásra, a Vagonyárra és számos kisebb célpontra. Súlyos károk érték a környező iparnegyedet (kőolajtelepeket, a Bocskai Vasön-

²² Szenes László Püski Lajosnak és feleségének írott levele (Püski Lajos magánarchívuma)

²³ TtREL. I. 99. c. 120. – Az egyetemi református egyházkerület 1943. június 26-i tanácsülésének jegyzőkönyve

²⁴ Az Egyetemi Templom festett ólomüvegablakai közé 3200 apró égőt építettek be, hogy este még látványosabbak legyenek az egyébként is impozáns színes üvegek, s ezzel együtt a templomépület is. Erről bővebben lásd: Dezső, 2017.

²⁵ Debrecenben vesztegár-kórház ápolja és osztja szét az ország hadikórházaiba a szovjet-harcos sebesültjeit. Függetlenség, 1943. április 11. 7.

²⁶ TOKODY Gyula (szerk.): Debrecen története IV. Debrecen, 1986. 428.

²⁷ Debrecen bombázásról bővebben lásd: Horváth Attila – Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban (A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2.). Lícium-Art Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 2014.; SIRÓ Béla – Debrecen megpróbáltatásai. Természeti csapások, járványok, háborúk. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007. 148.

tődét, a Motor- és Gépgyárat, a Kefegyárat, a Közvágóhidat stb.), de nem csak az ipari létesítmények váltak a bombázás áldozatává, ugyanis rengeteg, civilek által lakott utca, s azok lakóházai is megsemmisültek, és a debreceni bombázás talán legemblematikusabb épülete, az Ispotály templom is a földdel vált egyenlővé. A légoltalmi parancsnokság jelentése szerint 1362 család vált hajléktalanná 1944 júniusában.

A Nagyszőlőstől északra eső területet is elérte néhány találat a későbbi bombázások során, melynek áldozatává vált az Egyetemi Templom is, ami így csupán két évig tündökölt eredeti fényében. Erre enged következtetni az az 1945-ös lelkészi jelentés,²⁸ amelyben Koncz Zoltán arról számolt be, hogy a templom mennyezete 1944. szeptember 15-én kapott légakna találatot, a tornyon is keletkezett egy 80 cm átmérőjű belövési rés, s bár a templom nem vált használhatatlanná, de megsérült a külső tetőzet, a legnagyobb kárt pedig az oly sokáig tervezett, biblikus jelképeket ábrázoló színes üvegablakok megsemmisülése jelentette. A híveket és a lelkészeket azonban a keletkezett kár nem gátolta meg abban, hogy már a következő vasárnapon (szeptember 17-én), kétnapi romeltakarítás után megtartsák a templom arra alkalmas részeiben az istentiszteletet.

A templomot ért károsodás után pontosan egy hónappal Magyarország kormányzója rádióbeszédében tett kísérletet a háborúból való kilépésre. Ez az akció, bár sikertelen volt, mégis elég volt ahhoz, hogy Debrecen egyházi és világi előjárói – a római katolikus prépost plébános, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, a Tisza István Tudományegyetem prorektora, Debrecen polgármestere és Hajdú vármegye alispánja – röpiratban fogalmazzák meg véleményüket Horthy Miklóssal való egyetértésükről.²⁹ Röpiratukban kifejezték bizalmukat a „megszálló orosz hadsereg főparancsnoksága” iránt, abban reménykedve, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása valójában nem megszállás lesz, hanem segítség a magyar lakosságnak a háború utáni élet helyreállításában. Egy nappal később pedig hivatalos nyilatkozatot tettek közzé az ország helyzetének megítéléséről, nevezetesen, hogy „...ebből a katasztrófális helyzetből csak a német szövetségből kiválással szabadulhat meg nemzetünk.”³⁰ Ennek a közleménynek a kiadását azért tartották szükségesnek, hogy nyilvánvalóvá tegyék a közvélemény számára az egyházi és világi vezetés együttműködési készségét bárkivel, aki azért érkezik az országba, hogy normális életkörülményeket teremtsen a háború sújtotta területeken. Arra azonban, hogy az élet újra visszatérjen a háború előtti békés medrébe, még igen sokat kellett várnia Debrecen lakosságának. A visszavonuló német hadsereg 1944 végén felrobbantotta a város kenyérellátását biztosító Istvánmalmot, megsemmisítették számos magángazdasági üzem berendezését, a ter-

²⁸ TtREL. I. 8. d. – Lelkészi jelentés a debreceni református egyetemi templom állapotáról

²⁹ TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi előjárók röpirata

³⁰ TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi előjárók nyilatkozata

ménytartalékokat elszállították, és akadályozták a mezőgazdasági munkák menését. Eppen ezért intéztek közös felhívást a magyar néphez Debrecen egyházi és világi vezetői, akik szükségesnek, mi több „*életbevágóan fontos érdekeknek*” tartották, hogy Magyarország minél előbb szüntesse meg kapcsolatait Németországgal és lépjen ki a háborúból.³¹ A nyilatkozat egyértelműen rámutat arra, hogy a lakosságnak és a hátországnak erre az időszakra mennyire terhes lett az évek óta tartó háború, s a körülményeket tekintve nem róható fel nekik az a naivnak nevezhető kijelentés sem, hogy ha Magyarország megszakítja a Németországgal a kapcsolatait, az egyszerre a magyarországi háború végét is jelenti.

A németek kivonulásával olyannyira nem ért véget a debreceniek kálváriája, hogy rögtön újabb megszállókkal kellett szembenéznie a lakosságnak, így a Vörös Hadsereg „felszabadítása” közel sem jelentette az élet normális mederbe való visszatérését. Koncz Zoltán segédlelkésznek két lelkészi jelentése is beszámol arról, hogy mi történt 1944 végétől 1945 végéig a debreceni nagyerdei-egyetemi egyházkörszékben.³² A jelentésekben foglaltak szerint az egyházszerkesztés életét is felforgatta az orosz katonák bejövetele, ugyanis 1944. november 4-én a Vörös Hadsereg egyik alakulata egy ezredes vezetésével megjelent az Egyetemi Templom épületében, és bejelentette az ott tartózkodó lelkésznek a templom 30 napra történő lefoglalását. Az épületre elsősorban magas tornya miatt tartottak igényt, amit őrtoronyként tudtak használni és rádióállomást kívántak üzemeltetni benne az egy hónap alatt. Az ezredes az igénybevételért cserébe azt az ígéretet tette, hogy kijavítják a megsérült tetőszerkezetet és pótolják a kitört ablaktáblákat, majd 30 nap múlva helyrehozva visszaszolgáltatják, mondván, hogy főként ugyanis az egyetem Központi Épületét használják katonai célokra. Ahogy a Vörös Hadsereg magyarországi tartózkodása is igen hosszúvá nyúlt, úgy a templom lefoglalása sem ért véget az ígért 30 nap alatt. Koncz Zoltán lelkészi jelentése szerint az egy hónapról tizenhárom hónap lett, mivel a szovjetek csak 1945. december 4-én reggel 8 órakor hagyták el a templomépületet. Az egy éves tartózkodás alatt az épület óriási károkat szenvedett, ugyanis Koncz Zoltán említett beszámolója szerint a „*Szószték koronája, belseje, ajtaja összetörve, megsemmisítve. Úrasztala is felfordítva, félredobva, egy oldala betörve, kenyér és borosztó szárnya feltüzelve, Szószték előtti térség linoleum burkolata feltépve. Zsolnai keresztelő-medence, harmonium, acélperselyek összezúzva. Mózes-szék, orgonaimitáció megsemmisítve, 3200 körtés ablakvilágítás, 18 neoncső, 8 drb. transparens-világítás, kapcsolók, ruhatári szekrények, mellékhelyiség ajtó megsemmisítve. – Gyülekezeti terem, bibliaköri termék ajtajai, ablakai ¾ részben*

³¹ TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi elöljárók felhívása a magyar nemzethez

³² TtREL. I. 8. d. – Lelkészi jelentés a debreceni református egyetemi templom állapotáról; Szabadi István (szerk.) – Krisztusban nyert erő I. – A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945). Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2016. 248–250.

feltűzelve. – Lelkész-lakás, hivatal, szószékfeljáró, altiszti lakás, segédlelkészi szoba faanyaga részben vagy egészben megsemmisítve. Fürdőszoba fürdőkádja, konyha gáztűzhelye, vízmelegítő elvive. – Gépház 8 drb. motorja, 8 drb. manométere, fűtőventillátor 8 csapágya leszerelve, elvive. 68 keményfapadból 14 meghagyva.” A felsorolás rámutat arra, hogy a csupán kétéves templomban milyen mértékű pusztítást végzett a Vörös Hadsereg, s nem csak az épület károsodott, hanem a gyülekezet irattárának egy része is megsemmisült a szovjet alakulat jelenléte alatt, ami különösen problémássá teszi a gyülekezet történetének kutatását.

A kihívásokkal terhelt egy év alatt természetesen az egyetem és az egyház azon vezetői, akiket nem szólított el katonai kötelesség, azon fáradoztak, hogy a templom minél hamarabb szabaduljon a szovjet igénybevétel alól. Ennek érdekében az egyetem rektora és Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke a szovjet városparancsnoknak címzett levélben kérték az épület mihamarabbi kiürítését.³³ Kérésüket azzal indokolták, hogy tudomásuk szerint ez az egyetlen magyarországi templom, ami katonai célokra volt lefoglalva; visszaadása pedig azért lenne annyira sürgető, mivel nem csupán a gyülekezet és a klinika járóbeteg serege használja, hanem az egyetemi ünnepségeknek is otthont biztosít. Több levelet is intéztek az ügygel kapcsolatosan a városparancsnokhoz és helyetteséhez, a hatékonyabb kommunikáció érdekében pedig minden esetben igyekeztek először orosz fordítóhoz eljuttatni a fogalmazványt, s csak aztán a szovjeteknek. Révész Imre a szovjet városvezetésen kívül a moszkvai magyar külképviselethez is eljuttatott egy emlékeztetőt, amelyben felhívta a figyelmet az „*egyházi és iskolai helyiségek felszabadításának ügyére*”, valamint tájékoztatást adott a Szovjetunió vallásellenes álláspontjáról.³⁴ Ilyen formán a magyar fél együttműködési készsége megkérdőjelezhetetlen volt, ennek ellenére a vizsgált gyűjteményben nem található forrás arra nézve, hogy az orosz parancsnokság választ küldött volna akár az egyetem rektorának, akár az egyházkerület püspökének.

Ahogy arról az említett lelkészi jelentések beszámoltak, az igencsak viszontagságos, bő egy év alatt sem állt meg az élet a nagyerdei-egyetemi egyházrész gyülekezetében, mert – bár az Egyetemi Templomot nem használhatták –, de a klinikai betegpasztoráció folyamatos volt, és az istentiszteletek sem maradtak el: azoknak a Szülészeti Klinika ambulancia helyisége adott otthont az átmeneti időszakban.³⁵ 1945 második felében már működött négy bibliakör is, ahol

³³ TtREL. I. 1. c. 471.

³⁴ TtREL. I. 2. b. 1. – Révész Imre – Aide-mémoire

³⁵ TtREL. I. 8. d. – Lelkészi jelentés a debreceni református egyetemi templom állapotáról; Szabadi István (szerk.) – Krisztusban nyert erő I. – A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945). Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2016. 248–250.

minden alkalommal a sebesülteknek gyűjtöttek adományokat. A gyülekezeti élet annak ellenére is újjáéledni látszott, hogy nagyon sok fontos gyülekezeti tagot vesztett el a háború folyamán. A férfiak nagy része hadba vonult, s még 1945-ben is nagyon sokan voltak fogságban, vagy „szerencsés” esetben menekülésben; két tanácsost: Tóth Árpádnét és Mátay Andornét gettóba hurcolták, majd ők is a népirtás áldozataivá váltak; a gondnok, dr. Bacsó Jenő pedig sok gyülekezeti taghoz hasonlóan frontszolgálatot teljesített, és 1945 végéig nem tért haza. De a közösségnek nem csak a hívek egy részét, hanem vezetőit is nélkülözniük kellett rövid időre: a lelkész 8 napot töltött német, majd 3 napot orosz fogságban; a segédlelkész pedig katonai behívóval távozott 1944 szeptemberében, Jéna környékén amerikai fogságba esett és csak 1945. szeptember 1-én térhetett vissza Debrecenbe.

Miután a Vörös Hadsereg december 4-én a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter rendeletének hatására elhagyta a templomot, elkezdődtek a tárgyalások a mihamarabbi rendbehozatalról. Ahogyan az az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvéből kiderül – a további rongálódást elkerülendő – a tetőszerkezet kijavítását tartották elsődleges fontosságúnak a templom és a Központi Épület esetében is.³⁶ A károk helyrehozatalához a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hathatós segítséget nyújtott, ugyanis a minisztérium államtitkára, Bereczky Albert – aki maga is református lelkész, majd 1948–58 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt – levelében azt az utasítást adta Révész Imrének, hogy a rendkívüli államsegélyként megállapított 40 millió pengőt annak az egyházzrésznek ítélje oda, ahol a legnagyobb szükség van rá.³⁷ Az államtitkár levelének alján Révész kézírásával az olvasható, hogy „*Egyetemi templomé!*”, tehát a püspök választása az Egyetemi Templomra esett, s vállalta, hogy ellenőrzi az 1946. április 16-án kiutalt pénzsegély rendeltetészerű felhasználását. Első olvasatra félrevezető lehet a hatalmas összeg, amit csak az Egyetemi Templom kapott meg, a dátum figyelembevételével azonban egyértelművé válik, hogy a háború utáni hiperinflációnak köszönhetően a kiutalt államsegély igencsak kevésnek bizonyult a keletkezett károk kijavítására. Az 1946-os év második felében keletkezett felsorolásban már az új valutában megadott segélyösszegek szerepeltek, ami az Egyetemi Templom esetében 1000 forinttal volt egyenértékű.³⁸

A fent leírtak alapján megállapítható, hogy a debreceni nagyerdei-egyetemi egyházzrész életében az 1938–1946 közötti időszak igen mozgalmas periódus volt, ami egyértelműen a dualitás jegyében értékelhető. Egyfelől az a tény, hogy a kezdetleges nagyerdei egyházzrészben új templom épült, egyfajta közösségformálódó erővel bírt, hiszen megépüléséig egy limitált férőhellyel rendelkező gyü-

³⁶ TtREL. II. 2. c. 49. – Kivonat az Egyetemi Tanács 1945. december 20-i IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből

³⁷ TtREL. I. 1. c. 477.

³⁸ TtREL. I. 31. k. 3. – Útbaigazítás az államsegélyekről

lekezeti házba kényszerültek a városrész lakói, s voltak, akik szívesebben választották a belvárosi templomok látogatását a kis terem helyett. Abban, hogy a felszentelést követően az Egyetemi Templom megtelt étellel, kiemelkedő jelentőségű volt a templom első lelkészének, Szenes Lászlónak munkája, aki – visszaemlékezése szerint – hétről hétre azon is munkálkodott, hogy a nagyerdei egyházzsónak utcáiban lakó embereket megszólítsa, és a gyülekezethez közelítse, valamint bevonja az egyetemi ifjúságot is a kibontakozó lelki életbe. S nem csupán a templom közösségét igyekezett formálni, hanem saját egészségét is kockáztatva vállalta a klinikai betegek lelkigondozását. (Ebben természetesen elévülhetetlen érdemei voltak Koncz Zoltán segédlelkésznek is.) Az Egyetemi Templom építését, majd a formálódó közösség mindennapjait azonban beárnyékolta a második világháború eseményei. Már a zsidótörvények elfogadása is hatással volt a templomépítés menetére, ugyanis a zsidó származású fővállalkozó személye igen nagy felbolydulást eredményezett Debrecen azon polgárainak körében, akik a radikális jobboldal eszméit hirdették és képviselték. Az ország hadba lépésével, majd a háború előrehaladtával a gyülekezetben is mindennaposá váltak a behívások és a frontról hazaszállított sebesült, vagy fertőzőbeteg katonák körében pedig ugyanúgy szükségét érezték a lelkigondozói munka ellátásának. Az 1944 novemberétől 1945 decemberéig terjedő időszak – nevezetesen az Egyetemi Templom Vörös Hadsereg általi elfoglalása – pedig szintén komoly kihívások elé állította az egyházközség lelkészeit és gyülekezetét is. S bár az épület „felszabadult”, a templom és a nagyerdei gyülekezet kálváriája korántsem ért véget az 1946-os esztendővel, mi több egyre nagyobb kihívásokkal kellett szembenéznie a szocializmus időszakában.

Felhasznált munkák:

Levéltári források:

- Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. c. 471.
 TtREL. I. 1. c. 477.
 TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi előljárók felhívása a magyar nemzethez
 TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi előljárók nyilatkozata
 TtREL. I. 2. b. 1. – Az egyházi és világi előljárók röpirata
 TtREL. I. 2. b. 1. – Révész Imre – Aide-mémoire
 TtREL. I. 8. d. – Lelkészi jelentés a debreceni református egyetemi templom állapotáról
 TtREL. I. 31. k. 3. – Útbaigazítás az államsegélyekről
 TtREL. I. 99. c. 9. – A központi egyetem homiletikai szemináriumában tartott megbeszélés és egységes véleménynyilvánítása. 1942. május 22.
 TtREL. I. 99. c. 120. – Az egyetemi református egyházközség 1943. június 26-i tanácsülésének jegyzőkönyve
 TtREL. I. 99. c. 120. – Dr. Bodonhelyi József Missziói Bizottsághoz intézett levele.
 TtREL. I. 99. c. 120. – Nagyerdei Református Egyházzsónak Községi Hivatalának missziói jelentése

- TtREL. I. 99. c. 120. – Nagyerdei Református Egyházrészi Körzet Tanácsának ülése – 1942. május 13.
- TtREL, I. 99. g. 113. – Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templómépítő Bizottság XI. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1938. december 16.
- TtREL, I. 99. g. 113. – Debreceni Egyházkerület iratai, Gazdasági bizottsági iratok. Kivonat a Templómépítő Bizottság IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. 1938. szeptember 27.
- TtREL. II. 2. c. 49. – Kivonat az Egyetemi Tanács 1945. december 20-i IX. rendes ülésének jegyzőkönyvéből

Magánarchívum:

Szenes László Püski Lajosnak és feleségének írott levele

Egyetemi források:

- A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Almanachja és Évkönyve az 1941/42-es tanévről, Debrecen, 1942.
- Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei az 1941/42-es tanévről – 1941. november 28-i II. rendes ülés jegyzőkönyve

Sajtóanyag:

- Függetlenség, 1943. április 11. 7.p.
- Vasárnap – református gyülekezeti hetilap. xxviii. évf. 20. sz. Debrecen, 1942. május 10.
- Magyar Távirati Iroda. 1939. június 15. 0 óra 10 perc

Szakirodalom:

- BARCZA József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988.
- DEZSŐ Kinga Julianna – „Lászatok hozzá, és építsétek föl Istennek, az Úrnak szentélyét” (A Debreceni Református Egyetemi Templom építésének története). In. Gerundium, 8(4), 52–70. 2017.
- HORVÁTH Attila – Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban (A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2.). Lícium-Art Könyvkiadó- és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 2014.
- KEREPESZKI Róbert: Feszültségek az egyetemi templom építése körül 1938-ban. In: Gerundium: Egyetemtörténeti közlemények, 2011/1–2.
- SIRÓ Béla – Debrecen megpróbáltatásai. Természeti csapások, járványok, háborúk. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007.
- SZABADI István (szerk.) – Krisztusban nyert erő I. – A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945). Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2016.
- TOKODY Gyula (szerk.): Debrecen története IV. Debrecen, 1986.
- VERESS Dániel – Dór, ión, kalotaszegi: A debreceni egyetemi református templom tervpályázata, 1938. In. Studia Litteraria, 60(1–2), 134–175. 2021.

Csokonai-hagyomány a Dóczi református leánynevelő intézetben – Tili néni és a Lilla-teák

Fogarassy Zoltán

történész, könyvtáros, TRE Dóczy Gimnázium, Debrecen

A Debreceni Református Kollégium értesítői 1870-től számolnak be az Önképző Társulat Csokonai estjeiről, már mint régebb óta gyakorolt szokásról. Az ünnepélyeket minden év december 5-én tartották a Kollégium dísztermében, szerényebb rendezés esetén valamelyik tanteremben. A műsoron víg- és komoly szavalatok, a Főiskolai Énekkar (Kántus) előadásában Csokonai megzenésített versei és a költő életét, jelentőségét bemutató felolvasások, előadások szerepeltek. A programokban rendre visszatérő név Csokonai múzsája, Lilla, hol mint a megzenésített versek címzettje, hol mint az előadások tárgya. Ezek a megemlékezések nem maradtak az iskola szűk keretei között, hanem a város művelt közönsége számára is látogatható és látogatott kultúr-eseményei közé tartoztak. Az estek bevételét, mint általában, itt is a tanuló ifjúság céljaira fordították.

Mindjárt 1871-ben kiemelkedő alkalom társult a rendezvényhez, a Csokonai-szobor avatása. 1890-ben a Kisfaludy Társaság is képviseltette magát az ünnepélyen.

Az Egyetem megalakulásával a Csokonai-ünnepélyek szervezését átvette az egyetemi ifjúság, de ugyanazzal a lelkesedéssel rendezték meg ezután is.

Csokonai-kultusz a debreceni felsőbb leányiskolában

1891-ben a debreceni református leánynevelő intézet is elindult a rendes, nyilvános, államilag elismert felsőbb leányiskolává válás útján. Ennek jegyében meghonosodott a tanulók bevonása a város, az egyház kulturális életébe, a különböző megemlékezésekbe. Az első tanításon kívüli, Csokonaival kapcsolatos esemény az iskola életében a Tanítónőképző Önképzőkörének 1901-es, a költőnek szentelt ünnepélyes ülése volt. 1904-ben, halálának 100. évfordulóján, majd 1910-ben Koncz Aurélné Karácson Otília, ahogy városszerte ismerték: Tili néni, még mint magyartanár vezetésével koszorút helyeztek el sírjára. Ugyanebben az évben, születésnapján megtekintették a Kollégium Csokonai ereklyéit. A magyartanár Koncz Aurélné Karácson Otília különösen a líra iránt vonzódott, életrajzírója – Dóczi intézeti tanártársa, Uray Sándor református lelkész – kéziratosa munkájának a tanárt bemutató része három költőt emel ki Tili néni pedagógusi

pályája ismertetésekor: időrendben az első Csokonai Vitéz Mihály volt.¹ Koncz Aurélné nem csak a költő komoly, filozófiai mondanivalót tartalmazó költeményeit emelte ki, hanem a diáklányok érzelmvilágához közelebb álló vígeposzait is behatóan ismertette. Tanításában mindig fontos helyet kapott a tárgyalt költeményeknek nem egyszerű felolvasása, hanem művészi érzékről tanúskodó előadása is.

Az 1910-es évek elejétől élt az Önképzőkör a lehetőséggel, hogy az érdeklődő diákok ott lehettek a Csokonai-kör felolvasásain.

A Debrecen kulturális életét mintegy 50 évig alakító, az 1920-as évekig meghatározó egyesületet 1890-ben alakította a város értelmiségi, tisztviselő polgársága. Legfőbb törekvése Csokonai kultuszának megteremtése és ápolása, ezzel Debrecen nemzeti, kulturális jelentőségének kiemelése volt. A Kör és tagjainak művelődési eszménye a reformkorban született nemzeti kultúra és irodalom volt, az Arany és Petőfi nevéhez köthető népi, nemzeti iskola, a szabadságharchoz kapcsolódó hagyományok. Ezekhez viszonyítva értékelték minden kulturális törekvést. Eszményeikhez való viszonyulásuknak két meghatározó eleme volt: a rajongásig vitt szeretet a nemzeti kultúra iránt, és ebből következően a kritikai különbségtétel érzékének hiánya. Kulturális eszményeik mentén a nemzeti egység megteremtésére törekedtek – ehhez a Csokonai-kultusz alkalmasnak is tűnt –, ugyanakkor elítéltek, sőt egyenesen károsnak tartottak minden ettől eltérő irányt. Konzervatív alapállásukból következően a kultúra állami támogatását, irányítását tartották célravezetőnek, mert az nevelő, tudatformáló szerepet szánt a művészetnek, irodalomnak. Ezzel együtt nem néztek szembe igazán a kor társadalmi kihívásaival sem. Részben ez vezetett támogatottsága, az érdeklődés csökkenéséhez, részben az, hogy a Kisfaludy Társasággal szemben feladta önállóságát, a vidéki kultúra szervezésének, irányításának igényét, illetve az a körülmény, hogy a város hivatalnok-értelmisége nem a kulturális életben való szerepvállalást tekintette önazonosságá kifejezőeszközének, hanem a hivatali pozíciót. A nők társadalmi szerepvállalása szempontjából mégis előrelépés a Kör működése. Ennek okát abban találhatjuk, hogy programjainak, felolvasó estjeinek látogatói körében nagy számban voltak az értelmiségi középosztály hölgyei, így ha áttételesen is, a nők is alakították, formálták a város kulturális arculatát. Alig néhány kötetet megjelentető sorozatukban kiadták a dóczi diákból a két háború közti korszak elismert és népszerű írójává váló Szentmihályiné Szabó Mária elbeszéléseit is. Tili néni 1909-ben lett a Csokonai Kör rendes tagja.

Később az Intézet tagozatainak önképzőkörei Csokonai sírjánál rendszeresen elhelyezték a kegyelet koszorúját és visszatérően megemlékeztek a költőről ün-

---

¹ Uray Sándor: *Tili néni. Koncz Aurélné Karácsony Ottilia életműve és pedagógiája*. Kézirat a Debreceni Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirat-tárában. R3322 (A másik két költő Petőfi és Arany volt.)

nepi üléseken. Ezek közül is kiemelkedett az 1923-as, születésének 150. évfordulóján a Csokonai Színházban tartott ünnepi műsor, amelyen Péterffy László helyettes igazgató, a leánygimnázium magyartanára rendezésében adták elő a Dorottyát. A következő évben is a színház adott otthont az Iskola Csokonai-ünnepélyének, ahol Szávay Gyula külön erre az alkalomra írt jelenetét is bemutatták a növendékek.² Tili néni, kora általánosan uralkodó pedagógusi előítéletével szemben – mely hajlamos volt a színházban csak az ifjúság erkölcsére károsan ható intézményt látni – talán némileg meglepő módon, felismerte annak hasznos, tanító oldalát is, sőt kulturáltan szórakoztató szerepét is, megértve fordult a színjátszás felé. 1932-ben a Színjátszó Egyesület a Csokonai Színházban nagyszabású ünnepi műsort szervezett a magyar színjátszás ünneplésére, ahol ő tartotta a megnyitó előadást, értekezve a magyar színészet múltjáról és jelenéről. Az est bevételét a debreceni színház-színészek segélyezésére fordították. Hajdon korában ő maga is részt vett kulturális, jótékony előadásokon szavalataival. Ezért is fordulhatott a költő drámai művei felé érdeklődéssel, tanította azokat, különösen a *Dorottya avagy a dámák diadala a farságon* című vígposzt oly alaposan diákjainak. Csokonainak ezt a művét Uray szerint „irodalmunk egyik legjelesebb terméké”-nek nevezte.

A Lilla-teák

1925-ben Koncz Aurélné Karácson Otília gimnáziumi igazgató életre hívta a Volt Iskolatársak Szövetségét. (Alakulása megelőzte a Kollégium öregdiákszervezetét.) Elsődleges célja az Intézet új épületének felépítéséhez szükséges anyagi források előteremtése volt, majd – ennek 1929-es részleges megvalósulásával –, amellett, hogy tovább folytatta a gyűjtést az építkezésre, a rászoruló diákok segélyezése lett. Ehhez megfelelő eszközt talált egy műsoros-estély sorozat elindításában. A farsangi-báli szezonba illeszkedve a város legelőkelőbb szórakozó helyén, az Aranybika szállóban, annak is a nagytermébe (a későbbi Bartók-terem) hirdette meg a Szövetség 1931. december 6-ra első teaestélyét, ahogy a szervezők, minden bizonnyal Tili néni, a Szövetség elnökének hatására elnevezték: a Lilla-tea táncestélyt. Csokonai iskolájával, a Kollégiummal való

² Az ünnepély részletes programját a Debreceni Újság 1924. április 8-i száma is közölte:

1. Magyar nyitány, előadja a 11. gyalogezred zenekara
2. Szávay Gy.: Kis leányok-nagy leányok
3. Csokonai: A tihanyi ekhóhoz, előadja a leányközépiskola énekkara,
4. Csokonai: Alku, páros jelenet
5. Csokonai: Dorottya, Péterffy L. rendezésében
6. Csokonai: Búcsúvétel, páros jelenet
7. Csokonai: A reményhez, előadja az iskola énekkara
8. Endrődi Sándor: Anakreoni dal.

testvéri jó viszony érződik az eseményt hírül adó felhívásban is: „Szeretettel várja a Szövetség a társegyesületek tagjait is. Az »Öregdiákok« egyesületének tagjait is, mert hiszen a Kollégiumi Öreg Diákok egyesületének és a Dóczy Volt Iskolatársak Szövetségének célja egy s így kéz a kézben velök együtt kíván munkálkodni társadalmi, kulturális és a jótékonyági téren.”³ A Szövetségből külön rendezőbizottság, ún. vigalmi bizottság alakult az est megszervezésére. Vezetője Sallay Lajosné volt. A mintegy 30 „háziasszony” és „házikisasszony” mindegyike saját asztaláért, az oda meghívott vendégekért felelt. Az estélyen megjelent a város és a megye közéletének teljes vezérkara: a főispán, a polgármester, a városban állomásozó katonaság tisztikara, élén a dandárparancsnokkal, a középfokú oktatásirányítás vezetői (tanfelügyelő, tankerületi igazgató), számos középiskola igazgatója, és több egyetemi tanár, a katolikus egyház és társulatok vezető képviselői is. A műsort, a táncokat az Intézet növendékei mutatták be, előzőleg a testnevelő tanárok tanították be azokat.⁴ Az alkalom a dóczista lányok közül sokak elsőbálja is volt, ahol szülői és tanári felügyelet mellett szórakozhattak, és fogadhatták a város tanuló fiatalembereinek, a Kollégium, az Egyetem és a Gazdasági Akadémia növendékeinek táncfelkérését, udvarlását. A bál dóczis résztvevői, a műsorban szereplőkön kívül, érthető módon jórészt a debreceniek közül kerültek ki. Kevesen engedhették meg maguknak, hogy a jelenlétben, a báli ruhán túl még a szállás költségeit is kifizessék. A magyaros zenét, mint a későbbiekben is, Kiss Béla zenekara szolgáltatta, de jazz-együttes is szórakoztatta a mintegy ezer egybegyűltet.⁵ A bál hajnali 4 óráig tartott.

1934. február 9-én, a IV. Lilla-tea vendége volt a Debrecenben tartózkodó Bethlen István gróf, volt miniszterelnök is. Ettől az évtől kezdve, ahogy az újságok fogalmaztak, „a rendezés élén... már a fiatalabb nemzedék állott, élükön dr. Tóth Gyuláné, dr. Papp Ferencné, dr. Dóczy Gedeonné”.⁶ Hozzájuk csatlakozott a következő évben Adamcsik Ferencné, dr. Vekerdi Béláné a Dóczy polgári leányiskolájának igazgatónője, és Sipos Mária leánygimnáziumi tanárnő.

Az utolsó Lilla-teát 1939. február 11-én tartották meg, épp olyan nagyszabású, látványos és művészi keretek között, mint az induláskor. A belépti díj 1 pengő volt, teajeggyel 1 pengő 50 fillér, illetve volt 80 filléres diákjegy is. Az est bevétele, mint más jótékonyági programoké, a felülfizetésekből származott.

Mennyi bevételt hoztak a Volt Iskolatársak Szövetsége számára a Lilla-teák? 1935. április 3-án a gimnázium tanárkari jegyzőkönyve közli, hogy az az évi

³ Debreceni Újság (DÚ), 1932.02.06.

⁴ A sajtó beszámolóí szerint. A táncoktatásban, a diákemlékezés szerint is, minden bizonnyal részt vett Perczel Karola is.

⁵ DÚ, 1933. 01. 21.

⁶ Református egyház tanítóképző intézete, gyakorló iskolája és internátusa Értesítője az 1933/34. tanévre 26.

addigi bevételekből 1000 pengőt adományoz a Szövetség az iskolának.⁷ Az 1936. március 20-i jegyzőkönyv 2000 pengős támogatásról számol be.⁸ A korai dátumokból azt sejtethetjük, hogy az adományok döntő részben a farsangi időben megrendezett Lilla-teák bevételeiből származtak. 1937-ben az év végi kimutatás az az évi Lilla-tea és kávédelutánok együttes bevételét 2712 pengőben adta meg.⁹ A következő, 1938-as év ugyanezekből származó bevétele 3000 pengő volt, illetve ez évből ismert, hogy a Lilla-teából befolyt tiszta haszon 1551 pengő 80 fillér volt.¹⁰ (Ebből következtetve a Lilla-tea előző évi nyereségét 1400 pengőre becsülhetjük.) Az 1939. évi, utolsó Lilla-tea tiszta bevétele 1110 pengő volt.¹¹

A 2. világháború azonban véget vetett az alig 10 éves hagyománynak. A háborús körülmények között már szó sem lehetett, talán visszatetsző is lett volna egy ilyen zenés-táncos mulatság tartása, éppen egy egyházi intézmény részéről. 1940-től Némabál elnevezéssel szervezett összejövetellel, már csak iskolai keretek közt tartott kulturális műsorral igyekeztek a Szövetség, s ezzel végül is az Intézet céljaira gyűjteni. Az 1943/44-es tanévben már ez is elmaradt, ún. néma-bál-pótló gyűjtéssel igyekeztek lehetőséget teremteni a segélyezésre.

A volt növendékek, ha emlékeik meg is fakultak, ha egyesek szükségszerűen is, még időskori visszaemlékezéseikben is megemlékeztek a Lilla-teákról.¹²

Többen az alábbiakban szedték össze emlékeiket.¹³ Ha az emlékek itt-ott megfakulva ellent is mondanak a tényeknek, mégis érdemes idézni, hogyan élt a Lilla-tea majd 60 év múltán is az egykori diákokban:

„Feljegyzések a régi református Dóczi Leánygimnázium évenként megrendezett »Lilla-tea« megtartásáról.

Keletkezése idejét nem tudták a régi diákok megmondani. Neve, a Lilla-tea onnan ered, hogy a paralell református főgimnázium (tisza fiútanulók) részére évenként volt egy »Csokonai-est«. Csokonai szerelméről, Lilláról nevezték el aztán az évenkénti bált Lilla-teának. Helye az Aranybika nagyterme. Időpontja évenként február 16-án du. ill. este, Lilla napon történt. Az est jótékonyági rendezvény volt. Az elbeszélők szerint a szülők belépő díjat nem fizettek. Gondolom, így önkéntes ajánlásokból fedezték az est költségeit. A közönség nagy része a

⁷ TtREL I. 120. d. 15. k

⁸ TtREL I. 120. d. 16. k.

⁹ MNL HBmLt. X. 301.59.

¹⁰ uo.

¹¹ A Debreceni Református Dóczi Leánynevelőintézet Leánygimnáziumának évkönyve az 1938/39. iskolai évről 49.

¹² A Lilla-teák emléke bekerült a kortárs magyar irodalomba is. A debreceni kötődésű Térey János: *Jeremiás avagy az Isten hidege* című drámájában is megemlíti.

¹³ Kézirat a DRE Dóczy Gimnáziuma birtokában.

szülőkből, a kinnlakó tanulókból, ezek hozzátartozóiból, pártoló tagokból, tanárokból, egyházi kapcsolatok résztvevőiből álltak.

A műsor világi volt, s nem töltötte ki a szokásos műsoridőt, csupán bemutató táncok voltak, színpadon egyéni produkciók. A betanító tánctanárnő Perczel Karola volt. Osztálytársaim emlékeznek arra, amikor a Szentiván-éji álomból adtak elő táncjelenetet, Horváth Erzsébet balettszáma a János-bogárka csak csillogó-villogó balettprodukció közben ébredezni kezdtek a virágjelmezekbe felöltöztetett kisebb tanulók. (Pl. kék ruhába, nefelejcsként Tóth E.) A gimnázium igazgató Péterffy László lánya gyönyörű balett szólóval mutatkozott be egy alkalommal a műsorban. Baletteztek még Bartha Sári és Juhász Iza tanulók is egy-egy alkalommal.

A műsor után következett a bál, tetszés szerinti öltözékben. A szülők közben a folyosókon egymást kínálgatták a magukkal hozott süteménnyel. A bál szépsége, rendezettsége különleges eseményt, szint adott a város téli évadban rendezett eseménysorozatának. Több volt, mint diákbál. Noha középiskolai rendezvény volt, egyenértékű volt a jogászbállal vagy az orvosbállal.

A bál résztvevői a város elit tagjaiból álltak, a szülőkön kívül. A lányok szüleikkel vagy édesanyjukkal vehettek részt rajta. A zenét cigányzenekar szolgáltatta, természetesen a város legjobb együttese.

A bennlakó tanulók ezeken a bálokon nem vehettek részt. Vidéki szüleiknek nem volt lehetősége a báli körülmények megteremtésére. Gondolok itt a szállás, báli öltözék, szülők ünnepélyesebb megjelenése, sütemények, tészták elhelyezése, kínálgatása lehetőségére. A szülők nem is ismerték a kinnlakó tanulók szüleit, nem lévén szülői értekezletek. A növendékek kb. csak 20 %-a volt vidéki, pl. az 1936-44-es osztályban.

Emlékezetem szerint a Lilla teák az 1940-es évek háborús hangulata miatt maguktól megszűntek.”

A reumatológiai kutatás LEGO kockái

Szekanecz Zoltán

reumatológus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

Bevezetés

Nagy örömmel és megalapozottsággal vettem át az MTA DAB Pro Scientia érmét. Szívvel köszönöm az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság elnökségének, hogy méltónak talált e kiemelkedő díjra.

Egész eddigi szakmai munkásságomat a reumatológiának, a betegellátásnak, a reumatológiai kutatásnak és az oktatásnak szenteltem. Számos meghatározó mesterre, munkatársra, barátira, eseményre emlékszem. Emellett azonban szerepek a családommal programokon részt venni, utazni, kulturális eseményekre járni, és – talán meglepő módon, öreg fejjel – LEGO-zni is. Úgy gondolom, ahogy LEGO-zás közben a végső építmény lassan, fokozatosan tárul a szemünk elé, egy szakmai, tudományos életút ugyanígy, kockákból, mint alkotóelemekből épül fel.

Küldetésem – munkatársaimmal együtt

Tanszékünk, a Debreceni Egyetem ÁOK Reumatológiai Tanszék mottója, és egyben ars poeticája: „XXI. századi betegellátás, kutatás és oktatás szimbiózisa a betegekért.” (1. kép)

1. kép: Mottónk és ars poeticánk

Ez a hármas követelmény, melyet mestereimtől tanultam, végig kísért magam és munkatársaim pályafutását. Ma a betegeket nem „csak” kezeljük, hanem – ellentétben az évtizedekkel ezelőtti lehetőségeinkhez –, lehetőség nyílik a remisszió, ritkán a teljes gyógyulás elérésére, a funkció és munkaképesség visszaszerzésére, az életminőség javítására, akár a teljes élet visszaszerzésére. Akár előre meg is jósolhatjuk az általunk kezelt betegségek kimenetelét, azt, hogy az egyre hatékonyabb gyógyszereink kiben hogyan fognak hatni.

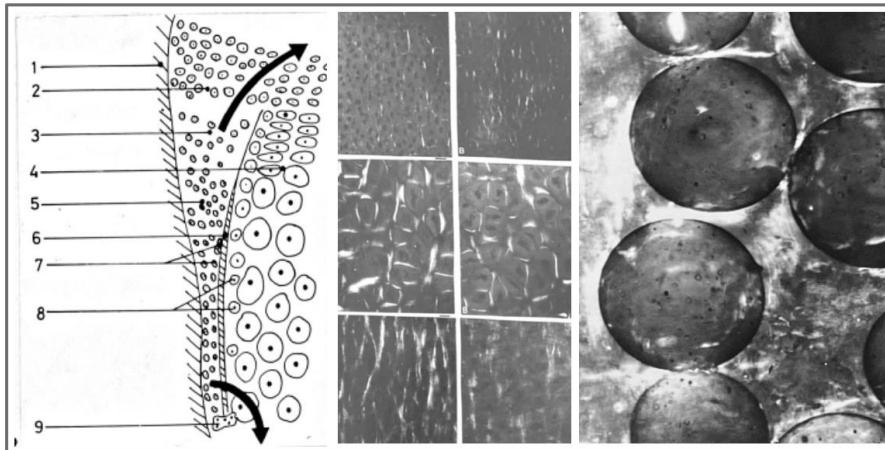
Diákkörös évek

Szerencsésnek mondhatom magam. Kiváló mestereim voltak (2. kép), és már egyetemi diákkörösként, Módis László professzor (2. kép) irányítása mellett, a porc kutatással foglalkoztam. Azaz, már az egyetemi évek alatt közel kerültem a mozgásszervekhez, azok kutatásához.

2. kép. Mestereim: Szegedi Gyula, Módis László, Alisa E. Koch, Yehuda Shoenfeld és Ann Ager

Harmadévtől kezdve 3 évet ténykedtem az akkori DOTE Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézetében, ahol a kutatás mellett demonstrátor is voltam. Csirkeembrió végtagtelepben, a Hungarikumnak számító polarizációs mikroszkópos technikával vizsgáltuk a porc kötőszövetének szerveződését. Kollagén gélekkel modelleztük a kötőszövetet, és üveggöngyökkel a porcsejteket (3. kép).

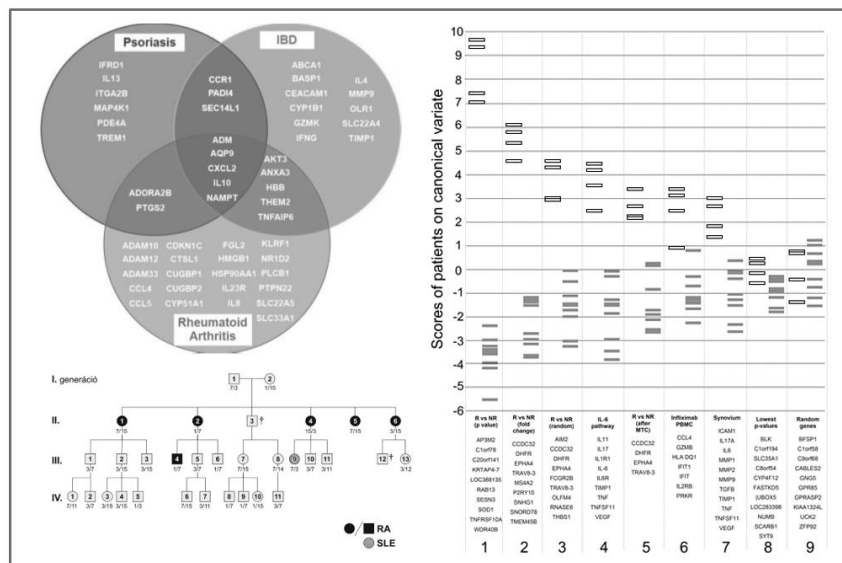
3. kép. Diákköri kutatás: az embrionális porc szerveződése, polarizációs mikroszkópos vizsgálata és kollagén géllal való modellezése

Ötödéven, párhuzamosan, későbbi munkahelyemen, a III. sz. Belgyógyászati Klinikán is TDK-zni kezdtem, ahol Szegedi Gyula professzor úr (2. kép) és Dr.

Zeher Margit irányítása mellett a primer és szekunder Sjögren-szindróma klinikumát vizsgáltuk.

A rheumatoid arthritis kialakulása

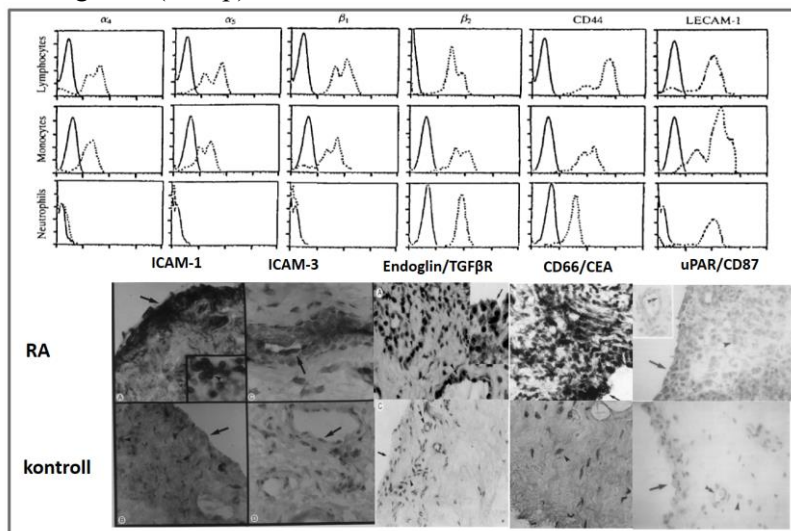
A diploma megszerzését követően, 1988-ban kerültem a III. sz. Belklinikára, ahol először TMB ösztöndíjasként, majd szakorvosjelöltként dolgoztam. A betegellátás mellett már ekkor bekapcsolódtam a hallgatók magyar és angol nyelvű oktatásába, és elkezdtük a reumas sokizületi gyulladás (reumatoid arthritis; RA) patogenezisének kutatását. Ez a betegség a mai napig a kutatómunkám középpontjában áll. Új adatokat szolgáltatunk az RA genetikai és genomikai hátteréről, a környezeti tényezőkről (dohányzás, alkoholfogyasztás, D-vitamin) és az autoantitestek, elsődlegesen az anticitrullinált fehérje antitest (ACPA) szerepéről. Több közlemény formájában mutattuk be eredményeinket, többek között a *HLADRB1*, *IL23R*, *PTPN22* gének szerepéről, az RA, pikkelysömörös és gyulladásos bélbetegségek patogenezisében szerepet játszó közös és egyedi „gyulladásos” gének jelentőségéről és a gyógyszerek hatásával összefüggő farmakogenomikáról (4. kép). Utóbbi esetben olyan géneket kerestünk, melyek esetleg előre jelezhetik, hogy egy adott gyógyszer RA-ban hatni fog-e vagy sem. Az ORFI-val kollaborációban bemutattuk több RA-s és SLE-s (lupuszos) beteget tartalmazó család genetikáját is (4. kép).

4. kép. Genetikai és genomikai kutatások: gyulladásos gének, családfa-genetika és farmakogenomika

Az autoimmunitás tekintetében az anticiklikus citrullinált peptid (CCP) 2. (CCP2) és 3. (CCP3) generációs módszereit és az anti-mutált citrullinált vimentint (MCV), valamint ezek genetikai meghatározottságát is vizsgáltuk. Hazai betegeinken, elsőként, összekapcsoltuk a három tényezőt (genetika, környezet, autoimmunitás). Ezek a munkák részben jelenleg is folynak.

Időközben lehetőségem nyílt néhány külföldi tanulmányútra is, melyek során az RA patogenezisének korai folyamatait (gyulladásos sejtek letapadása [adhéziója] és az ízületi belhártya [szinovium] szövetébe történő bevándorlása, a sejtek iránt kemotaxist kifejtő gyulladásos fehérjék [kemokinek] szerepe) kutattuk (5. kép). 1990-ben fél évet a Manchesteri Egyetem Immunológiai Intézetében, illetve 1992–1993-ban 20, majd 1996-ban újabb 3 hónapot a chicagói Northwestern Egyetem Reumatológiai Intézetében töltöttem vendégkutatóként. Manchesterben Ann Ager professzor asszony vezetése mellett több, a sejtadhézióban részt vevő integrinnek a fehérvérsejtek körforgásában és vándorlásában betöltött szerepét vizsgáltuk (5. kép).

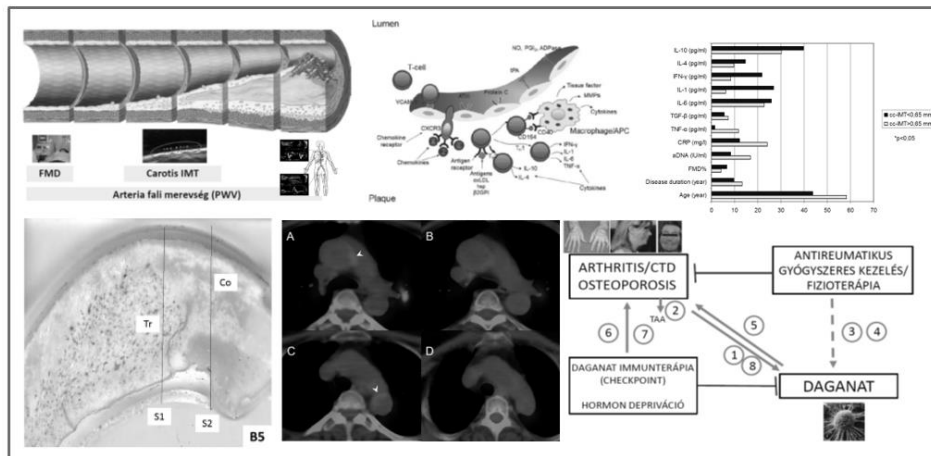
5. kép. Adhéziós homing receptorok expressziója immunsejteken (Manchester, felső kép); adhéziós molekulák az RA és kontroll synoviumban (Chicago, alsó kép)

Chicagóban Alisa Koch professzor asszony irányításával a kemokinek, adhéziós molekulák és a szinoviumban zajló új ér képződés (angiogenezis) számos aspektusát kutattuk RA-ban és más autoimmun gyulladásos betegségekben (5. kép). A kutatások transzlációs jellegét mutatta, hogy Angliában integrin peptidokkal, az Egyesült Államokban pedig kemokin ellenes antitestekkel végeztünk, állatmodellekben kezdeti, a gyógyszeres kezelésre vonatkozó vizsgálatokat. Az 1995-ben megvédett kandidátusi, és a 2001-ben elkészült MTA doktori értekezéseim is nagyrészt ebben a témában születtek. A külföldi tanulmányutak

nemcsak a tudományos előmenetel és a fokozatszerzés érdekében voltak fontosak, hanem a nyelvtudás fejlesztése mellett, a nemzetközi tudományos körforrásba való bekerülés, a kollaborációs kapcsolatok kiépítése szempontjából is. Sok kedves barátot is szereztem. Alisa Koch professzor asszonyt pedig a Debreceni Egyetem díszdoktorrá avatta.

Az arthritisek társbetegségei és a célzott terápia hatásai

A Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Karán 2001-ben jött létre az első Reumatológiai Tanszék, melynek vezetőjévé válhattam, és vagyok ma is. Ettől kezdve indult meg a „csapatépítés”, és körülvéve szakmailag és emberileg is kiváló munkatársakkal, megkezdhettük az önálló tudományos, oktatási és klinikai munkát. A reumatológiai betegek érdekeit végig szem előtt tartva, a gondozott beteganyag kiváló lehetőséget nyújtott nemzetközi színvonalú alkalmazott kutatások folytatására. Mint szoktuk mondani, „a reumatológiai betegek, mint a mosónők, korán halnak” és sorsukat nemcsak ízületi, hanem társbetegségeik is meghatározzák. Még Szegedi professzor úr útmutatásai szerint kezdtük el, később folytattuk az RA-hoz és más gyulladásos kórképekhez társuló felgyorsult érlelmeszesedés (ateroszklerózis) és megnövekedett szív-érrendszeri (kardiovaszkuláris) rizikó (kardio-reumatológia), a csonttritkulás (osteoporózis) és csonttörés fokozott veszélye, valamint a gyulladásos kórképekhez társuló másodlagos daganatok (onkoreumatológia) kérdésköre. Ezeket az állapotokat munkatársaimmal RA-ban és más autoimmun kórképekben is vizsgáltuk (6. kép).

6. kép. Az arthritisek társbetegségei. Ultrahangos vascularis mérések; a gyulladásos atherosclerosis patogenezise; gyulladásos faktorok összefüggései a carotis atherosclerosisissal; lézer-alapú geológiai mérés csonton; 13F-FDG-PET/CT vizsgálat az aortafalgyulladásának igazolására; az onkoreumatológia összefüggései

A kardiovaszkuláris társbetegségek területén Szegedi professzor úr mellett Yehuda Shoenfeld professzorral (Tel-Aviv) alakítottunk ki szoros tudományos együttműködést. (Később Shoenfeld professzor is egyetemünk díszdoktora lett.) A felgyorsult gyulladással járó ateroszklerózis kialakulásában a hagyományos, klasszikus rizikótényezők (pl. elhízás, dohányzás, vérsírok, cukorbetegség) mellett elsősorban az általánosult gyulladás kóros szerepe emelhető ki. Számos gyulladással járó betegség szerepét vizsgáltuk a kóros vaszkuláris funkció kialakulásában. Kimutattuk, hogy RA-ban és más autoimmun reumatológiai betegségekben a klinikai szív-érrendszeri események jelentkezése előtt kóros éreműködés, a nyaki erek fokozott ateroszklerózisa, és emelkedett artériafali merevség alakul ki. A célzott terápiák (pl. biológiai szerek) kedvező hatását mutattuk ki az érrendszer kórélettani elváltozásaira. Részben saját eredményeinknek is köszönhető, hogy a gyulladás, az artritiszek, mint rizikófaktorok bekerültek a hazai Kardiovaszkuláris Konszenzus ajánlásba is (6. kép).

A csont tekintetében, több hazai és nemzetközi kutatóval együttműködve, a gyulladással járó csontvesztés mechanizmusait vizsgáltuk. Igazoltuk, hogy az RA kezelésére alkalmazott célzott gyógyszerek mérséklék az oszteoporózis mértékét. Geofizikusokkal együttműködve lézeralapú geológiai technikákat alkalmaztunk arra, hogy a kőzetekhez hasonlóan, a csontszerkezetet és a csont ásványianyagtartalmát elemezzük (6. kép).

Sikerült összekapcsolnunk az ateroszklerózist az oszteoporózissal. Ennek keretében artritiszes betegcsoportban párhuzamosan vizsgáltuk a kardiovaszkuláris betegség és gyulladással járó csontvesztés mechanizmusait, biomarkereit, valamint a célzott terápia közös hatásait. Megmutattuk, hogy a PET-CT alkalmas az artériák és a csont-ízület együttes vizsgálatára (6. kép).

Az onkoreumatológia területén pedig, elsősorban húgommal, Szekanecz Éva onkológussal együttműködve, vizsgáltuk az artritiszekhez másodlagosan társuló daganatok, ezen belül a rák és a vérképzőszervi daganatok kialakulását. Ha a gyulladás tartósan áll fenn és nem kezeljük megfelelően, megnőhet a daganatok kialakulásának rizikója. Gondozott betegeinken epidemiológiai adatokat nyertünk. Vizsgáltuk a gyulladással járó kórképekben is emelkedett laboratóriumi daganat-marker-szinteket is (6. kép).

Társadalmi funkciók

Nagy örömmel szolgál, hogy több évtizede szolgálhatom az MTA DAB-ot. Először 2006–2008 között az Immunológiai Munkabizottság alelnöke voltam. 2011-ben választottak az MTA DAB orvostudományi alelnökévé, amely tisztségemet 2017-ig láttam el. 2008-ban DAB Plakettel, 2017-ben pedig DAB kitüntető oklevéllel jutalmaztak. Azóta is aktívan részt veszek a DAB munkájában, így ebbe a sorba illik a most elnyert Pro Scientia érem.

2012-től 8 éven át voltam a Magyar Reumatológusok Egyesülete (MRE) elnöke. Megtisztelő élmény volt az Elnökségekkel, a Vezetőségekkel és minden kedves tagtárssal együtt dolgozni, vándorgyűléseket, pályázatokat szervezni. Ugyancsak örömmel tevékenykedem az MRE Észak-Kelet Magyarországi szekciójában. 2019-ben jelent meg a Reumatológia kézikönyv Nagy György professzor és magam szerkesztésében. Büszke vagyok rá, hogy az Immunológiai Szemle főszerkesztője, valamint Magyar Reumatológia, az Arthritis Research Therapy, a Joint Bone Spine, az Autoimmunity Reviews, a Reumatologia (Varsó) és a Reumatizmus (Zágráb) szerkesztőbizottsági tagja lehetek.

Hatalmas nemzetközi elismerés, hogy az MRE elnökségének és vezetőségének felterjesztésére, 2019–2021 közt a European Alliance of Associations for Rheumatology (EULAR), azaz az európai reumatológiai szervezet főtitkára lehettem, és 2021-ben a szervezet alelnöknek választott. Több hazai vezető reumatológussal karöltve tevékenykedünk az EULAR bizottságaiban és a szakmai ajánlásokat megfogalmazó kutatócsoportokban.

További barangolások – a LEGO puzzle további darabjai

Imádok kongresszusokat, továbbképzéseket szervezni. MRE elnökként nagy szeretettel vettem részt a vándorgyűlések szervezésében, de emellett számos hazai (Debreceni Reumatológiai Oktatási Program [DROP] – eddig 9 alkalom volt, jövőre lesz a jubileumi 10. DROP –, valamint a Magyar Osteoporosis Társaság és a Magyar Immunológiai Társaság kongresszusai) és nemzetközi konferencia (EULAR, American College of Rheumatology, Autoimmunity), továbbképzés tudományos és/vagy szervezőbizottságában vettem részt a reumatológia terén és azon kívül is (pl. COVID-19). De ugyancsak nagy odaadással szervezem az osztálytalálkozóinkat, családi összejöveteleinket, sőt rock-koncerteket is.

Számomra fontos az esztétika és az emlékek, művészeti tárgyak gyűjtése. Nagy öröömre szolgált, amikor a Tanszék részére, a betegek és munkatársak örömére, közszemlére tettük Róth Miksa szecessziós ablakait, a Tanszék bejáratát jelző, egy betegünk által készített tűzzománcot, vagy egy, az épület előtt elhelyezett szökőkutat (7. kép).

7. kép. Róth Miksa szecessziós ablakok a Tanszék folyosóján; tűzzománc felirat; szökőkút; Bükk-szentkereszt; bükk-szentkereszt-tanszéki kirándulás; Balatonkenese

Családommal imádunk utazni. Így lehetőségünk nyílik arra, hogy a hazai és nemzetközi szakmai konferenciákon túl („apa már megint távol van...”) együtt is bebarangoljuk Magyarországot, Európát, és esetenként más földrészek zugait (8. kép).

8. kép. Az utazásainkat megjelenítő térkép

Imádjuk Balatonkenesét és Bükk-szentkeresztet (7. kép). A zene és a színház is a mindenünk. Én ugyan sajnos semmilyen hangszerezen nem játszom, de gyakran járunk rock koncertekre (ahol az első sorokban „csápolunk”) és klasszikus hangversenyekre is. És a sport, elsősorban a foci, a kosárlabda és a tenisz szeretete sem áll messze tőlem.

És ha már beszámolómat a LEGO kockákkal kezdem, azzal is fejezem be. Nálunk, más társasjátékok mellett, a LEGO-zás, elsősorban nevezetes épületek, járművek összerakása soha nem múló szereteten alapuló családi program, melybe még, huszoneves gyermekeink is bekapcsolódnak (9. kép).

9. kép. LEGO építmények

A LEGO számomra nemcsak örömteli kikapcsolódás, hanem a kis epizódokból álló, végül teljessé váló életpálya jelképe is.

10. kép. A Családbarát Kórházi Osztály kítüntető címet 2020-ban nyertük el

Köszönöm családomnak, Családbarát osztályunk munkatársainak (10. kép), mestereimnek, minden támogató barátnak és kollégának az elmúlt évtizedeket és ezt a nagy kitüntetést!

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH)–Debreceni Egyetem (DE) „Középkori Magyarország és Közép-Európa hadtörténete kutatócsoport” 2022. évi műhelykonferenciája

Virágh Ágnes

történész, doktoranda, Debreceni Egyetem

*Az ELKH–DE „Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport” 2022. december 15-én tartotta első műhelykonferenciáját a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében. Kezdeményezésünkkel nem az eddigi eredmények bemutatását, hanem a folyamatban lévő kutatómunkát kívántuk a középpontba állítani. Az elhangzott előadások többsége ugyanakkor korábbi kutatási eredményekből is táplálkozott: több előadó a kutatócsoport előzményének tekinthető Lendület-program (a Debreceni Egyetemen működő *Memoria Hungariae: „Magyarország a középkori Európában” Kutatócsoport*, 2014–2019), és az azt közvetlenül követő Tématerületi Kiválósági Program („A középkori magyar hadszervezet forrásai Európában, 1301–1437”, Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, 2019–2023) tagja volt. A Lendület-program céljairól a Debreceni Szemle 2014. évi, 3. számában lehet bővebben olvasni.¹*

A jelenlegi kutatócsoport munkájába ugyanakkor olyan fiatal kutatók is bekapcsolódtak, akik doktori témájuk kutatása révén tudják gazdagítani a középkori Magyarország hadtörténetét. A kutatócsoport, amelyet Bárány Attila, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének egyetemi tanára vezet, öt belső taggal, és több külső, megbízott kutatóval kiegészülve 2027. december 31-ig működik ebben a formában. Egyik fontos vállalásunk arra irányul, hogy éves szinten forráskiadványokat jelentessünk meg a középkori magyar hadtörténet külföldön található, tagjaink által feltárt forrásairól (oklevelek, követjelentések, krónikák, ikonográfiai és tárgyi emlékek, pecsétek).

A műhelykonferencia programjának a menete többnyire kronologikus volt, mivel minden kutató a saját kutatási témájából kiindulva mutatta be terveit a következő hónapok munkájára. Tematikus egységeket ezért nem is állítottunk fel. A referátumok által tárgyalt időszak II. András kereszties hadjárataától a velencei Marin Sanudo 16. század eleji *Diarii*-jáig terjedt. Bemutatásom a konferencia napirendjét követi.

---

¹ Bárány Attila „Magyarország helye és képe a középkori Európában”. (A 2014-ben az MTA Lendület II. pályázaton nyertes program célkitűzéseinek ismertetése és kutatócsoportjának bemutatkozása), *Debreceni Szemle*, 2014, 3. sz., 268–274.

Györkös Attila *Egy ismeretlen Mátyás-oklevél a londoni British Library-ből: királyi politika Milánó és Szilézia között* című előadásában Mátyás király egy oklevelét mutatta be. A dokumentum paleográfiai szempontú ismertetését követően kitért annak diplomáciatörténeti kontextusára és hadtörténeti vonatkozásra is. Az előkerült levél tartalmának különlegessége az, hogy az egyik utolsó, Mátyás által támogatott hadi vállalkozásról tudósít.

Pósán László előkészületben lévő, német nyelvű tanulmányának munkafolyamatába adott betekintést (*A Német Lovagrend által a dunai flottának szánt határvédelmi szerep az Al-Duna mentén, 1429–1435*). A Német Lovagrendnek az al-dunai flotta létesítésével kapcsolatos tervezetének vizsgálata a berlini levéltárban található forrásokon alapul. Diplomáciatörténeti érdekesség, hogy a Német Lovagrendnek a flotta létrehozása érdekében a magyar királyi udvarban tárgyalásokat folytató, megbízott tagja még a magyar király, Luxemburgi Zsigmond tanácsadó testületében is lényeges szerepet kapott.

Bárany Attila *II. András kereszties hadjáratának diplomáciai oldala* című referátumában abból indult ki, hogy – bár II. András kereszties hadjárata első látásra részletesen kutatott területnek tűnik –, mindazonáltal rengeteg rész kérdés nem tisztázott még. Az előadó szerint a hadjáratot többféle szempontból érdemes megvizsgálni, a Szentföldről visszatérő királynak például a dinasztikus házasságokra vonatkozó intézkedései azt mutatják, hogy a szentföldi útnak voltak olyan szegmensei, amelyek egyértelműen sikeresnek mondhatóak.

A Lázadók, gyilkosok és erőszaktevők: a zsoldosok megítélése a 14. századi itáliai krónikákban című előadásában Virágh Ágnes két zsoldoslázadást hasonlított össze. Az első, az aversai lázadás, a zsoldosok gazdasági szereplőként való megjelenésére szolgáltatott példát, s a zsoldoskompánián belüli együttműködésre irányította a figyelmet, miközben a második, a barletti az egység megbomlása, s az ebből kialakult zűrzavar és erőszakos tettek szempontjából vizsgálható.

Maléth Ágnes referátuma (*Magyar zsoldosok pápai szolgálatban*) a kutatócsoportunk egyik együttműködő partnerének, a pécsi székhelyű, Kiss Gergely által vezetett kutatócsoportban (*Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár – Papal delegates in Hungary in the XIVth centuries – online database, (NKFIH NN 124763)*)² végzett, forrásfeltáró munkáján alapult. A pápa szolgálatában álló zsoldosok kevesebb fizetségben részesültek, mint a más itáliai városok által felfogadott zsoldosok, emellett maga a zsold ideje is csak egy hónapra szólt, tehát egy jóval bizonytalanabb és kevésbé jövedelmező megélhetési forrást biztosított, mint például a firenzei szolgálat.

Visegrádi Renáta a *Firenzei–magyar kapcsolatok az 1360–1370-es években, a firenzei források tükrében* című előadása elején röviden összefoglalta a Firenzei Állami Levéltárban (Archivio di Stato di Firenze) végzett négy hetes kutató-

---

² A projektről: <https://delegatonline.pte.hu/>, hozzáférés: 2022. december 16.

útjának fontosabb fázisait. Ezen kívül még nyolc magyar vonatkozású, firenzei állami levél tartalmába kaptunk betekintést, amelyek révén Firenze városának a Nagy Lajos királlyal fenntartott szövetségének története ismerhető meg.

A *Motta di Livenza-i csata: egy elfelejtett háború elfelejtett ütközete* című előadása keretében E. Kovács Péter széles forrásbázison alapulva mutatta be a Livenza folyó melletti, 1412-es magyar–velencei ütközetet. A hazai kutatás számára a kunokat illetően fontos értékkel bír, hogy legkésőbbi harctéri alkalmazásukra biztos példa ebben a csatában volt. Az ugyancsak fontos adat, és talán az első a középkori magyar sereg esetében, hogy a zászlók mellett dobokkal vezényelték a katonákat.

Novák Ádám a *Perényi Miklós lovászmester, a Vág folyó kapitánya* címet viselő előadásában Perényi Miklós katonaportróját vázolta fel. A források alapján úgy tűnik, hogy ebben az időszakban a Vág folyó kapitánya elnevezés igen jelentős, nagyobb területiális jogkörrel bíró tisztséget takart.

Véber Zoltán a *Bosnyák-magyar kapcsolatok Hunyadi János korában* című előadása során amellet érvelt, hogy Hunyadinak az egyes bosnyák területek megszerzése érdekében tett lépései kiválóan illeszkedtek a területszerzési politikájába. Az előadás fontos következtetése volt, hogy a törökökkel való érvelés a korszak külpolitikai érvelésének a részévé vált, a raguzaiak is ilyen érveléssel próbálták megnyerni maguknak Hunyadit.

Szovák Márton előadásában (*Marin Sanudo hungarikái Wenzel Gusztávon innen és túl*) rámutatott arra, hogy Sanudo hozzáférhetett a velencei hivatalos iratokhoz is, így tudósításai megbízhatónak tarthatóak. A teljes szöveganyagban számtalan magyar vonatkozású bejegyzés található, az előadó eddig az 1526-i, és az azt követő évek bejegyzéseit fordította és elemezte, azonban a kutatócsoport szempontjából az 1526-os évet megelőző évek híradásai is értékesek.

Az elhangzott előadások alapján a vizsgált terület három nagyobb megközelítési lehetőségét határozhatjuk meg, amelyek lefedik a kutatócsoport tagjai által kutatott témákat. 1) A „diplomácia” tárgykörébe tartoznak a tárgyalások, levelezések, a szövetségesek közötti tudósítások, vagy egy–egy királyságnak, városállamnak az információszerzésre irányuló tevékenysége és gyakorlata. A hadüzenet és a béke kérdése, de egy-egy védelmi stratégia (határvédelem) felállítása és fenntartása szintén ezen témakör részét képezi. 2) A hadtörténeti kutatás másik része a háború közvetlen materiájával foglalkozik: a hadviseléshez szükséges emberi és anyagi erőforrásokkal, a logisztika és a hadtáp kérdésével. 3) A harmadik vizsgálati szint a háborúkkal kapcsolatos, emberi tapasztalatokra irányul: hogyan élték meg a háborút a hadviselők, és amennyiben rendelkezünk a szemtanúk beszámolóival, akkor azok szempontjai is megismerhetők, akik csak közvetett módon, de ugyanúgy egy konfliktus részeseivé váltak. Az előbbi szintek természetesen nem homogén elemzési kategóriák, átfedésben állnak egymással, és ki is egészítik egymást az egyes folyamatok: a logisztika megszervezéséhez

például egy idegen földre vezetett hadjárat során tárgyalásokat kellett folytatni a helyi közösségekkel. Noha hadtörténettel foglalkozunk, nem felejtkezünk el a társadalomról sem, azokról a szokásokról és normákról, amelyek a hadviselés módját és a hozzá kapcsolódó forrásokat alakították.

A bemutatott tervezetek egy részét rövidesen publikálják az előadók, a megjelent publikációkról a kutatócsoport weboldalán adunk hírt (<https://memhung.hu/>). A 2023. évi, zsoldosokról szóló konferencián pedig már nem előadás tervezeteket, hanem komolyabb eredményeket mutatunk be, illetve felvázoljuk a 2024-es év elérendő mérföldköveit, amelyekben a hadi érdemekre koncentrálnak az oklevelek egyik strukturális eleme, a *narratio* alapján.

KÖNYVSZEMLE

Et in Arcadia Ego. A város és a debreceni polgárok
 (Szerkesztette Tankó Attila) A kiadást gondozta a Dr. Genersich Antal
 Alapítvány. Budapest – Debrecen – Beregszász 2022. 208 lap

A Tankó család egy híján 110 éve – amióta Tankó Béla (1876–1946), a szászvárosi gimnázium tanára, a kolozsvári egyetem magántanára, 2014-ben professzori kinevezést kapott a nem sokkal korábban alapított Debreceni Egyetemre –, folyamatosan jelen van városunk szellemi életében. Fia, ugyancsak Béla (1905–1974), szakítva az apa bölcsész (filozófiai) elkötelezettségével, a természettudományokat választotta, és a Debreceni Egyetemen a biokémia oktatásának és szervezeti egységének (tanszékének) megalapítója lett.

Az unoka, Tankó Attila az orvosi pályára fordult, s bár elkerült Debrecenből, kötődését a városhoz az édesapjáról elnevezett díj alapításával fejezte ki, amely eredetileg a Debreceni Orvostudományi Egyetem kiváló professzorait volt hivatva jutalmazni, hamarosan azonban – miután az egységes egyetem létrejött – össz-egyetemi díjjá vált, amelyet más tudományágak kutatói is elnyerhettek és el is nyernek.

Tankó Attila debreceni kötődését és a város iránt érzett megbecsülését fejezi ki az a kötet is, amely címében

Kazinczy elhíresült, a debreceni polgárok által, sértődékenyséjükben félremagyarázott, és ezért elutasított véleményét tükrözi, alcímével azonban máris a megbecsülést, a tiszteletet fejezi ki. A főcímet eredeti latin változatában a kötet hátsó borítóján található szöveg magyarázza. Kazinczy Csokonai márvány sírkövére javasolta a magyarra fordítva „Árkádiában éltem én is” feliratot, amiből a hely elnevezését a klasszikus műveltséghez kevésbé, a korabeli lexikon soraihoz azonban („marhalegelő, kiváltképp szamaraknak”) inkább ragaszkodó cívis polgárok sértőnek vélték. Hiába magyarázkodott Kazinczy utólag azzal, hogy a gazdagsága folytán tehetős Árkádia, mint a múzsák lakhelye is nevezetes, az idézet a várost megbélyegző megnyilatkozásként maradt fenn. (Az idézet és a magyarázkodás eredeti forrás helyét a kötet 193. lapján találhatjuk.) Az impozáns formában kiállított kötet azonban éppen azt igyekszik igazolni, hogy milyen kiválóságok éltek (és élnek) városunkban, és milyen környezetet tudtak maguk körül. A tetszetős címlapon a református kollégium egykori emblematikus professzorának, Hatvani Istvánnak az egyetem főépülete melletti parkban található ülőszobra, a református kollégium két nevezetes diákjának, Kölcsey Ferencnek és Arany Jánosnak a kollégium homlokzatán elhelyezett érc emléktáblája, valamint hat egykori diákjának az egyetem főépülete díszudvarán található márvány emléktáblája látható. A hátla-

pon Izsó Miklósnak a ma az Újváros-háza előtt álló egészalakos Csokonai szobra, és a mitológiai témákat kedvelő 17. századi francia festő, Nicolas Poussin (1594–1665), a kötet címével azonos elnevezést viselő (Et in Arcadia ego, a magyar művészettörténet inkább Árkádiai pásztorok címen ismeri) festménye kapott helyet, a kötet címének már említett magyarázatával egyetemben. A Csokonai szobor városunkban közismert, ha tehát alkotóját nem nevezték meg, nem róható fel. A festmény azonban szélesebb körben aligha ismert, így nem ártott volna művészet és mélabús témáját – három pásztor egy leány társaságában egy sírkő feliratát szeretné megfejteni – felfedni, ami viszont sem itt, sem a belső szövegben nem történt meg.

A szerkesztő a kötet elején azokat a munkatársakat, önkénteseket sorolja fel, akik az anyaggyűjtésben, a kötet végén pedig azokat, akik a levéltári anyaggyűjtésben segítségére voltak. Magát a szöveget Polgár Sándornak, a debreceni Tóth Árpád Gimnázium egykori igazgatójának előszava vezeti be. Hivatkozik a szerkesztő, Igazgató Úr egykori tanítványa felkérésére, aminek nyomán lokálpatrióta érzése elsősorban az általa vezetett, s valóban az ország legjobb középiskolái közé emelkedett iskola sikereinek felvázolására ösztönözte. Az iskola diákjai közül számosan jutottak be a különféle diákversenyek, köztük az Országos Középiskolás Tanulmányi Verseny döntőibe, szereztek megbecsült he-

lyezést. Kötődésüket egykori iskolájukhoz – többek között – a megemlékezések és az évfordulós találkozókön való következetes megjelenésük is igazolhatja.

Maga a kötet két részre tagolódik. Első részében (7–79. lap) a kiválasztott nevezetes „polgárok” nevei és életrajzuk, lehetséges debreceni kötődésük többnyire rövid ismertetése sorakozik, a másodikban (80–201.) – általában archív képeslapok segítségével – a város nevezetes helyszíneit ismerhetjük meg. A képeket alapos (6 lap terjedelmű) névmutató követi, majd az utolsó lapon a kiadást támogató Dr. Genersich Antal Alapítvány munkatársainak (Tankó Attila ebben titkári szerepet tölt be), kuratóriumi tagjainak, valamint további, a kötet létrejöttét támogatóknak (így levéltári anyaggyűjtésben segítők sorának) nevei következnek.

A két rész közül a másodikat tekinthetjük átgondoltabbnak, bár egyúttal talán kissé túlrészletezőnek is. A képek jegyzéke (196–201. lap) precízen 30 csoportba osztja őket, minden egyes csoportba nagyjából tucatnyi képet sorolva. Számot nem viselnek, összeadásuknak nem igazán láttam szükségét, az összeállító ugyanis láthatólag arra törekedett, hogy minél több képen mutassa be a város nevezetességeit, sokszor indokolatlan ismétlésekbe bocsátkozva. A gyűjtőnek (a recenzens gyermekkorában – amikor a politika még a szomszédos „testvéri” szocialista országokba is szinte lehetetlenné tette a látogatást –, maga is szívesen szegődött a képeslapgyűjtők táborába),

a célja lehet egyfajta vélt „teljességre” való törekvés, Debrecen mégiscsak korlátozott számú nevezetességei mégis nehezen indokolják a képek ilyen tömegének a bemutatását. Az Aranybikát az e csoportnak szentelt egységben 13 képen láthatjuk (nemcsak a Nagytemplom tornyából szemlélhetjük kétszer is, hanem az épületet teljességében, továbbá utcafrontját jobbról, balról, majd részleteiben is ábrázolva), hogy majd az egyes közeli intézmények csoportjaihoz rendelt képeken újra feltűnjön. A fürdőt és környezetét (Vigadó, csónakázó tó) három csoportban 33 kép mutatja.

A képek között számos olyant is találhatunk, amely városunk ma már nem létező, és a legidősebbek emlékezetéből is eltűnt részleteit ábrázolja. Láthatjuk a Főutcán (akkor Ferenc József út, ma Piac utca) a Kistemplomot az 1907-i szélvihar által még le nem sodort toronysisakjával, az Arany Bika Szálló régi, a Hajós Alfréd által tervezett, és 1914-ben elkészült épület előtt itt álló régi egyemeletes épületét, a Nagytemplom és a Kollégium között egykor álló Szabadság szobrot. Talán az idősebbek még emlékezhetnek az állomáshoz közeli (Deák Ferenc utcai) nagy zsinagógára (két kép is van róla), vagy legalább annak maradványára (az épület a II. világháborúban az állomás előtti térséget ért bombatámadásban sérült meg), amely felújítva (Kodály Zoltán szerint) hangversenyek rendezésére is alkalmas lehetett volna, mégis lebontották. (Pedig hangverseny tartása, akár működő

zsinagógában is, nem ördögtől való gondolat, bizonyoságra, hogy manapság a Kodály Filharmónia kamarazenei hangversenyein, a jóval kisebb Pásti utcai zsinagógában szorongunk.) Kép mutatja a terület – amin azután a Petőfi teret kialakították – romos állapotát is. Más képek a közelmúltra emlékeztetnek, mint az akkor Vörös Hadsereg útjának nevezett Piac utca eredeti elrendezését mutató képek, a kétoldalt, fasorok között futó villamos sínekkel (és a régi villamos szerelvényekkel), a Kálvin téri Udvarház kialakítását megelőzően, szinte a Nagytemplom árnyékában meghúzódó régi épületsor, és mások, mint a nem is olyan régen még meglévő csónakázó tó, amely persze akár nosztalgiát is ébreszthet a vizet nélkülöző városunkban adódó egykori kellemes időtöltésre emlékeztetve. A szerkesztőben fel is ébred ez a nosztalgia. Míg az egyes képcsoportok előtti rövid összefoglalók egy részét helytörténészek, vagy városkedvelő lokálpatrióták írták, esetleg az ő műveikből származnak (P. Szalay Emőke, Gaál Botond, Szögi László, Papp József, Sipka Sándor, a Nagytemplom méltatásában Fekete Károly püspök sorait olvashatjuk), addig másokat maga a szerkesztő látott el kedvesináló sorokkal, nem feledkezve meg utalni személyes élményeire. Így tudjuk meg, hogy az egykori Degenfeld (ma Dósa nádor) téren valamikor ügyességi autós versenyeket is rendeztek, s az egyiken, 1970-ben, kategóriájában T. A. egyetemi hallgató lett a második. Ha a betűk nem lennének

elégé beszédek, a következő, első személyben tett megjegyzés („a serleget őrzöm”), eligazít a tisztázásban. Utal a színháznál vállalt egykori statisztaszereplésére, a városházánál arra, hogy tudatosan kikerülte az árkádos részt, ha arra haladt. A szintén kortárs recenzens is emlékszik rá, hogy az árkádok alatti járdát annak idején „szekunda barlangnak” neveztük, mivel az áthaladás közeli (másnap) elégtelen osztályzatot vetített előre. És esik szó még a Nagyerdei strandon megmártózó Marosán elvtársról, és filmbeli párhuzamáról a Tanú című filmben (kiemelve a Bástya elvtársat játszó Both Béla debreceni kapcsolatait, beleértve a színész testvérének, Both György vegyészprofesszornak a szerkesztő felmenőjéhez, a biokémikus Tankó Bélához fűződő kapcsolatát), a szintén a strandon a férfiszemeket elbűvölő „tinilányokról”, akiknek tudatosan ismétlődő kihívó sétája idején még mintha a vízben úszók is elfelejtettek volna levegőt venni, a Csónakázó tó sekély vízébe fejest ugró, vagy a Pravda lapjai közé cigarettát sodró „felszabadító” szovjet katonákról, bizonyítva a kötet címét, hogy a szerkesztő valóban élt Árkádiában, s nyitott szemmel figyelte annak hétköznapijait is.

A „polgárok” felsorolása Péterffy Árpádnak – az 1996-i első Tankó Béla díjazottnak – előbb a díj átvételére vonatkozó emlékeivel, majd életpályájának bemutatásával kezdődik. Ezt – Virágos Márta korábbi munkáját felhasználva – a díj név-

adójának, a biokémikus Tankó Bélának szentelt sorok követik, hogy az ABC rendnek megfelelően következzenek a nevezetes „polgárok”. Róluk nincs külön jegyzék, számításom szerint egy híján éppen félszázan (49-en) vannak, de itt már nem feltétlenül világos, hogy többségük miért került közéjük. Összetételük nem feltétlenül egyezik a képeken, különösen a két borítólapon sugalmazottakkal, mert míg a borítókön a régebbi, 18–19. századok hírességeit, a képeslapokon pedig a 20. század Debrecenét láthatjuk, addig a „polgárok” néhány kivétellel (mint éppen Tankó Béla vagy Péterffy professzorok) ma is köztünk élnek, a Poussin képen látható pásztorok nevüket még hiába keresnék a sírköveken. De a képcsoportok magyarázatához hasonló szövegrész híján a válogatás más szempontjai sem derülnek ki. Ha a bemutatottakat indító Péterffy professzort követően azt várnánk, hogy a Tankó-díjasok élveznek elsőbbséget, végül ennek sem találjuk nyomát, az életrajzok között elenyésző a számuk, s elismeréseik között az érintettek sem feltétlenül említik elnyerését. Főleg tisztességben megőszült, általában velünk élő, többségükben hetvenes–nyolcvanas éveikben járó kortársaink nevével találkozhatunk. Fele részben orvosok (25 fő), köztük debreceni professzorok, itt tanult vagy innen elszármazott „földijeink”. A többiek lehetnek tudósok, közéleti szereplők, vállalkozók, többségüket akár személyesen is ismerhetjük,

előfordulásukat könnyebben megértjük, mások azonban szinte ismeretlenül jutottak be a sorba. Néha még a bemutatás adata is elavult, mint annál a vállalkozónál, aki azzal büszkélkedett, hogy megvette az Arany Bika épületét. (Az olvasó tekintsen el a konkrét nevek említésétől, hiszen egyetlen bemutatottat sem kívánhatunk kellemetlen helyzetbe hozni.) Tudjuk, hogy a Bika azóta a Matthias Corvinus Alapítvány tulajdonába került (erről a 84. lapon az olvasó is értesülhet), ami nyilván a felkért szereplő anyagának összeállítása után történt. A személyek bemutatása sem egységes, egy részük esetében – nyilván felkérés alapján – első személyben, önéletrajzra emlékeztetve történik, másoknál – külső szerzőre utalva – harmadik személyben, szinte lexikon formában. Sőt akad egy igen fiatal szereplő olyan bemutatkozása is, amely szinte állás hirdetésre való pályázatnak tűnik. Bizony ennél a résznél nagyon elkelt volna a szerkesztői bevezető, a válogatás szempontjainak megadása, de akár a nevek tartalomjegyzékben való felsorolása is, ami ugyancsak hiányzik.

Ha pedig kifogásainknál tartunk, az egyes képek elemzése, magyarázata a rendezettebb második részben is lehetett volna alaposabb. Néha még a már szintén nem fiatal, a város történetét valamennyire ismerő recenziusnak is problémát okozott egyes képek (és a rajtuk lévő részletek) elhelyezése, ami a várost nem ismerőknek, de még a velünk élő fiatalabbaknak is problémát jelenthet.

És bizony a sok segítő és tanácsadó mellett nem ártott volna a várostörténet gazdag irodalmának lapjait is felütni, sőt az olvasót akár egy vázlatos irodalomjegyzékkel a további tájékozódásra bírni. Talán az olyan – az eredeti képeslapokon feltételezhetően így szereplő, de ma már inkább humorosnak mutatkozó, így legfeljebb idézőjelbe kívánczó – kifejezéseket is el lehetett volna kerülni, mint az „önjáró jármű”, a Debrecenben 1910 óta közlekedő villamos képe alatt. Ehhez folyóiratunk egyik régi tanulmánya is segítséget tudott volna nyújtani: Simonyi Alfonz: Lóvasút – gőzvasút – villamos vasút. A debreceni városi villamosvasút rövid története (Debreceni Szemle 2007/1. 82–104). A rövidletű, mindössze négy évig (1902–1906 között) az Emlékkertben álló Szabadságszobor (helyére került a mai álló Bocskai szobor) történetéhez pedig Fazakas Gergely Tamás szintén a Szemlében megjelent cikke tudott volna segítséget nyújtani (Emlékezés az emlékezőkre. A gályarabok oszlopa és a debreceni reformátusság ünneplési gyakorlata a 19–20. század fordulóján, Debreceni Szemle 2020/2. 148–157.).

Ha persze eltekintünk attól, hogy a Tankó Attila professzor által szerkesztett kötetet Klió, a történetírás

műzsája elvárásainak megfelelően kezeljük, hanem ennél könnyedebb műfajba soroljuk, bírálatunk is veszít érvényességéből. Ha nem a precíz, tudós magyarázatokat keressük, hanem a múlt érdekesebb, a kortársak múltó emlékezetével egyébként könnyen kihálásra ítélt elemekre akarunk rácsodálkozni, az Árkádiában éltem én is kötet olvasása bárkit le tud kötni, bárki felfokozott figyelemmel fogja benne olvasni az életleírásokat, és élvezettel fogja szemlélni a régi képeket, s nem kis mértékben fog örülni, ha valamilyen személyes ismerősre, vagy rég elfelejtett városképrészletre bukkan.

A kötet tehát végül – ha nehezen követhető elvek szerint, és kissé elmentmondásosan is állít emléket a város múltjának és jelen kiválóságainak –, fontos szerepet tölthet be történetünk megismertetésében. Gondoljunk arra, hogy idővel a benne szereplők és emlékezetük is a múlt részévé válik, s ez a kötet mindenkori megismerésüket fogja megkönnyíteni. Vegyük kézbe minél többben, és lapozgassunk bele.

ifj. Barta János

történész, professor emeritus
Debreceni Egyetem

Harangi Attila, Löki Viktor:
Debreceni cívisházak és lakóik nyomában
 Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2022. 296 oldal

Debrecen lakóit az utóbbi időben egyre inkább foglalkoztatja a régi cívis értékek – mint az épített örökség, a cívisházak – megőrzésének, megóvásának problémája. A kötet egyik írója – Harangi Attila fiatal építész-hallgató – a város eltűnt és megmaradt cívisházairól írta diplomamunkáját. A másik szerző – Löki Viktor biológus, hobbi a fényképezés – elhatározta, hogy Debrecen összes utcájáról készít felvételeket. A két fiatal tevékenysége bemutatására külön-külön honlapot hozott létre. Munkájukban több átfedés volt, de összefogtak. Jelen kötetben közös eredményeiket adták közre. A könyv pályázati forrásokból jöhetett létre a Méliusz Juhász Péter Könyvtár és a Déri Múzeum támogatásával¹.

A munka értékmegőrző szerepének aktualitását igazolhatja, hogy a városban sorra tűnnek el a régi cívisházak. A szerzők felmérése szerint 2018-tól 2022 végéig 99 cívisházat bontottak le, még 2022-ben is tizenhatot. Több régi ház felújítására is sor került, de egy részüknél megváltoztatták a homlokzatot, eltértek az eredeti színektől, a jellegzetes ablakok helyére osztás nélküli műanyagablakok kerültek. Ezekre a régi, lebontott, átalakított épületekre már csak a régi fényképek, és a még élő egykori lakók elbeszélései emlékeztetnek. Ilyen emlékek után indult útnak a két fiatal, hogy felelevenítsék, megörökítsék az eltűnt, átalakított épületek történetét, és bemutassák a még meglévő cívisházakat a jövő nemzedékei számára is.

A könyv elején fényképekkel illusztrálták, hogy melyik lesz az a 21 épület, amelyet a későbbiekben részletesen bemutatnak. Helyüket térképen is bejelölték, így a várost kevésbé ismerők is meg tudják keresni az adott épületet.

A kötet első részében az olvasó – Harangi Attila révén – megismerheti a cíviseket, a cívis házak tipológiáját. Elmagyarázza a cívis szó fogalmát, jellemzőit, a cívisek és a város kapcsolatát, hagyományait. A cívisházak két fő típusának bemutatását fényképekkel is illusztrálja és azok

változatai is megismerhetők mindenki számára. Ezt hasznosan forgathatják az építőipari technikum, illetve az egyetem hallgatói is. Majd tömör ismertetést találunk a város történetéről, kialakulásáról, a település várossá válásáról, napjainkig tartó átalakulásáról, beleszöve az épületek létrejöttét, fejlődését, átépítését, illetve azok egy részének eltűnését. Megtudható, hogy kutatásának négy évében 80 cívisházat bontottak le, így a könyv kéziratának lezárásakor, 2021 augusztusára már csak 1460 maradt meg a belvárosban. Véleménye szerint 300 olyan értékes ház van, amelyet mindenképpen meg kellene menteni, de ezek közül is már többet lebontottak. Javaslatot is tesz egy cívisnegyed létrehozására. Erre a legalkalmasabbnak a Lorántffy, Kígyó, Ötmalom, Domb és Monti ezredes utcákat tartja, amelyek még ma is őrzik eredeti karakterüket.

Nagy erénye a tanulmányának, hogy építészként többségében mellőzte a szakmai megfogalmazásokat, közérthetően, mindenki számára olvashatóan mutatja be mindezt.

A második rész címe: *Cívis történetek a huszadik és huszonegyedik századból*. Ebben a részben azt a 21 még meglévő, illetve lebontott cívisházat ismerheti meg az olvasó, amelyet a könyv elején beharangoztak. Az egyes házak bemutatásához korabeli közgyűjteményi dokumentumokat (alaprajzokat, gyászjelentéseket stb.), és a szerzők által készített vázlatokat is felhasználtak. A legtöbb esetben megtudható, hogy mikor és

ki építtette, építette a házat, milyen átalakítások történtek, kik laktak benne. Néhány háznál javaslatot is tesznek, hogy az adott épületet hogyan lehetne megmenteni az utókor számára.

A bemutatott cívisházakba a lakók beengedték a szerzőket, ahol interjúkat és fényképeket is készíthettek. A lakók elmesélték a házuk történetét, őseik és saját maguk gyakran nehéz életét, a sérült, vagy romló állapotú épület jelenlegi helyzetét és az ezzel összefüggő terveiket. Az utóbbiakból derül ki, hogy több épületnek már most megpecsételődött a sorsa, nincs esélye, hogy felújítsák, de többnek arra sincs esélye, hogy megmaradjon. De néhány nagyon jó példa is látható, hogy miként sikerült megmenteni, szépen, az eredeti formában felújítani néhány épületet. A lakók megosztották a szerzőkkel a régi, féltve őrzött családi fényképeiket is, így vizuálisan is betekinthez az olvasó a családok életébe, megismerheti az ott lakók szüleit, nagyszüleit és akár dédszüleit is.

Ehhez társulnak Löki Viktor nagyszerű fényképei az épületekről, a házak udvaráról, kapuiról és a lakók engedélyével a lakások belső helyiségeinek felvételei. A dokumentumok, a fényképek és az interjúk révén az olvasó szinte úgy érezheti magát, mintha ő is a helyszínen járt volna a család vendégeként.

A könyv megjelenése után több írás jelent meg a könyvről, sok-sok elismeréssel, és csak egyetlen negatív kritika jelent meg, az sem annyira a könyv tartalmával, mint inkább

szerkesztésével kapcsolatban: „Az interjúk szövege kicsit esetlegesnek tűnik. Sokkal határozottabban kellett volna belenyúlania szerzőnek és a szerkesztőnek a szövegekbe, mert nem attól lesz hiteles egy interjú, ha szinte szó szerint visszaolvashatjuk azt, amit a diktafon rögzített. A határozott és akár irodalmi értékű sűrités nem elvesz, hanem hozzátesz az olvasó élményéhez – s ugyanúgy megmarad a valóság talaján.”²

Harmadik részként, mint epilógus jelenik meg Löki Viktor visszaemlékezése. Családjának négy generációja is a Kígyó utca egyik cívisházában élt, ahol űkapja asztalosműhelyt működtetett. Bemutatja a lakóépületet, ahol a család és az inasok éltek, illetve az asztalosműhelyt.

A függelékben néhány szép cívisház díszítő eleme, funkcionális része kerül bemutatásra, így az oszlopfők, kilincsek, kapuk, ablakok és néhány további érdekes cívisház.

Szép gesztus a szerzőktől, hogy bepillantást, lehetőséget adtak, felidéztek Pataki Emőke építészmérnök 1982-es szakmérnöki diplomamunkáját, aki akkor Régi Debrecen néven kidolgozta egy megőrzendő cívisnegyed ötletét. A munkájában

közzétett közel 400 fotóból néhány értékes itt is megjelenik.

A kötet irodalom és ábrajegyzékkel, illetve a Cívis lakóházak katasztere Debrecen belvárosában térképpel zárul.

A könyvhöz a különböző bemutatókon, konferenciákon, illetve a Méliusz Juhász Péter könyvtárban díjmentesen hozzá lehetett jutni. A könyv sikerét mi sem mutatja jobban, hogy a 2000 példány néhány héten belül elfogyott.

¹ A kiadvány a TOP-6.9.2-16 kódszámú „A helyi identitás és kohézió erősítése” című pályázati kiíráson támogatást nyert TOP-9.9.2-16-DE1-2017-00001 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen1 városrészén”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00004 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen3 városrészén”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00005 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen 2 városrészén” azonosítószámú és című projektek keretében valósult meg.

² Szénási Miklós: Ha kézbe vettük, nehéz letenni ezt a könyvet, ami Debrecenről szól. (DEHIR, 2022. október 31.)

Nyul Imre

helytörténész, nyugdíjas tanár

Gaál Botond: A keresztyén tanítás rendszere – A református dogmatika történeti és elméleti alapvonalai

(Kiadja: *Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2022., 1054 oldal*)

A múlt év őszén jött ki a nyomdából Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere* című dogmatikai műve,

amely – Tökés László szavait kölcsön véve – „egy valóságos magyar nyelven írott ’Institutio’”. Ez a Kál-

szerkesztésével kapcsolatban: „Az interjúk szövege kicsit esetlegesnek tűnik. Sokkal határozottabban kellett volna belenyúlania szerzőnek és a szerkesztőnek a szövegekbe, mert nem attól lesz hiteles egy interjú, ha szinte szó szerint visszaolvashatjuk azt, amit a diktafon rögzített. A határozott és akár irodalmi értékű sűrités nem elvesz, hanem hozzátesz az olvasó élményéhez – s ugyanúgy megmarad a valóság talaján.”²

Harmadik részként, mint epilógus jelenik meg Löki Viktor visszaemlékezése. Családjának négy generációja is a Kígyó utca egyik cívisházában élt, ahol űkapja asztalosműhelyt működtetett. Bemutatja a lakóépületet, ahol a család és az inasok éltek, illetve az asztalosműhelyt.

A függelékben néhány szép cívisház díszítő eleme, funkcionális része kerül bemutatásra, így az oszlopfők, kilincsek, kapuk, ablakok és néhány további érdekes cívisház.

Szép gesztus a szerzőktől, hogy bepillantást, lehetőséget adtak, felidéztek Pataki Emőke építészmérnök 1982-es szakmérnöki diplomamunkáját, aki akkor Régi Debrecen néven kidolgozta egy megőrzendő cívisnegyed ötletét. A munkájában

közzétett közel 400 fotóból néhány értékes itt is megjelenik.

A kötet irodalom és ábrajegyzékkel, illetve a Cívis lakóházak katasztere Debrecen belvárosában térképpel zárul.

A könyvhöz a különböző bemutatókon, konferenciákon, illetve a Méliusz Juhász Péter könyvtárban díjmentesen hozzá lehetett jutni. A könyv sikerét mi sem mutatja jobban, hogy a 2000 példány néhány héten belül elfogyott.

¹ A kiadvány a TOP-6.9.2-16 kódszámú „A helyi identitás és kohézió erősítése” című pályázati kiíráson támogatást nyert TOP-9.9.2-16-DE1-2017-00001 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen1 városrészén”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00004 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen3 városrészén”, TOP-6.9.2-16-DE1-2017-00005 „Helyi közösségfejlesztés Debrecen 2 városrészén” azonosítószámú és című projektek keretében valósult meg.

² Szénási Miklós: Ha kézbe vettük, nehéz letenni ezt a könyvet, ami Debrecenről szól. (DEHIR, 2022. október 31.)

Nyul Imre

helytörténész, nyugdíjas tanár

Gaál Botond: A keresztyén tanítás rendszere – A református dogmatika történeti és elméleti alapvonalai

(Kiadja: *Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2022., 1054 oldal*)

A múlt év őszén jött ki a nyomdából Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere* című dogmatikai műve,

amely – Tökés László szavait kölcsön véve – „egy valóságos magyar nyelven írott ’Institutio’”. Ez a Kál-

vin fő művéhez való hasonlítást jelenti. Alig pár hónappal a könyv megjelenése után, máris kijelenthető, hogy meghatározó jelentőségű rendszerező igényű teológiai műről van szó, amely segít megérteni a keresztyén gondolkodás lényegét, különös tekintettel a református dogmatika történeti és elméleti alapvonalaira.

Ez a mintegy ezeroldalas hittudományi rendszerezés „a keresztyén tanítás szellemi térképre helyezése során finoman megrajzolja a református hit tudományos, művészi és vallásfilozófiai kapcsolódásait és elhatárolódásait. Átfogó képet ad a keresztyén teológia történeti fejlődéséről és körbejárja tudományos művelésének lehetőségeit is” – írja Freund Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a könyv szerzőjének címzett méltató levelében.

Azt hiszem, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Gaál Botond legújabb könyve – amelyet saját maga is bizonyos értelemben életművének tekint – rövid időn belül megkerülhetetlen és meghatározó alapműve lesz a magyar református teológiai irodalomnak. Ez a rendkívül alapos és hiteles tudományos munka azonban nemcsak a hittudósok, teológushallgatók és lekipásztorok meglehetősen szűk körének készült, hanem olyanoknak is, akik ugyan más tudományterületen mozognak, de élénk érdeklődést mutatnak a keresztyén hittudomány megismerése és művelése iránt.

Gaál Botond – a mai rendszerező teológia jeles magyar képviselője – korszakos alkotást tett le a magyar református teológia asztalára. Személye és látásmódja, tudomány iránti szeretete és tudományos felkészültsége, valamint sokrétű műveltsége alkalmassá tette őt arra, hogy ebben a vaskos, tíz részre tagolt, ötvenkét fejezetből álló remekműben átfogó, ugyanakkor újszerű megközelítést és átgondolást nyújtson a legfontosabb keresztyén tanításoknak, és református hitünk sarkalatos tételeinek. Könyvében lépésről lépésre mutatja be az egyház tudományának, a keresztyén teológiának történelmi fejlődését a kezdetektől egészen napjainkig. Módszere a logikus gondolatfűzés és az egységekben való kifejtés. A könyv felépítése követi az Apostoli Hitvallás és a Niceai-Konstantinápolyi Hitvallás logikai szerkezetét. A Szerző a mű végére beillesztett egy dogmatikai kisenciklopédiát is, amely növeli az

egyetemi szintű tartalom taníthatóságát és tanulhatóságát, mi több, segítséget nyújt a teológiában kevésbé járatos olvasók számára a hittudomány fogalmainak elsajátításához. Mind ezt részletes irodalomjegyzékkel egészítette ki, amely feltárja a Szerző teológiai, filozófiai és természettudósi „háttérét”. A könyv legvégén pedig rövid tartalmi összefoglalást olvashatunk angol, német és francia nyelven.

Gaál professzor több évtizedes kutatói és oktatói tevékenysége során felismerte, hogy az örök igazságok megértése és korszerű tolmácsolása újabb és újabb megközelítést igényel. Másképpen kifejezve: paradigmaváltásra van szükség. A könyv Szerzője ennek az újszerűségnek hazai úttörője és követendő példája. Alkotása paradigmaváltást irányoz elő a hittudomány művelésében, mivelhogy paradigmák reményében és erőterében helyezte el az örök bibliai igazságokat.

„Újszerű, ahogy a matematikai és fizikai törvények ismeretére épülő érvelést alkalmazza” – jegyzi meg Freund Tamás a szerzőnek írt gratuláló soraiban. Gaál Botond dogmatikai műve újszerű abban az értelemben is, hogy olyan tartalmi innovációkat sorakoztat fel, amelyek nívónak számítanak a korábbi dogmatikai művek viszonylatában. Olyan, más teológiai munkákban nem tárgyalt területeket is érint, mint az élet eredete, a mindenség rendje, a tér és idő modern szemléletének szerepe és a megszámlálhatatlan számosságú

halmazok analógiája, vagy az egyház működése a matematikai hálózatalmélet legfrissebb eredményei alapján. Ez utóbbi viszonylag új tudományterületnek számít, melynek kutatási eredményei az egyház fejlődésének hasznára válhatnak a későbbiekben, ugyanakkor az egyház fennmaradásának záloga továbbra is a krisztusi szeretettörvény alkotta láthatatlan, belső lelki-szellemi erővonalaknak, vagyis a hit szálainak közösségformáló ereje.

A fejezeteket áthatja az interdiszciplinaritás. A debreceni, ugyanakkor nemzetközileg is jegyzett és elismert hittudós ezáltal még szélesebbre tárja a teológia tudományos művelésének ajtaját a „szent tudomány” művelői előtt, és egyúttal rámutat arra az igazságra, hogy a keresztyén teológia és a természettudomány szemléletet kölcsönözhetnek egymástól, amelyek előbbre vihetik mindkét tudományterületet. A keresztyén teológia ugyan szellemtudományként működik, de az a világ, amelynek értelmet kíván és köteles adni, annyira a természettudomány hatáskörében létezik és fejlődik, hogy elengedhetetlenné válik a teológus és a természettudós közötti intenzív párbeszéd. Ebből a könyvből tudjuk meg, hogy a keresztyén tanítás nem valamilyen világtól elzárt, önmagában értelmezhető „szent tudomány”, hanem igenis az emberi teremtettséghez tartozó értelem által is megfogalmazható és az ember javát szolgáló kijelentett isteni igazság.

A könyv bemutatja: amint az egyszaktudományokban, úgy a teológiában is lehetséges, hogy az értelmezésben egyre magasabb szintre jusunk, mivel a kijelentés természete ezt megengedi. A fejlődésképesség és ennek folytán az értelmi készség benne rejlik a teológiában. A fejlődés és a feljebb lépés azt jelenti: közelebb Krisztushoz! Amikor ez következik, az újabb modellváltás fordulatot hoz a keresztyén gondolkodásba. Mindez fegyelmezettséget és „fölfelé nyitottságot” követel az „Istenről szóló tudomány” művelőitől, mivel a keresztyén teológia „fölfelé nyitott” hittudomány, amely ezzel a tudományos nyitottsággal kell, hogy közeledjen más felekezetek tanításához is az ökumenikus párbeszéd során.

Ha valaki jobban szeretné megismerni, hogy milyen nagy utat tett meg a keresztyén gondolkodás, annak mindenképpen érdemes elolvasni ezt a könyvet, mert a keresztyén teológiai gondolkodás teljes spektrumát mutatja be annak történeti és elméleti vonatkozásaival.

Hogyan érdemes olvasni ezt a rendszeres teológiai művet? Úgy gondolom, lehet így is, meg úgy is.

A holland nyelvű irodalom története

Osiris Kiadó, Budapest, 2022. 454 old.

A szóban forgó könyv az Osiris tankönyvek sorozat részeként jelent meg 2022 nyarán. A kötet egyedülálló, hiánypótló, melyre sokan vártak már. Többek között jómagam is,

Mit értek ezen? Nyugodtan megengedhető, hogy válogassunk a fejezetek között, és elsőként talán a bennünket leginkább foglalkoztató részekkel kezdjük a dogmatikai könyv tanulmányozását. De természetesen úgy is kézbe vehető ez a tudományos mű, mint egy regény, vagyis fogjuk és elejétől a végéig elolvassuk. Bár-hogy is döntünk, megkérdőjelezhetetlen, és vitathatatlan tény, hogy a könyvben foglaltak elmélyítik teológiai ismereteinket, és személyes hitünknek is biztos támpontokat adnak.

Végezetül pedig hadd mondjam el, hogy Gaál Botond legújabb könyvét már csak azért is érdemesnek tartom kézbe venni, mert megjelenési formája önmagában is esztétikai élményt nyújt az „ebook”-ok világában, tartalmának megismerése viszont az olvasó számára valódi szellemi-lelki felfrissülést jelent és belső rendet eredményez ebben a zűrzavaros, szellemi válságban szenvedő Európában.

Nagy Gábor

lelkész,

Szabadságtelepi Református

Egyházközség, Debrecen

aki más tanulmányaim mellett, évtizedekkel ezelőtt a Debreceni Egyetem néderlandisztika szakán végez-

A könyv bemutatja: amint az egyszaktudományokban, úgy a teológiában is lehetséges, hogy az értelmezésben egyre magasabb szintre jusunk, mivel a kijelentés természete ezt megengedi. A fejlődésképesség és ennek folytán az értelmi készség benne rejlik a teológiában. A fejlődés és a feljebb lépés azt jelenti: közelebb Krisztushoz! Amikor ez következik, az újabb modellváltás fordulatot hoz a keresztyén gondolkodásba. Mindez fegyelmettséget és „fölfelé nyitottságot” követel az „Istenről szóló tudomány” művelőitől, mivel a keresztyén teológia „fölfelé nyitott” hittudomány, amely ezzel a tudományos nyitottsággal kell, hogy közeledjen más felekezetek tanításához is az ökumenikus párbeszéd során.

Ha valaki jobban szeretné megismerni, hogy milyen nagy utat tett meg a keresztyén gondolkodás, annak mindenképpen érdemes elolvasni ezt a könyvet, mert a keresztyén teológiai gondolkodás teljes spektrumát mutatja be annak történeti és elméleti vonatkozásaival.

Hogyan érdemes olvasni ezt a rendszeres teológiai művet? Úgy gondolom, lehet így is, meg úgy is.

A holland nyelvű irodalom története

Osiris Kiadó, Budapest, 2022. 454 old.

A szóban forgó könyv az Osiris tankönyvek sorozat részeként jelent meg 2022 nyarán. A kötet egyedülálló, hiánypótló, melyre sokan vártak már. Többek között jómagam is,

Mit értek ezen? Nyugodtan megengedhető, hogy válogassunk a fejezetek között, és elsőként talán a bennünket leginkább foglalkoztató részekkel kezdjük a dogmatikai könyv tanulmányozását. De természetesen úgy is kézbe vehető ez a tudományos mű, mint egy regény, vagyis fogjuk és elejétől a végéig elolvassuk. Bár-hogy is döntünk, megkérdőjelezhetetlen, és vitathatatlan tény, hogy a könyvben foglaltak elmélyítik teológiai ismereteinket, és személyes hitünknek is biztos támpontokat adnak.

Végezetül pedig hadd mondjam el, hogy Gaál Botond legújabb könyvét már csak azért is érdemesnek tartom kézbe venni, mert megjelenési formája önmagában is esztétikai élményt nyújt az „ebook”-ok világában, tartalmának megismerése viszont az olvasó számára valódi szellemi-lelki felfrissülést jelent és belső rendet eredményez ebben a zűrzavaros, szellemi válságban szenvedő Európában.

Nagy Gábor

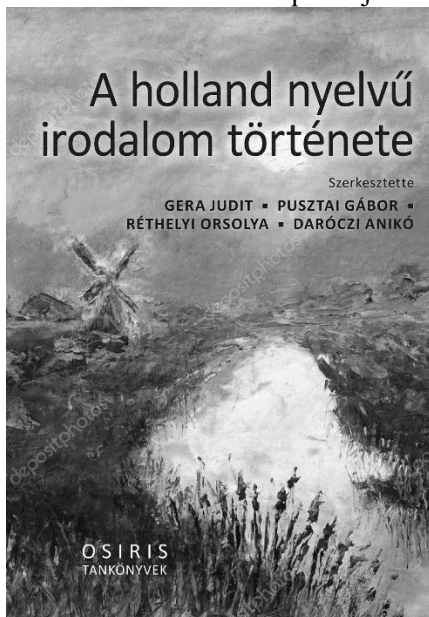
lelkész,

Szabadságtelepi Református

Egyházközség, Debrecen

aki más tanulmányaim mellett, évtizedekkel ezelőtt a Debreceni Egyetem néderlandisztika szakán végez-

tem, és azon kevesek közé tartozhatam, akik elsőként vehették át az áhított holland szakos diplomájukat.

Az összetartásnak és az együttműködésnek szép példája ez a könyv, ami a három néderlandisztika tanszék – Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Károli Gáspár Református Egyetem (KRE), Debreceni Egyetem (DE) – közös munkájának eredménye. A holland irodalom és kultúra magyarországi népszerűsítése mellett mindhárom tanszéken komoly oktatás és kutatói munka folyik. A könyv négy szerkesztő-szerzője a már felsorolt három egyetem tanszékvezetője: Gera Judit, professzor emeritus, Réthelyi Orsolya (ELTE), Pusztai Gábor (DE), és Daróczi Anikó (KRE).

Gera Judit (1954) az ELTE BTK Néderlandisztika Tanszékén 1984-

től harminchat évig tanított, amelyből huszonhárom évig vezette is a tanszékét. A műfordítás és irodalomelmélet mellett holland nyelvű irodalom- és kultúrtörténetet is oktatott. Beatrix holland királynő Orániai-Nassau Lovagrenddel tüntette ki 1999-ben a holland kultúra magyarországi terjesztéséért. Évtizedes műfordítási munkásságát – ami önmagában is már műfordítói életmű – 2001-ben a legjelentősebb holland műfordítói díjjal, a Martinus Nijhoff-díjjal ismerték el. Kutatási területei a gender- és posztkoloniális irodalomkritika, az irodalom és a festészet kapcsolata, a holokauszt ábrázolási formái a holland nyelvű irodalomban, a holland költészet és kulturális transzfer.

Réthelyi Orsolya (1970) irodalomtörténész, történész, műfordító, habilitált egyetemi docens, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néderlandisztika Tanszékének jelenlegi tanszékvezetője. Angol nyelv- és irodalmat tanult, diplomáit a Közép Európai Egyetemen (CEU), és az Utrechti Egyetemen szerezte. Kutatási területei a Németalföld és Magyarország közötti interkulturális transzfer, hatás-, fordítás- és adaptációtörténet, a régi és modern holland nyelvű irodalom történetének és terjedésének vizsgálata, illetve a migráció irodalma.

Daróczi Anikó (1967) egyetemi docens 2010-től vezeti a Károli Gáspár Református Egyetem Néderlandisztika Tanszékét, ahol 1995 óta tanít. Doktorátusát a Leuveni Katolikus Egyetemen szerezte 2005-ben.

Szakterülete a régi irodalom, a női misztika és költészet. Műfordítóként is tevékenykedik, jelenleg középkori traktátusokat fordít, és a régi irodalom önismeret-fogalmáról ír könyvet.

Pusztai Gábor (1971) néderlandista, irodalomtörténész, habilitált egyetemi docens. Tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen és a Leideni Egyetemen végezte. 1995 óta dolgozik a Debreceni Egyetemen, ahol 2007 óta a Néderlandisztika Tanszék vezetője. 2003-ban szerzett PhD-fokozatot és 2015-ben habilitált. Kutatási területe a (poszt) koloniális irodalom és a magyar-holland kapcsolatok.

A szerkesztő-szerzők ezen rövid bemutatásán keresztül is láthatjuk a magyarországi néderlandisztika oktatás földrajzi elhelyezkedését. Ennél a pontnál fontosnak tartom kiemelni a debreceni vonatkozást a néderlandisztika tanszékek megalakulását illetően, amely több mint száz évvel ezelőttre nyúlik vissza. Az első világháború után a magyar kormány Debrecenben 1922-ben tervezte az első néderlandisztika tanszék felállítását Nagy Zsigmond vezetésével. A debreceni néderlandisztika tanszék akkori megalakulását a holland kormány anyagi támogatásának hiánya, és Nagy Zsigmondnak, a magyarországi néderlandisztika kiemelkedő úttörőjének halála akadályozta meg. Jelen könyv társszerzői közül Bozzay Réka a *Holland tanszék alapításának kísérlete a két világháború között* című, korábban

megjelent tanulmányában (*Gerundium* MMXVI vol. VII. nr 3–4) ezt a témát részletesen körbejárja.

A holland irodalomtörténetnek a 9. századtól a 21. század elejéig való ismertetése hatalmas munka és vállalkozás volt, melyen a könyv szerkesztő-szerzői és társszerzői 2014 óta fáradhatatlanul dolgoztak. A holland irodalomtörténetnek Magyarországon ilyen mélyreható, korszakokat átívelő áttekintése egyedülálló. Korábban történtek kisebb próbálkozások, például Szerb Antal *A világirodalom története* című, 1941-ben megjelent kötetében. Emellett a 20. században megjelent *Világirodalmi lexikon*ban rövidebb terjedelmű szócikkek formájában találkozhatunk a holland irodalommal. Már maga ez a tény is mutatja, hogy ezen kötet mennyire hiánypótló és egyedi a holland irodalomtörténettel foglalkozó kiadványok sorában. Az olvasóban a kötet címe kérdéseket vethet fel. Joggosan, hiszen nem véletlen, hogy *A holland nyelvű irodalom története* címet választották az írók. Kiemelendő, hogy a kötetben bemutatott holland irodalomtörténetnek nem egy bizonyos földrajzi név által körbehatárolt terület irodalmi anyaga képezi az alapját, hanem maga a holland nyelv. A címben is szereplő *holland* jelző tehát nem egyetlen országra és annak kultúrájára, hanem Hollandia, Flandria és Suriname hivatalos nyelvére vonatkozik. A könyvben tárgyalt irodalom alappillére és egyben összekötő hídja tehát *a holland nyelv*, a nyelv, amelyen a kötetben bemutatott szerzők írtak és

alkottak, származási országuktól vagy etnikai hovatartozásuktól függetlenül.

A holland nyelvű irodalom történetét a szerzők időrendi sorrendben, nyolc nagy fejezetre osztva ismertetik. A fejezetek felölelik az adott korszakot, és azt forrásokkal és szakirodalommal alátámasztva részletesen és világosan taglalják. A könyv olvasása során többek között a holland nyelvű irodalomtörténet mellett jelentős kultúrtörténeti, művészettörténeti és történelmi ismeretekkel is gazdagodhatunk.

A könyv tartalmi és szerkezeti felépítését tekintve is, igencsak egyedinek mondható. A már említett nyolc nagy fejezetet az úgynevezett *medálok* varázsolják színesebbé, amelyek a fejezetek ritmusát nem törlik meg, hanem azoknak szerves részét alkotják. A szerkesztő-szerzők által találóan medáloknak nevezett rövidebb szövegrészek igazi kincseshányját képezik a különböző kultúrtörténeti és művészettörténeti ismereteknek, kapcsolódásoknak, párhuzamoknak, hangsúlyt fektetve a két ország: Hollandia és Magyarország évszázadokat átívelő kapcsolataira. Ez a mintegy kanyargó indafolyamként való folyamatos egymásba kapcsolódás izgalmassá teszi a kötetet és észrevétlenül is serkenti az olvasót a tárgyalt rész továbbolvasására. A képek és az illusztrációk pedig vizuálisan segítenek megidézni az adott korszak hangulatát.

A *medálokban* hangsúlyosan megjelenik az interkulturális kapcsolat az adott tudományterületen. A

medálok szerteágazó sokszínűségét a könyv társszerzői által képviselt tudományterületek diverzitása is jól tükrözi, amit az alábbi néhány példa is alátámaszt.

A peregrináció – azaz a magyar diákok külföldre való járása –, több évszázadot átfogó egyház-, iskola- és nyelvtörténeti kapcsolódásának alapját képezi a két ország között. Ezt a témát és korszakot többek között a Bitskey István, Bozzay Réka és Csorba Dávid társszerzők által írt medálok járják körbe. A Debreceni Református Kollégium évszázadokon keresztül kiemelkedő szerepet játszott a holland-magyar egyházi, kulturális és oktatási kapcsolatok ápolásában.

A műfordítás és fordítástörténet rejtelseibe szintén a medálok avatnak be bennünket. A társszerkesztő, Alföldy Mari Márai Sándor műveinek fordításán keresztül összefoglalja és bemutatja az író munkáinak hollandiai fogadtatását. Tóth Zsuzsa a modern holland drámairodalom megteremtőjének, Herman Heijermans műveinek magyarországi színházi előadásait és a korabeli kritikákban megjelenő ellentmondó tendenciákat tárja elénk.

A holland gyarmatok irodalmának bemutatásánál több esetben a forrásanyagokat a magyar nyelvű útinaplók képezik. Ezt a fonalat felvéve jelenik meg a felvilágosodás irodalmát tárgyaló, negyedik fejezetben, az Antje Koelewijnnek köszönhető medál, amelynek alapját a Teleki József (1738–1796) által írt útinapló adja. Ebben az erdélyi gróf

hollandiai útiélményeit írja le, melyen keresztül bepillantást nyerhetünk az adott korszak város- és társadalomtörténetébe is.

Az első világháború utáni korszakot feldolgozó irodalomtörténet szerves részét képezi a hollandiai és belgiumi gyermekvonat akciókról szóló, Kígyós Erzsébet tollából származó *Kismagyarok-Hongaartjes* címet viselő medál. Végezetül, de nem utolsó sorban, Gaál Enikő írásának köszönhetően betekintést kaphatunk az '56-os magyarok hollandiai fogadtatásába, valamint a Hollandiában élő magyarok összefogására létrehozott Hollandiai Mikes Kelemen Kör társadalmi szerepébe is.

A könyv szerkezeti felépítését dicséri, hogy a nyolc fejezet bibliográfiája részekre tagolódik, vagyis a megfelelő történelmi és irodalmi háttér, valamint a különböző kisebb témakörök megnevezése alapján is keresgélhetünk. Mindezt színesíti és egyedivé teszi a medálok bibliográfiájának bemutatása. Hangsúlyozandó, hogy ezen kötet esetében egyben tankönyvről is beszélünk, ezért ez az átlátható, világos szerkezeti felépítés a diákok dolgát is jelentős mértékben megkönnyíti.

A képek jegyzékéből viszont hiányzik a borítóképen látható festmény alkotója, címe és évszáma is.

Ezt a hiányosságot azonban némiképp tompítja a tény, hogy a könyv borítóján egy sokak által Hollandiával azonosítható szimbólum látható: egy szélmalom.

A holland nyelvű irodalom története című könyvvel újat és egyedítettet le az asztalra a szerkesztőszerzők, és a társszerzők. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a hallgatókon és a téma iránt érdeklődőkön túl a holland irodalom kutatói is hasznosan tudják forgatni a kötetet, használni a benne felhalmozott tudást és ismeretet. Ez a könyv hiánypótló és egyedi minden tekintetben.

A teljesség kedvéért a társszerzők: Acsády Judit, Alföldy Mari, Babcsán Vanessza, Bencsik Barbara, Bitskey István, Bozzay Réka, Bujtás László Zsigmond, Csorba Dávid, Fehér Klaudia, Gaál Enikő, Gracza Krisztina, Juhász Ildikó, Kígyós Erzsébet, Antje Koelewijn, Anton van der Lem, Máté Veronika, Mészáros Zsolt, Németh István, Ranga Viktória, Sándor Anna, † Agnes A. Sneller, Kees Teszelszky, Tóth Zsuzsa és Vesztergom Janina.

Kovács Abigail Ida
néderlandista
Amszterdam

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Barta János ifj.	történész, professor emeritus, Debreceni Egyetem – bartaj940@gmail.com
Bánóczki Krisztina	tanár, geográfus PhD hallgató, Debreceni Egyetem – banoczki.krisztina@science.unideb.hu
Csorba Péter	geográfus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – csorba.peter@science.unideb.hu
Dezső Kinga Julianna	tudományos referens, Debreceni Egyetem – dezsokinga@unideb.hu
Fogarassy Zoltán	történész, könyvtáros, TRE Dóczy Gimnáziuma, Debrecen – fogarassy@doczy.reformatus.hu
Gáborjáni Szabó Botond	történész, ny. gyűjteményi igazgató, Debreceni Református Egyházkerület Gyűjteményei – gszabob@gmail.com
Kovács Abigail	néderlandista, Amszterdam – abys.kovacs@gmail.com
Nagy Gábor	lelkész, Szabadságtelepi Református Egyházközség, Debrecen – drhenagy@hotmail.com
Nyul Imre	helytörténész, nyugdíjas tanár – imre.nyul@gmail.com
Rácz Zoltán	építész, Rácz Építész Iroda, Debrecen – raczepitesz@gmail.com
Szekanecz Zoltán	reumatológus orvos, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem szekanecz.zoltan@med.unideb.hu
Túri Zoltán	geográfus, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem - turi.zoltan@science.unideb.hu
Virágh Ágnes	történész, doktoranda, Debreceni Egyetem – viragha23@gmail.com